

**jaarboek
twente
1962**



Windvaan op voormalige herberg in Lemselo bij Oldenzaal. Fraai voorbeeld van volkskunst. Uitgevoerd in plaatijzer.

Tekening: Jan Jans

Druk: Drukkerij Twentsche Courant n.v., Hengelo

Clichés: N.V. v/h firma M. J. v. d. Loeff en Clichébedrijf Oost Nederland, Enschede

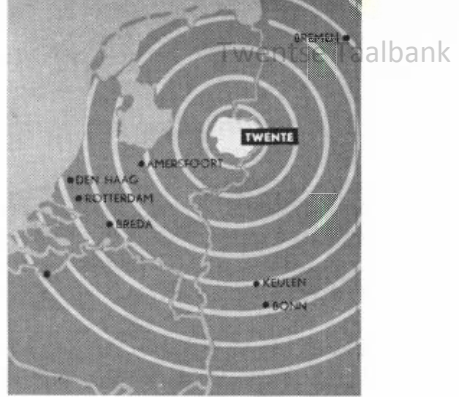
Ontwerp omslag en titel-foto: Van Barneveld en Dekkers, Enschede

jaarboek
twente
1962



Mr. B. H. A. M. PLEGT

Wij achten ons Twent-zijn belangrijk



Op de maan ligt reeds het eerste stukje blik, en onze kinderen gaan, als zij volwassen en in goede of betere doen zullen zijn, gestandaardiseerde snoepreisjes naar de maan maken. De mens begint kosmisch te denken. En wie dat nog te ver, te ruim en te diep vindt, denkt in elk geval toch al niet zuiver nationaal meer. De E.E.G. immers wordt steeds meer een realiteit, het gros der middelbare scholieren gaat in de vakantie naar het buitenland, en Twente's jeugd leert door de televisie al Duits, voordat zij behoorlijk Nederlands kent . . .

De nationale gedachte raakt wat achterop, maar krijgt ook, als alle waarden-in-het-gedrang, wat extra zorg en aandacht. Men gaat angstig turen of dit of dat haar ook soms kan bedreigen: van buiten uit de internationale gedachte, van binnenuit misschien — en er zijn er die zich daar eerlijk zorgen over maken — het regionalisme.

Maar is dit wel juist? Moeten we naambordjes als „Snits-Sneek”, of voor mijn part „Borne - Boorn” (als dat laatste ooit mocht komen) au sérieux nemen? In ernst: vormt de regionale idee een tegenstelling tot de nationale? Of kan zij de nationale gedachte juist aanvullen en bevorderen?

Het Duits kent het moeilijk vertaalbare woord „Heimat”. Dat betekent vaderland, maar ook geboortestreek. Het omvat dus broederlijk een nationaal en een regionaal begrip. Zijn die Duitsers nu zo onnozel, dat zij twee tegenstrijdige begrippen onder één hoedje zetten?

Historisch is de nationale idee ontstaan uit de regionale, en deze op haar beurt uit de locale: stad, streek, land. Men ging in steeds grotere geografisch-politieke eenheden denken en voelen. Maar het ontstaan van de ruimere sfeer bracht niet met zich mee het verdwijnen der eerdere, engere. Dante voelde zich niet minder Florentijn, toen hij riep om een Italiaans vaderland. De Duitser zegt terecht: „Wer seine Heimat (geboortestreek) liebt, liebt sein Vaterland”. Het nationale bewustzijn strijdt niet met het regionale, het verbindt, overkoepelt de regionale veelheden. De nationale idee heeft de regio nodig. Zonder regio, streekeigen, streekbesef, is een land geestelijk arm, koud, zonder variatie. Denkt u zich eens een Nederland in zonder regionale verschillen. Alles is keurig en strak uniform: dezelfde mensen-

EERSTE JAAR

REDACTIE

Mr. B. H. A. M. PLEGT
Hoofdredacteur

*

Dr. G. J. M. BARTELINK

ADRIAAN BUTER

H. M. CORWIN

*

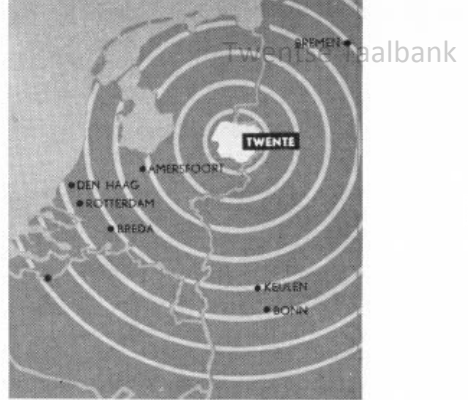
JOH. BUURSINK
Eindredacteur

jaarboek twente

1962 UITGAVE: STICHTING JAARBOEK VOOR TWENTE

Mr. B. H. A. M. PLEGT

Wij achten ons Twent-zijn belangrijk



Op de maan ligt reeds het eerste stukje blik, en onze kinderen gaan, als zij volwassen en in goede of betere doen zullen zijn, gestandaardiseerde snoepreisjes naar de maan maken. De mens begint kosmisch te denken. En wie dat nog te ver, te ruim en te diep vindt, denkt in elk geval toch al niet zuiver nationaal meer. De E.E.G. immers wordt steeds meer een realiteit, het gros der middelbare scholieren gaat in de vakantie naar het buitenland, en Twente's jeugd leert door de televisie al Duits, voordat zij behoorlijk Nederlands kent . . .

De nationale gedachte raakt wat achterop, maar krijgt ook, als alle waarden-in-het-gedrang, wat extra zorg en aandacht. Men gaat angstig turen of dit of dat haar ook soms kan bedreigen: van buiten uit de internationale gedachte, van binnenuit misschien — en er zijn er die zich daar eerlijk zorgen over maken — het regionalisme.

Maar is dit wel juist? Moeten we naambordjes als „Snits-Sneek”, of voor mijn part „Borne - Boorn” (als dat laatste ooit mocht komen) au sérieux nemen? In ernst: vormt de regionale idee een tegenstelling tot de nationale? Of kan zij de nationale gedachte juist aanvullen en bevorderen?

Het Duits kent het moeilijk vertaalbare woord „Heimat”. Dat betekent vaderland, maar ook geboortestreek. Het omvat dus broederlijk een nationaal en een regionaal begrip. Zijn die Duitsers nu zo onnozel, dat zij twee tegenstrijdige begrippen onder één hoedje zetten?

Historisch is de nationale idee ontstaan uit de regionale, en deze op haar beurt uit de locale: stad, streek, land. Men ging in steeds grotere geografisch-politieke eenheden denken en voelen. Maar het ontstaan van de ruimere sfeer bracht niet met zich mee het verdwijnen der eerdere, engere. Dante voelde zich niet minder Florentijn, toen hij riep om een Italiaans vaderland. De Duitser zegt terecht: „Wer seine Heimat (geboortestreek) liebt, liebt sein Vaterland”. Het nationale bewustzijn strijdt niet met het regionale, het verbindt, overkoepelt de regionale veelheden. De nationale idee heeft de regio nodig. Zonder regio, streekeigen, streekbefes, is een land geestelijk arm, koud, zonder variatie. Denkt u zich eens een Nederland in zonder regionale verschillen. Alles is keurig en strak uniform: dezelfde mensen-

soort, hetzelfde karakterstramen, overal een gelijk „foutloos” (o, professor Van Haeringen!) „beschaafd” Nederlands. Voor een deel hoeft u zich dat niet eens meer in uw fantasie voor te stellen: onze geconfectioneerde architectuur komt uw voorstellingsvermogen te hulp. En niet alleen in de architectuur verdwijnt het streekeigene snel, we gaan ook overigens met vaart naar een Nederland zonder regionale verschillen. Zelfs het landschap verliest door streekplan en ruilverkaveling zijn typisch karakter.

Dwaas zou het zijn echte ontwikkeling tegen te willen houden. De E.E.G. betekent vooruitgang die noodzakelijk is, en ruilverkaveling en streekplan eveneens, ook al vallen daardoor soms helaas regionale waarden. Wij erkennen het primaat van het nationaal belang, want een wijs regionalist laat het zwaardere ook zwaarder wegen, zij het soms met pijn. Maar omgekeerd dient men van nationaal standpunt ook te begrijpen dat het regionalisme uit nationaal oogpunt waardevol is, omdat het een verrijking van het nationale besef betekent. Een gestandaardiseerd vaderland is bepaald niet Nederlandser dan ons huidige landje, met zijn Grönningse huizen en volksaard en zware, wat vettig aandoende „toal”, of met het zangerige, fluwelig-vrouwelijke Zuidlimburgs, of het aloude Friesk, „us memmetael”, op het eerste gehoor een mengsel van Deense en Angelsaksische klanken! Een nuchterling zal de bewoners van Twente — om het even of hij hen Twentenaren of Twenten noemt — vragen: „Wat is Twents eigenlijk?”

Eerlijk en braaf: wij weten het niet! Wij weten niet of de naam samenhangt met de Tuihanti, de stamnaam op die oud-Romeinse altaarstenen uit de muur van Hadrianus in Engeland. En we weten ook niet of Bentheim echt verband houdt met „Tubantenheim”, of met de Tubanters die Tacitus ergens noemt. Sinds professor Sligher van Bath zijn stem verhieft, weten we zelfs niet meer of we wel Saksers zijn (wiej wilt 't toch meer anhollen) en we zijn ook niet geleerd genoeg om te weten of professor Heeroma gelijk kan hebben met zijn leuke gissing dat Twente en Drente respectief twee- en driestromenland betekenen. We weten niets van deze oorsprong!

We verheffen ons ook niet op ons Twent-zijn, maar we achten ons Twent-zijn belangrijk, omdat elk regionaal steentje belangrijk is in het geheel van het mozaïek van Nederlands cultuur. Het streekeigene dient en verrijkt het nationale. Goethe, de man van de verste horizonten, die het begrip wereldliteratuur schiep, achtte de dialecten en het streekeigene hoog uit nationaal oogpunt: „Was soll aus einer Nation werden, wenn man das Bedeutende der einzelnen Stämme ausgleichen und neutralisieren will?” En wiej holt't op Goethe!



Mekkelhorst

Foto: Roel Echtermeijer

KOOS THOMAS

Overpeinzing van een immigrant

Ze zeiden: „Ga je in Twente wonen? Koop dan een zwart petje en een paar klompen, anders val je daar uit de toon. En als je er ooit iemand ontmoet zónder petje, dan moet je bedenken dat de man het in elk geval geestelijk nog draagt — hoewel het ook best mogelijk is dat hij het juist even heeft afgenomen voor een passerende textielbaron”.

Ze zeiden ook: „Bereid je er maar op voor, dat je in Twente jarenlang een eenzame zult blijven. Die Tukkers nemen je nooit echt in hun eigen gemeenschap op”.

En er was iemand die profeteerde: „Als je te zijner tijd terugkeert naar het westen, dan zul je het gevoel hebben dat je naar huis gaat”.

Dit is een boeketje citaten, geplukt uit de goede wensen die wij bij ons vertrek uit onze vorige woonplaats hebben meegekregen. Het was allemaal goed bedoeld, dat wel. Opbeurend was het niet. De laatste opmerking was van een academicus, die jaren in het oosten heeft gewerkt. Hij maakte er een gebaar bij, alsof hij dit hele geweest in de prullenmand van zijn herinnering smeeft. Afgelopen! Niet meer aan denken!

Wat doet een mens in de breekbare gemoedstoestand, die ontstaat als hij voor de derde keer in twee jaar dient te verhuizen, juist nadat in het grijze landschap van de hem omringende anoniemi de eerste omtrekken van afzonderlijke mensen zich beginnen af te tekenen? Mensen, die hij graag beter had leren kennen? Hij hoort het allemaal aan, hij neemt afscheid en pantsert zichzelf met scheurkalender-filosofie, dat de bakker immers overal brood bakt. Hoewel Enfin, dat was in oktober 1959. Twee weken later hingen de schilderijen weer, gas en elektriciteit waren aangesloten en het kind was naar de school gebracht. De schone lei lag opnieuw voor ons. De griffel van de tijd heeft er intussen flink op gekrast. Namen, gebeurtenissen en een heel patroon van lijnen, aanvankelijk chaotisch, maar elke dag bracht een stukje ordening aan in het verwarde beeld. De ervaring van gesprekken, ontmoetingen en veel luisteren heeft de lens zoveel scherper gesteld, dat we na enige maanden in een telefoongesprek elders in het land plotseling bemerkten dat we bezig waren een puntig requisitoir uit te

spreken over de vertekende voorstelling van zaken, die men in het westen in het algemeen over Twente heeft.

Op zo'n ogenblik past enig kritisch zelfonderzoek. Is men dan altijd, zonder het zelf te hebben ervaren, van nature met zoveel kameleonachtige kenmerken behept geweest, dat het proces van een regionale gelijkenschakeling zich min of meer onbewust kan voltrekken? Of heeft het onderbewustzijn in de roes van de eerste maanden, onafhankelijk van de bewuste waardering, zoveel op eigen houtje geregistreerd, dat een afgerond oordeel geheel zelfstandig een eigen, verborgen leven is gaan leiden, zodat er een uitdaging nodig is om het uit zijn geestelijke schuilhoek te voorschijn te doen komen?

Een curieus voorbeeld van gespletenheid! Van buiten (denkt men zelf) de koel observerende, zich nuchter oriënterende immigrant. En achter die façade heeft zich bereids iemand genesteld, die met voldoende enthousiasme en zelfs al een bescheiden voorraadje argumenten toegerust blijkt te zijn, om het eens eventjes voor deze streek op te nemen.

Het moet, zo luidt de conclusie na enig gepeins in een stil uur, niet in de laatste plaats een bijverschijnsel zijn van het zwerven langs het Twentse buitenspoor. Van die zondagmiddag in het Witte Veen, met de stilte als een kaasstolp om ons heen. Van de expedities langs dichtbegroeide walletjes, venijnige netels en doornen als dolken trotserend, op jacht naar sappige bramen. Van het dwalen door een dicht loofbos, met de kriebelige onzekerheid of we nu nog wel in Twente, dan wel ergens in Westfalen zijn. Wandelen, fietsen en sjouwen, soms ver buiten de aangewezen paden.

„Haastig klimt men over de heg. Daar ligt de straat, de anonieme”.

Zo ging dat. Hoewel het geen voetreis naar Rome was, maar een tocht door een oostelijk brokje Nederland. Met wat nog nauwelijks verteerde kennis van dit gewest, opgedaan in ontmoetingen-op-papier met meester Bernink en Dingeldein, in de geestelijke bagage. Dat moet het dus, we herhalen het, zijn geweest wat die innerlijke capitulatie heeft veroorzaakt. Het bekoorlijke landschap, dat vooral voor het door de polders van Noordholland wat eenzijdig bediende oog van een prille Twentenaar heel verrassend is. We hebben er over gedebatteerd, tijdens een bezoek bij een randstadbewoner. Bij het vertrek hebben wij, met de neiging tot overdrijving die we allemaal bezitten als we gelijk willen hebben, Heinrich Heine met enige variatie nagezegd: „Ik mòèt weer ademen Twentse lucht, opdat ik niet zal stikken”.

Daarmee is natuurlijk niet alles verteld. In het dagelijkse leven is men nu eenmaal niet uitsluitend een mens tussen de bomen (zelfs niet in Twente), maar eens mens tussen de mensen. „Een eenzaam mens tussen vele andere mensen”, vertrouwde een bittere, met de aanpassing sukkelende Amsterdamse vrouw ons toe. En daarmee is het hoge woord er uit . . . die aanpassing. De één lukt het niet en de ander denkt dat het hem gelukt is, totdat hij op een kwade dag pijnlijk het hoofd stoot tegen de muur van Twentse reserve, waarvan hij te vroeg heeft verondersteld dat ze er niet meer was. De ene mens blijft daarna, bezeerd, langdurig de opgelopen builen betasten. De ander probeert het nog eens weer en ervaart (erkend moet

worden: soms pas na lange tijd) dat die vasthoudendheid de moeite waard is geweest. Onder de korst van Twentse geslotenheid, die zelfs wel eens een uit wantrouwen gesneden jasje kan dragen, ontdekt hij plezierige zaken, die tot warme vriendschap kunnen leiden. Zonder dat er sprake is van het opofferen van de eigen levensstijl.

Sluit dat kritiek uit? Geenszins! Professor Bouman heeft het in een geheel ander verband gebruikt, maar zijn in een overpeinzing over het Nederlandse provincialisme neergeschreven stelling, zouden wij in onze gedachtengang op Twente willen betrekken: „Twente zou best een paar dozijn boze jonge mannen van Engeland kunnen lenen. Zelf bezit het er veel te weinig”. Een keurbende van „angry young men”, die — met handhaving van hetgeen werkelijk van waarde is in de sector van de folklore, de eigen cultuur en wat dies meer zij — grondig afrekenet met wat menige immigrant soms ervaart als sporen van een plattelandsmentaliteit, die niet meer van deze tijd is. Dat is dus de mening van deze immigrant, die met het natuurschoon als gaarne aanvaarde gids een plekje in de Twentse gemeenschap heeft gevonden, waar hij instemmend en begrijpend gaat zitten knikken, als hij van Johan Buursink de regel leest „Het hart van de Twent klopt nu eenmaal in Twente”.

Juniperus
in het Buurserzand

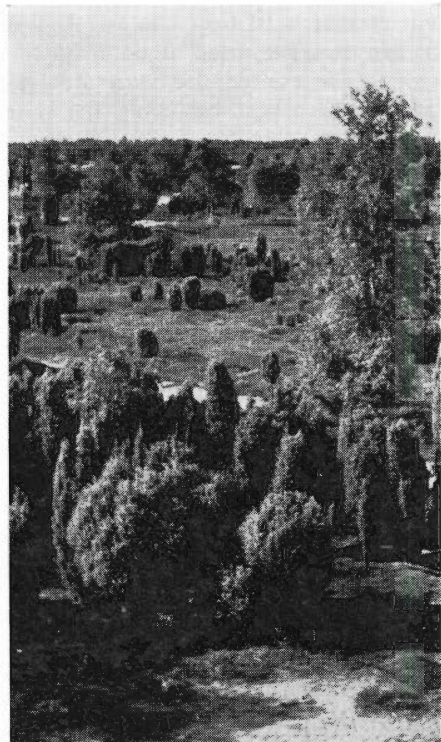


Foto: Roel Echtermeijer

CATO ELDERINK

(1871—1941)

Over één worden en één blijven

Wat good is, wast langzaam as eekenbeume

Twènte! Aleer in de dage van oonze grootvaders en oawergrootvaders, doo was 'et nog zo'n stil en ofgelègen ländeken; wel kènden et en wel kènden et volk, dat der lèfdén! Meer 't was toch ook doo al, wat et nog is en aaltied blieven wil, 'n stuksken Nederlaand, woor de hárten waarm klopten en stèrk veulden vuur 't gemeenschoppelijk vaderlaand en door krachtig sprak et geveul van één te wèzen met heel 'et Nederlandsche volk en ziene regeeringe.

Hef dat ook al zoo 'west in lang vergangen tieden woor i-j van lèzen könt in gèlgewodden perkamènten?

Och, allens op disse eerde hef joo ziene geschiedenis van wo'dden en opkommen.

Wat good is, wast langzaam as eekenbeume.

In 'nen zwoaren stried, duur 'n bitter lot, in oorlog en ellènde zeent de stèrke bände 'esmeed, dee oonze proveenciën bij-eene hoaldt en ook Twènte, dat bescheiden heuksken eerde, der vaste bi-jan hebt 'eknupt.

Woo dat zoo 'ekommen is? A-j et weten weelt, mo-j noa oale tieden terugge zeen. Dan wo'dt et ow ook al gaw klaor, dat et lèven zölf de beste leer-meister 'ewest hef, al was et vake 'nen ha'dden meester. Zee, et middelpéunt van 't lèven was vuur de Twèntèr leu van de oale tied et hoes, et boerenèrve, woor ze geboren wazzen.

Et was eer nen taak en 'ne eere vuur 't behoald en 'n bleui van dat èrve met te wèrken van eere jongsjoaren of tot op eeren oalen dag.

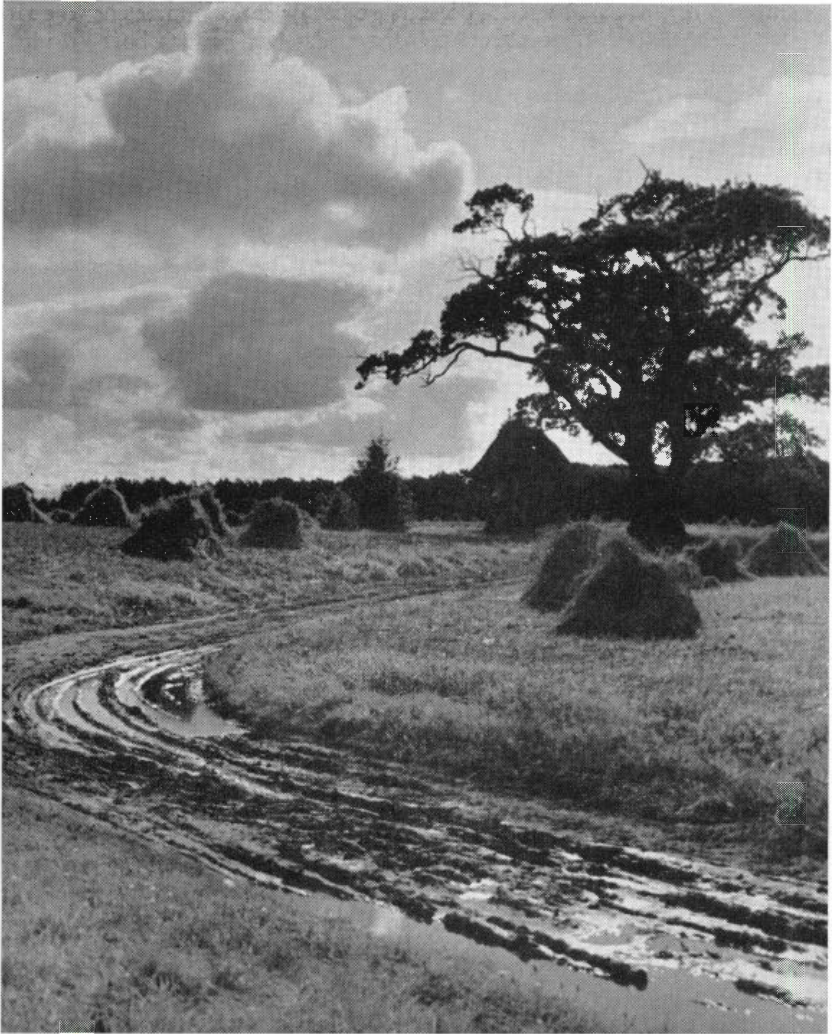
As 't anders nig gung, was „ne stè an 'n heerd" eer loon genoeg um „vuur hoesbest" met te aarbeiden tot an eeren dood.

Meer met groote trouw hungen ze ook an eere noaberschap, an eere noabers. Ze konnen joo wisse bouwen, in bli-jschop en droofheid, op eer metlèven en eere hólpe bi-j dag en bi-j nacht. „Noaberaarme rekt oaver den hoogsten toen", zeg nen oalen sprök. Zee zölfen, zee stunnen ook ten allen tiede klaor, um de noabers te deenen noa eere beste kracht.

As 'nen wiederer kreenk, dee de mènschen te hoopè hól, kwam noa de noaberschap de maarke.

De maarke, dat was dee oale boerengemeenschap, dee roondum denzölfden esch eere Saksische boerenhuze 'ebouwd har en dee gemeenschoppelijk in eigendom bezat al de weuste grondén, dee door umtoo lèèn.

Dat ook dit 'nen vasten baand vormden, köj dooroet wetten, dat bi'j geboortefeesten (in d'oale tied sprek mèn van „'t keenderbeer"), bi-j broed-



Fleringer Es met Kroezenboom

Foto: R. Kampman

lagten en bi-j grooven van ieder boerenêrve oet de maarken minstens 'n paar leu mossen metvieren of mettreuren. In geval dat 'nen jongen boer vri-jden noa 'n wicht, dat in 'ne aandere maarken te hoes was as hee, dan wollen de jongs oet dee aandere boerschop em de broed nig gunnen, want, zoo zèden zee, „hee is joo nig een van de oonzen”; dan leup 'et vake op stried en vechten oet.

As 'n now volgenden, nog grooteren gemeenschopskreenk, mor ik Twènte neumen. Meer, um de woorheid te zeggen, et begrip Twènte was aler luk vaag en oonbestemd. Wel kènden precies de grènzèn en 'n umvaank? In oonze dage lik et wal iets stèrker te sprèkken. Door wazzen meer weinig dingen en weinig belangen, dee de Twènter maarken (et wazzen der umtrènt 64) te samen hòlden.

Meer al dat oale Twènter volk et lèfden toch noa dezölfde zeden en gebroeken, in dezölfde losse huze en, wat et stèrkste beendt, et sprak dezölfde sproake.

Dan koop noa Twènte, as 'nen weer wiederen kreenk Oaveriessel; bètter sprek men in de oale tied van „et Oaversticht”, dat met et Nedersticht duur 'n bisschop van Utrecht 'regeerd wör. Et was goed wonnen onder 'n kromstaf, zeg men. Vergelijkende wieze en vuur dee lang vergangen tieden zal dat zeker wal voor wèn 'ewest. De bisschoppen gavven joo an oonze Twenter „stedekens” mennig privilege en vuurrecht, um ze stèrker te maken in eere verdediging. Meer toch 'n krchtig bestuur was et nig vuur disse strekke. Twènte was te wied ofgelègen. Hier göl 'n oalen sprök: „wied van de haand is ko't bi-j 'n schâ”. Et laand lag vuur iederen inval open en de „stedekens”, och, zölfz Ollenzel, dat hier de stèrkste vesting was, kon 'n beleg nig langer as 'n paar dage oethoalden; 'nen baand tusschen oons en wat now de aandere proveencieën van 't laand zeent, was der zoo goed as ginne, eer kan men zeggen, dat ze meestentieds in veeten lèfden.

Meer dan, eindelijk, koop et anders. Et lèven koop met een van ziene ha'dde lessen.

Nen zwoaren stried, dee tachtig joar duurden, duur al dee proveencieën gezamenlijk oetvochten onder ne geniale leiding, hef éénheid 'ebrocht. Een zoovöl te vastere éénheid, umdat et nig gung um 'n nemmen en 'n hoalden, meer in de hoofdzake um geestelijk goed: um vri-jheid van godsdènt en geweten en um oale volksrechten.

In muillike joaren vormt zik stèrke karakters. Meer later, later komt der mangs tieden van verslapping. Dan wodt der 'eknibbelt en 'etwist as duur verwènde keender, dee oaveral eeren eigenen willen weelt duurdrieven en 't eigenbelang wo'dt vake boaven 't belang van laand en volk estèd.

Meer één ding, dat oons tot troost kan wèzen, veule wi-j deep en weete wi-j wisse, stèrk is in oonze hárten de leefde vuur oons laand en vuur oons volk en oonverbrekkelik vaste is met et vaderland ook oons Twènte verboonden.

Loat dan now Nederland en Twènte vuur oons wèzen as „oonze volkshoes”, woovuur 't oons 'n eere is te wèrken, zoolange as wi-j lèft en loat 'n ieder, dee „vuur hoesbest metwèrken wil”, door ne stè an 'n heerd können veenden.

1940

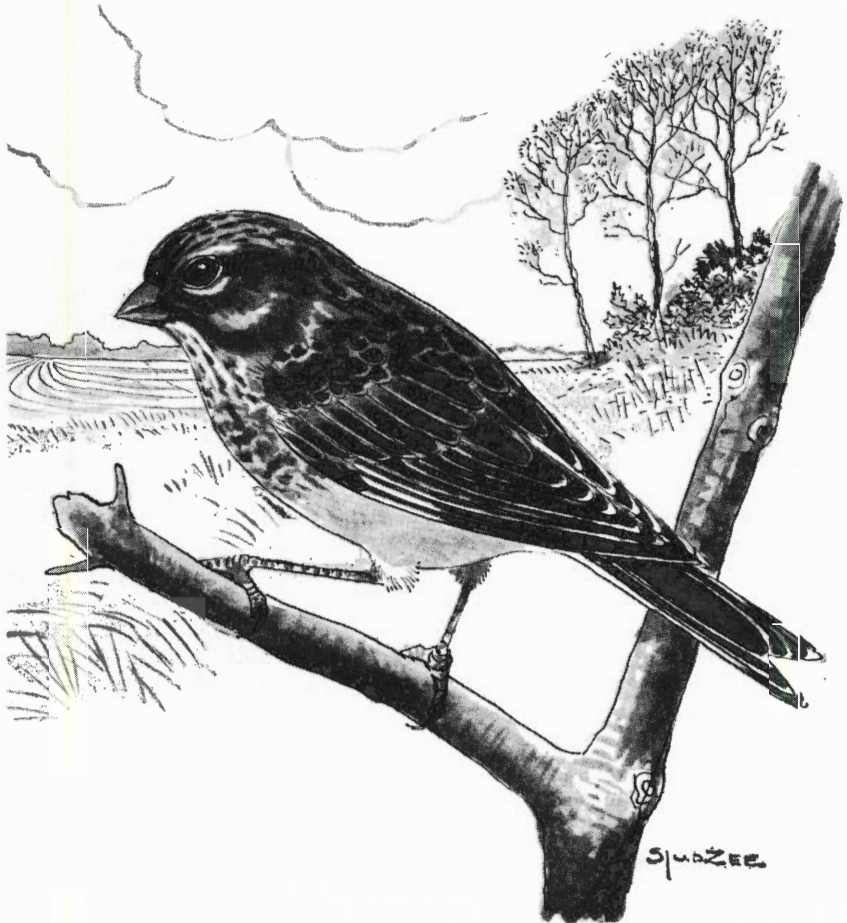
Dr. H. L. BEZOEN

(1908—1953)

Tukker

Voor de Twent een geuzennaam

De naam Tukker voor Twentenaar (of „Twent“; ik moge tussen haakjes deze laatste naam hier aanbevelen, ter vervanging in het vervolg van het hybridische, onnodig lange en traditieloze „Twentenaar“!) is waarschijnlijk jong; al werden omstreeks 1870 Enscheder bedevaartgangers in Stadtlohn reeds als „tukkers“ begroet. In Twente zelf is de naam niet recht inheems.



Uiteraard zal die naam trouwens niet in Twente zelf, maar elders zijn ontstaan, in het oosten des lands. Nu is juist in Oost-Nederland (en in West-Duitsland) vanouds het woord „tukker” bekend als de naam voor het vogeltje dat in de geleerde literatuur Fringilla of Acanthis Cannabina heet. En ik wil er nu op wijzen dat die vogel in het Nederlands de „kneu” heet niet alleen, maar dat er ook van „heikneu” en „heikneuter” wordt gesproken.

Dat vogeltje — het is één van de aardigste leden der vinkenfamilie — blijkt dus vooral in heiderijke, droge zandstreken thuis te horen. Maar zoals u weet wordt dat „heikneu” en „heikneuter” overal in Nederland gebezigd voor: boerenpummel of boerse provinciaal! En dat nu bevestigt het reeds eerder geuite vermoeden, dat wij ook in Tukker voor „Twent” oorspronkelijk de vögelnaam moeten zoeken, die men op de wat eenzellige bewoners van afgelegen streken is gaan toepassen.

Dan zou het woord dus betekenen een provinciaal; pas later moet het dan in het bijzonder voor de Twenten gebruikt zijn. En dat is ook zo! Ik heb hier voor mij liggen een mededeling uit de Achterhoek, die de verhouding in een helder licht plaatst:

„De bewoners van de Lijmers onderscheiden zich in taal en zeden nogal van de Achterhoekers. Vooral in Doetinchem wordt dat zeer gevoeld; de bewoners van 's-Heerenberg worden daar soms met een scheef oog aangekeken en „hie-tukkers (hie=heide) genoemd, een naam die een min of meer ongunstige betekenis heeft”.

Tukker betekende van huis uit niet speciaal de Twent. Dat men er in onze eeuw echter steeds alleen de Twent mee gaat bedoelen, staat in verband met het feit dat ons landschap steeds meer de aandacht is gaan trekken. Daardoor is zich nu de traditie aan het vormen die met „Tukkers” bepaaldelijk de bewoners van het vroegere drostambt Twente bedoeld wil zien. En van enig gewicht is stellig ook geweest: dat een invloedrijke Twent als Schaeppman zich gaarne zo noemde; en omstreeks 1900 was „Tukkers” voor de jongens uit Twente reeds populair op de katholieke seminaria. Trouwens ook nu nog zijn het de katholieke Twenten die zich gaarne zo noemen, al wordt de naam ook in de overige delen van Twente steeds gewoner. In Koenen-Endepols, Handwoordenboek der Ned. Taal, vindt men „tukker” reeds vermeld en alleen in de zin van „Twentenaar”.

Zulk een naam kan ons niet onsympathiek zijn: hij draagt immers het stempel van onze landelijke trekken, zowel als die van Twente's moderne energie-ontplooiing. En wie de vogel, die er oorspronkelijk mee bedoeld is, weet af te beelden, hij heeft een zinvol motief voor ex-libris of banier, en een geuzennaam waarvoor het kinderachtig en onbenullig zou zijn zich te schamen.

Waor eeken wast daor wont ók leu dee daarby past



Foto: Henk Brusse

JAN VAN DEN DUNGEN

De Twentse industrie

Belangrijke pijler der nationale economie



Foto: Van Barneveld en Dekkers

Twente moge dan wel aan de periferie van Nederland liggen, in het gebied van de Europese Economische Gemeenschap vormt het een belangrijke brug tussen Nederland en een der voornaamste partnerlanden. Hoewel de textielindustrie in deze agglomeratie de voornaamste plaats inneemt, dunkt het mij goed een nuance voor ogen te houden, n.l. dat ook andere industrietakken, als de metaalindustrie en de chemische industrie, een belangrijke rol spelen.

Met deze korte typering, welke ontleend is aan het jaarverslag 1958 van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Twente en Salland, is het industriële Twente in feite getekend. Geen eenzijdigheid, zoals men elders vaak meent. Wel een grote differentiatie, zoals „enige uitvoercijfers” met betrekking tot de metaalindustrie in hetzelfde jaarverslag leren. Het is een droge opsomming: stoomketels, stoommachines, scheepsmotoren, turbines, pompen, hydraulische persen, kranen, assen, tandwielen, heugels, elektromotoren, dynamo's enz. Maar achter deze opsomming staat een rijkdom van geconcentreerde kennis en vakmanschap. Achter deze opsomming rijzen ook de silhouetten van de fabrieken omhoog, die het oude Twentse landschap een nieuw beeld gaven en die het gemaakt hebben tot het derde industriegebied van ons land.

Natuurlijk is de Twentse textielindustrie hier nog de belangrijkste bedrijfstak. Niet minder dan 80 pct van de katoen-, rayon- en linnenindustrie is geconcentreerd in Twente en voor een klein deel ook in de aansluitende Gelderse Achterhoek. In totaal telt deze bedrijfstak in Twente 38.000 werknemers. Vooral in de laatste jaren hebben zich in deze Twentse textielindustrie opmerkelijke veranderingen voorgedaan. Zij confronteert zich thans met de internationale mode en streeft daarbij, niet zonder succes, naar een ereplaats.

Mode-ontwerpers met klinkende internationale namen zijn in de Twentse textielondernemingen vaste gasten geworden. Dessinateurs van naam richten hun onuitputtelijke fantasie op datgene wat de vrouw in Parijs of in Rome, in Stockholm of in Londen mooi zal gaan vinden. Men loopt niet meer achter de mode aan. Men is de mode vooruit. Men maakt die mode zelf en in de bedrijven experimenteren de textieldeskundigen bij voortduring met het materiaal, dat deze mode gestalte zal moeten geven. De vezels laten

hun geheimen slechts moeizaam los, maar de simpele katoenen draad heeft intussen een volmaaktheid bereikt, welke nauwelijks van echte zijde te onderscheiden is.

„In West-Europa en zeker in Nederland vertoont de textielnijverheid het gezicht, niet van een oude, maar van een vroege industrie, die dus over een rijke ervaring beschikt en die de moderne problemen op moderne wijze aanpakt”, schreef het speciale textielnummer „De Mars”. Zo is het ook. Deze nijverheid heeft zich verjongd onder het geweld van de striemende economische slagen, die zij na de oorlog te verwerken kreeg. Wellicht geen andere bedrijfstak in ons land wist deze slagen met zoveel paraatheid en met zo weinig uiterlijk vertoon te pareren. Het verlies van Indonesië betekende voor de Twentse textielindustrie tevens het verlies van 70 pct van haar exportgebied. Door deze twee economische reuzenzwaaien, werd dit verlies zonder schokken opgevangen. Bij de eerste pogingen vond men compensatie op de internationale markten buiten Europa. Maar met de ontwikkeling van de „nieuwe landen” gingen die markten weer voor een groot deel verloren. Men moest opnieuw terrein verkennen en had weer succes. Thans gaat 52 pct van de export naar de E.E.G. en de Vrijhandelszone en het is wel duidelijk, dat grote innerlijke structurele veranderingen daarmee annex zijn. Want er is in ons land ook geen andere bedrijfstak aan te wijzen, welke zoveel vorderingen heeft gemaakt op het terrein van de onderlinge samenwerking. Er kwamen tientallen fusies, overnamen of andere vormen van samenwerking tot stand, en vooraan staat sinds 1952 de samenwerking tussen H. ten Cate Hzn & Co N.V. en de Koninklijke Stoomweverij Nijverdal N.V., waaruit het machtige Nijverdal-Ten Cate-concern gegroeid is.

De gehele Nederlandse K.R.L.-industrie investeert de laatste jaren gemiddeld ruim 1000 gulden per jaar per arbeider, maar er zijn tal van Twentse bedrijven, die dit bedrag verdubbelen. „Voor een dynamisch en progressief textielbedrijf beschouwen wij in dit tempo en op dit niveau voortgezette diepte-investeringen als een levensvoorwaarde”, staat te lezen in een der jaarverslagen (Menko) en dat is een geluid dat symptomatisch is voor de aan de hand zijnde ontwikkelingen.

Het laat zich ook op andere wijze illustreren, aan de hand van cijfers welke dr. W. T. Kroese geeft in „De Westeuropese Katoenindustrie in de kentering der tijden”. Voor de oorlog bediende een spinner een hem toevertrouwd kapitaal van f 12.000,— (1000 spinnen); thans een kapitaal van f 136.000,— (1600 spinnen). Een wever kreeg voor de oorlog 10 niet-automatische getouwen (f 4000,—) toevertrouwd; thans met een hulp: 36 weefgetouwen ter waarde van f 108.000,—! In de blekerijen produceren 6 werknemers met moderne en kostbare apparatuur thans evenveel meter als voor de oorlog 15 man en in de ververijen doen 2 arbeiders thans evenveel als vroeger 6, maar de laatsten hadden een apparatuur ter beschikking welke slechts f 16.000,— kostte; de 2 arbeiders van thans werken met een apparatuur welke vergelijkenderwijs op f 150.000,— komt.

Dit is dan de ene zijde van het industriële beeld van Twente. De contouren zijn ons nog vertrouwd, maar het hart is een ander geworden. Het klopt in een feller ritme en wordt gestuwd door inventiviteit en durf. Computers nemen ook in de Twentse textielindustrie de plaats in van het vroegere

koopmansinstinct. De Indonesische baboe, die in haar opgestroopte sarong in de kali haar was staat te beuken, heeft plaats moeten maken voor Parijse stermannequins, die op sjieke podia voortschrijden, gedrapeerd in fascinerende stoffen uit datzelfde Twente, waarin reeds eeuwen geleden de weefgetouwen klepperden.

Maar het derde industriegebied van ons land wordt niet uitsluitend gemaakt door deze textielindustrie. De werkers in deze bedrijfstak vormen slechts 38 pct van de 100.000 mensen die de Twentse nijverheid de gelegenheid geeft het dagelijks brood te verdienen; 24 pct daarvan werkt in de metaalen aanverwante industrie.

In de Twentse metaalindustrie domineren vijf grote bedrijven te Hengelo, welke ieder voor een bepaalde sector van meer dan nationale betekenis zijn. Zij zijn tevens belangrijke researchcentra en ten dele in steeds sterkere mate organisatorische concerncentra. Zeer saillant typeert op deze wijze het rapport „Waarom in Twente?” (over de T.H.) de betekenis van de Twentse metaalindustrie, want zij heeft zeer nauwe verbindingen met de metaalindustrie elders in ons land. De grote Twentse bedrijven hebben overal hun vertakkingen en nevenbedrijven, die voor een niet onbelangrijk deel vanuit het Hengelose concerncentrum worden gestimuleerd en bestuurd. Dit geeft Hengelo een geheel eigen plaats in ons industriële klimaat.

Een enkel voorbeeld: over de gehele wereld verspreid werken mensen met machines en installaties, waarop een plaatje vermeldt: „Stork-Hengelo”. Sommige grote projecten worden uitgevoerd in VMF-verband. Hieronder verstaat men de samenwerking tussen Werkspoor en Stork. Bij Stork behoren de volgende bedrijven: Stork's Apparatenfabriek in Amsterdam, Conrad-Stork in Haarlem, Holland-Bergen op Zoom, Stork-Jaffa Utrecht; er is een apart bedrijf in Brussel en onlangs zijn toetgetreden Machinefabriek Frans Smulders te Utrecht, de Friese Machinefabriek Volma en een Duits bedrijf in Langenfeld.

De Nederlandse en ook de Hengelose metaalindustrie — zo schreef ir. A. M. Avéres — bestaat uit meerdere grote en vele kleinere bedrijven, die over en weer produkten, halffabrikaten of onderdelen van elkaar betrekken en zo gezamenlijk komen tot de levering van complete fabrieksinstallaties en produkten voor binnen- en buitenland. De laatste tien jaren is deze metaalindustrie enorm gegroeid. Naast een voortgaande ontwikkeling van de oude produktengroepen, die samenhangen met drie van de beste bestaansbronnen, n.l. ten eerste het water (scheepsbouw - bruggen - pompen - havenkranen - baggermolens e.d.), ten tweede de cultures op Java en Sumatra (suikerfabrieken - palmoliefabrieken e.d.) en ten derde transport (scheepsbouw - vliegtuigbouw - wagonbouw e.d.), werden vele nieuwe produkten en in de machine-industrie en in de elektrotechnische industrie vervaardigd, en Hengelo heeft daarin ruimschoots zijn aandeel genomen. We kunnen het lijstje dat dit bewijst nog eens afschieten: De Oslofjord — het Noorse vlaggeschip — vaart met Twentse dieselmotoren; de stoomturbines van de grootste centrales in ons land komen uit Twente; Twente installeerde suikerfabrieken waar ook ter wereld; ons land wordt drooggepompt door Twentse pompen; de modernste olieraffinaderijen hebben Twentse installaties; de NATO-vloot vertrouwt op Twentse wapensystemen

Twente maakt mode

Foto: Erik Meyling



Een rijkdom van vakmanschap

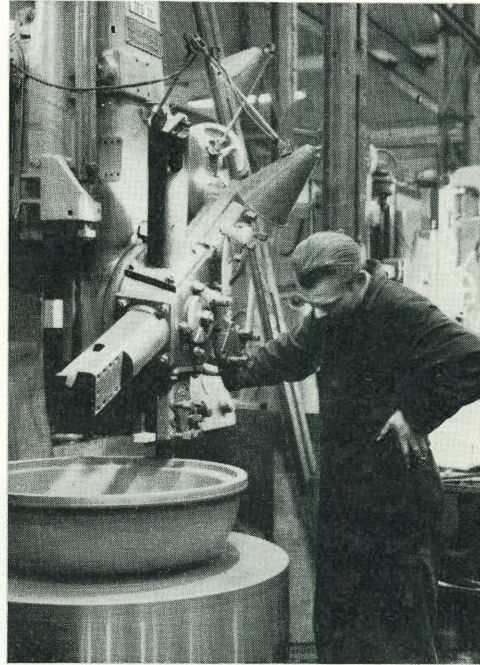


Foto:
Van Barneveld
en Dekkers

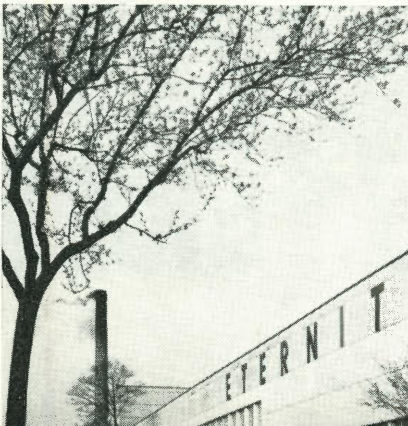
Het materiaal ...

Foto: Scholco, Almelo



... dat de mode gestalte moet geven

Foto: Henk Brusse



Twentes industrie is veelzijdig

en vuurleidingen; in Argentinië (en bij ons) reist men per Twentse tractie; in de grootste havens ter wereld vindt men Twentse laadbruggen; kernreactors (o.a. Kjeller) werden mede door Twente uitgerust; Twente kent het geheim van radarsystemen (Schiphol) en van de ingewikkeldste kabels en schakelmaterialen, en wanneer Nederlanders telefoneren, zullen ze dat meestal doen met Twentse toestellen.

Het lijstje is nog veel langer te maken, maar het is zó wel overtuigend genoeg voor de Twentse veelzijdigheid èn voor de omvang van de Twentse industrie, waar 18 (van de 100 in ons land) bedrijven meer dan 1000 arbeiders tellen. De Koninklijke Zout is met 2000 werknemers een der grootste chemische bedrijven van ons land geworden. Twente heeft een belangrijke rubberindustrie („Vredestein”) en telt nog 7000 werknemers in de sector der kleding- en reinigingsindustrie.

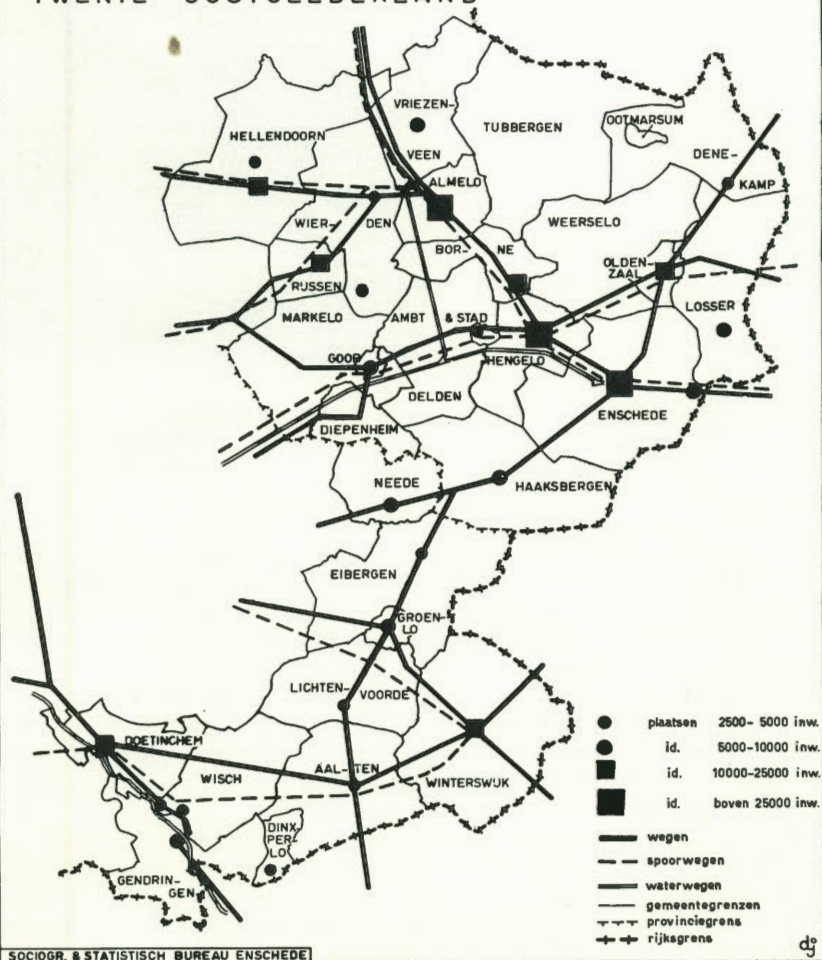
Dit industriële Twente bereikt een omzet van ongeveer twee miljard gulden per jaar en investeert jaarlijks voor ongeveer 100 miljoen gulden. Het zijn respectabele cijfers! Ze zijn gebouwd op de garderobe van Frau Schmidt in Frankfort, op locomotieven van de Nederlandse Spoorwegen, op een installatie voor een kernenergiecentrale in Italië, op het schakelaartje waarmee in Pakistan een lamp opflitst en op het zoutvatje (met alles wat er in en aan vast zit) dat naast uw soepbord staat. Een rijke verscheidenheid van produkten stroomt onafgebroken uit de Twentse bedrijven en zoekt haar weg naar alle werelddelen. Het gewest werd een der belangrijkste pijlers onzer nationale economie, ook al heeft het lang geduurd voor het officieel die erkenning — een technische hogeschool — in dank mocht accepteren.

Hengelo

Foto: Van Barneveld en Dekkers



BELANGENGEMEENSCHAP
TWENTE - OOSTGELDERLAND



Bij K.B. van 20 oktober 1960 (nr. 17) werd de gemeenschappelijke regeling goedgekeurd, welke 20 raden van Twentse en 10 van Oost-gelderse gemeenten hebben getroffen ter behartiging van een aantal streekbelangen. Het algemene bestuur van dit rechtspersoonlijkheid bezittend lichaam, genaamd „Belangengemeenschap Twente-Oost-Gelderland” (T.O.G.) werd op 7 november 1960 door de minister van Binnenlandse Zaken, Z. E. mr. E. H. Toxopeus, geïnstalleerd. Het totale gebied, dat door de T.O.G. bestreken wordt, heeft een oppervlakte van ruim 2000 km²; tweederde deel hiervan is gelegen in de provincie Overijssel, eenderde in de provincie Gelderland. Twente vormt 42% van Overijssel, Oost-Gelderland maakt 13% uit van het veel grotere Gelderland. Beide gebieden liggen in het perifere oosten van hun provincie, en vormen - aardrijkskundig gesproken - met het aangrenzende Duitse gebied, dat samenwerkt in de „Interessengemeenschap Rhein-Ems”, duidelijk één geheel, met de textiel-industrie als voornaamste economische basis. De verkeersontsluitingen is een van de hoofdtaken van de T.O.G., aldus de voorzitter, burgemeester W. Thomassen van Enschede.

Foto: J. A. ten Hoopen



Drs. J. BIJKERK

Drienerloo en de derde T.H.

Het is voor de rustige wandelaar, die de parklandschappen van Drienerloo op zich laat inwerken, bijzonder moeilijk zich een voorstelling te maken van het nieuwe gezicht, dat het landgoed zal tonen, wanneer de gebouwen van de derde Technische Hogeschool zullen zijn verrezen.

De veranderingen zullen zich op korte termijn voltrekken. De Tweede Kamer heeft zich uitgesproken ten gunste van de vestiging van dit instituut voor hoger onderwijs in Twente. In september 1963 zullen de colleges beginnen. Het enthousiasme waarmede Twente in de afgelopen jaren de acties voor de Technische Hogeschool heeft gevoerd, is niet getemperd door de aarzelend uitgesproken bedenkingen van een aantal bewonderaars van het Twentse landschapsschoon. Bij deze bedenkingen voegde zich die van één der Kamerleden, die tijdens de debatten de verzuchting slaakte, dat Drienerloo toch eigenlijk te mooi was om als vestigingsplaats voor een hogeschool dienst te doen. De minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen heeft gelukkig geen te vergaande consequenties verbonden aan zijn opmerking tijdens een bezoek in 1960, dat Drienerloo een bijzonder mooi kampeerterrein was. Nu de vestiging van de hogeschool nagenoeg zeker is, schijnt de reserve van de bewonderaars van Drienerloo wat te luwen, o.i. terecht. Wanneer de belangen reëel tegen elkaar worden afgewogen, kan er immers geen sprake zijn van een werkelijke aarzeling.

Zonder hier in den brede te vermelden, welke enorme betekenis de derde Technische Hogeschool voor Twente en Oost-Nederland zal kunnen hebben, lijkt het toch nuttig, in het kort de voornaamste facetten van de vestiging van dit instituut te noemen.

De argumenten, waardoor Twente de voorkeur heeft verkregen boven de concurrenten uit Overijssel en Gelderland, kunnen hier terzijde worden gelaten. Gelukkig zijn de strijdbijlen voor het grootste deel begraven en kan men zich verheugen in het vooruitzicht van een nuttige samenwerking met de voormalige tegenstanders, ten bate van het onderwijs. Al is dit het belangrijkste uitgangspunt, het gaat in dit kader meer om de andere kant van de zaak. Het is een goed Twents gebruik, om zaken, ook van maatschappelijke betekenis, op een vrij nuchtere wijze tegen elkaar af te wegen. Wat heeft straks een hogeschool Twente te bieden?

In de eerste plaats kan men de vestiging zien als de bekroning van de onderwijsmogelijkheden in dit gewest, dat zich op het gebied van het

middelbaar en hoger technisch onderwijs in het laatste decennium reeds op grote schaal kon ontplooiën. Een bekroning, die echter ruimte openlaat voor een aantal sieraden, die het jonge instituut zich nog zal moeten verwerven. Wij denken hierbij aan de maatschappijwetenschappen, waaraan in de opzet van de drie hoogleraren, binnen het kader van de technische opleiding, een belangrijke plaats was toegedacht. De mogelijkheden voor de Oostnederlandse jeugd, de Twentse in het bijzonder, worden aanzienlijk verruimd. Zoals men weet, zijn er stemmen opgegaan, die gepleit hebben voor een verruiming van het beurzenstelsel, in plaats van een verdere spreiding van het hoger onderwijs, onder het motief dat juist van studeren buiten de eigen omgeving bij uitstek een vormende werking uitgaat. Zonder dit argument te onderschatten, kan men constateren dat het van ons uitgangspunt gezien voorbij gaat aan de enorme stimulans, die vestiging van een dergelijk instituut voor de streek betekent.

Afgezien van de verruiming van de onderwijsmogelijkheden is het duidelijk, dat de impulsen die van de hogeschool zullen uitgaan, via verdieping van het wetenschappelijk onderzoek zullen resulteren in nieuwe vindingen, nieuwe methoden, vernieuwingen met betrekking tot de bedrijfsvoering, mogelijk ook in nieuwe bedrijfsvestigingen. Ongetwijfeld zal de situering van het instituut in een industrieel zwaartepunt bevruchtend werken op het onderwijs, zowel als op het bedrijfsleven. Een veel direkter invloed op de samenleving, in het bijzonder van de dubbelstad Hengelo - Enschede, is te verwachten door de wijzigingen die zich in de samenstelling van de bevolking zullen voordoen, gesteld dat de bestaande samenleving zich in werkelijkheid openstelt.

Over een vijftiental jaren zal de bevolking van de dubbelstad, die zonder deze impuls ongeveer 250.000 inwoners zal tellen, verrijkt zijn met de aanwezigheid van een 75-tal hoogleraren, 2 á 3000 studenten en 1200 personeelsleden met hun gezinnen. Van deze laatste groep zal ongeveer de helft van elders afkomstig zijn. Onder hen bevinden zich vele wetenschappelijke krachten van niveau. Een dergelijke instroming, die naar schatting een extra bevolkingsvermeerdering van 7 à 8000 zal omvatten, betekent, afgezien van de groei van de tot dusver in deze streek achtergebleven dienstenverlenende sector, een versterking van de middengroepen in de samenleving, die ongetwijfeld een verdere opbloei van het culturele leven tot gevolg zal hebben, niet alleen in de zin van een grotere vraag naar concert-, toneel- en opera-abonnementen, maar b.v. ook met het oog op een versterking van het verenigingsleven in zijn vele schakeringen.

De vraag, wat het aandeel van de studenten zal zijn, hangt nauw samen met de inrichting van het studentenleven. Het heeft weinig zin zich hierover in speculaties te verliezen. Bovendien is dit in de eerste plaats een zaak van de studenten zelf.

Wij hebben reeds opgemerkt dat het noodzakelijk is, dat de bestaande samenleving zich openstelt. De aard van de contacten van de studentenmaatschappij met het burgerleven zal in grote mate afhankelijk zijn van de wijze van inrichting van de hogeschool. Het is bekend dat op Drienerloo het campus-systeem zijn intrede zal doen, in de Angelsaksische landen gebruikelijk, voor Nederland een nieuwe vorm van studentenhuysvesting.



Bosvijver in het Drienerloo-park

Foto: J. A. ten Hoopen

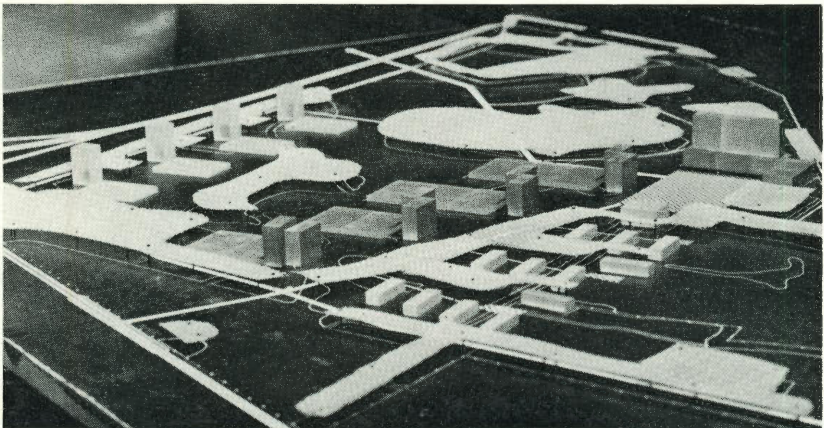
De vraagtekens zijn in dit geval vele; in de bestaande studentenmaatschappij wekken de plannen nogal wat weerstanden, voornamelijk juist in verband met de vraag, of de contacten met de samenleving wel voldoende zullen zijn gewaarborgd.

Het probleem dat hier gesteld wordt is de moeite van het overdenken waard, temeer omdat als complicerende factor de dubbelstad Enschede - Hengelo in het geding is. Op de architect, die in samenspel met de raad van bestuur, de gemeentebesturen, de stedenbouwkundige adviseurs en de verdere betrokkenen de vorm zal moeten vinden, die de grootst mogelijke doelmatigheid van het onderwijs waarborgt, rust een zware taak. Deze vorm zal ook uitdrukking moeten geven aan de verbondenheid van het instituut met de samenleving. Het is de vraag waar het accent, in verband met de ligging van het landgoed Drienerloo, zal komen te liggen. Hengelo en Enschede verkeren beide in de gelukkige omstandigheid hun uitbreidingsplannen op zinvolle wijze te kunnen afstemmen op de huisvestingsbehoefte van staf en personeel van de hogeschool. De vraag, in hoeverre deze huisvesting op het hogeschoolterrein zelf zal plaats vinden, moet hierbij voorlopig buiten beschouwing worden gelaten.

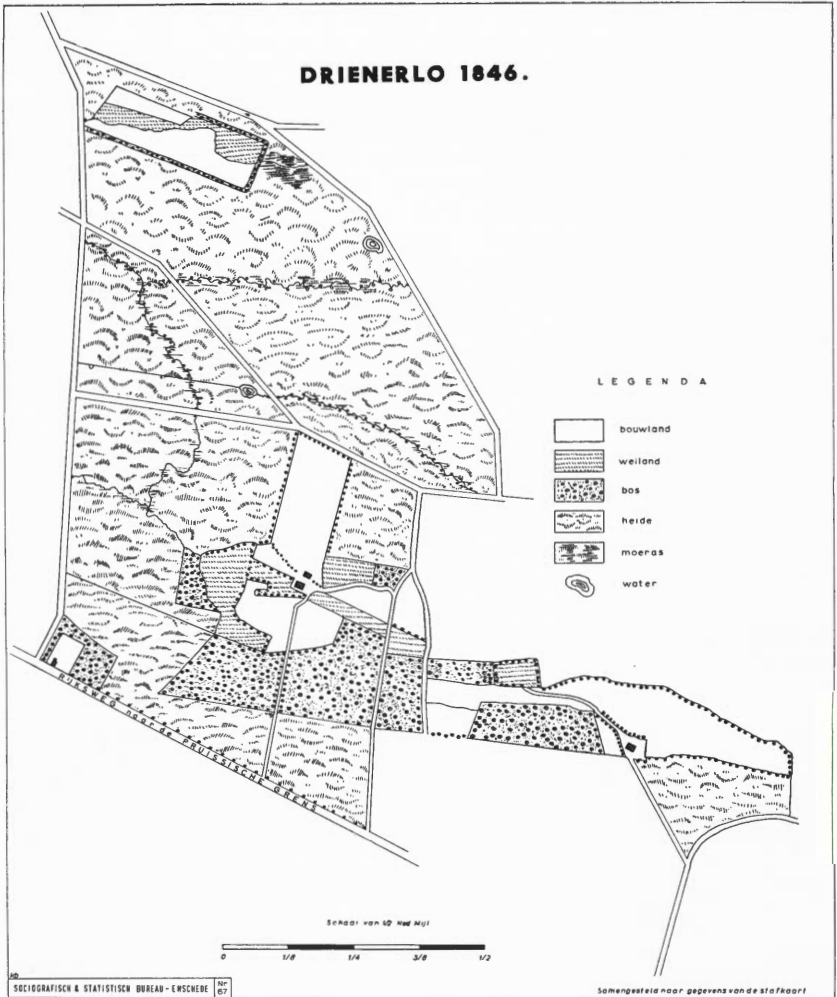
Wel is het duidelijk, dat de huisvesting der studenten op het terrein een belangrijk element in de vormgeving zal betekenen. Ook hier rijzen verschillende vragen: aan welke kant van het terrein zullen de gebouwen verrijzen: dicht bij Enschede, mogelijk zelfs op de aangrenzende, eventueel in het plan te betrekken gebieden? Hoe zullen de gebouwen worden uitgevoerd: in zeer hoge of betrekkelijk lage bouw? De onderlinge rang-

schikking van de elementen in het studentencomplex, dat veelzijdige recreatieve voorzieningen zal bevatten, blijft voorlopig een zaak van fantasie-beelden. Dit geldt uiteraard eveneens voor het gehele complex. De gebouwen voor het onderwijs en de research-instituten, de beide andere grote gebouwen-categorieën, kunnen met de huisvestingselementen in velerlei variatie worden ingebed in het landschapsbeeld. Wie de enorme torengebouwen van het Eindhovense instituut heeft aanschouwd, ziet zich in dit verband voor een aantal vraagtekens gesteld, doch ervaart ongetwijfeld in dit vroege stadium van de bouw van het zusterinstituut reeds de mogelijkheid van een eigen schoonheid. De vraag die men zich kan stellen met betrekking tot Drienerloo is, of een uiterste van efficiënte rationaliteit zich laat rijmen met de romantische sfeer, die het landgoed met zijn omgeving ademt. Een woord van vertrouwen in de moderne Nederlandse architecten van formaat lijkt hier op zijn plaats. De keuze van de architect is uit de aard der zaak van bijzonder grote betekenis.

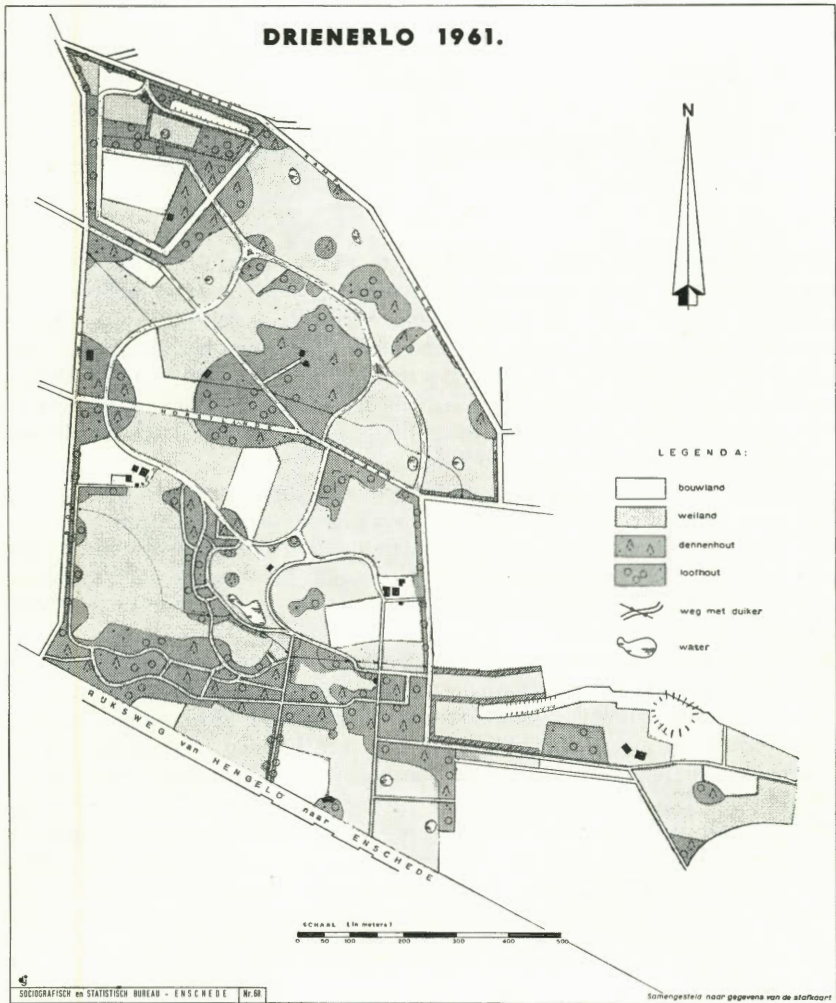
Een voorbeeld van een architectonische fantasie vindt men in een der maquettes, die door het bureau van de heer Van Embden, ontwerper van de Eindhovense Technische Hogeschool en stedenbouwkundig adviseur van de gemeente Enschede zijn vervaardigd. Er is meer nodig dan alleen deze afbeeldingen, om zich een oordeel te vormen. Wel kan de goede verstaander, die zijn eigen fantasie te hulp roept, tot de erkenning komen, dat bijzonder fraaie oplossingen wel degelijk tot de mogelijkheden behoren. Het zelden meer gehoorde argument, dat de stichting van de hogeschool op Drienerloo een inbreuk zou betekenen op de natuur, lijkt van betrekkelijke betekenis. Behalve de omstandigheid, dat de schoonheid van de omgeving van Enschede



Voorbeeld van een architectonische fantasie in een maquette van ir. S. J. van Embden. De vier blokken links zijn gedacht als studentenhuisvestingen. De blokken in het midden zijn de onderwijs-gebouwen, met daarnaast rechts de laboratoria. De gerasterde delen zijn bospartijen, die men voor een belangrijk deel intact wil houden. De vorm van het landgoed is nog geheel te herkennen. Op de voorgrond de Hengelosestraat met sportvelden; van links midden naar boven midden de Bosweg. Deze fantasie geeft één der talloze mogelijkheden weer.



mede door tientallen landgoederen wordt bepaald, is er het feit, dat het tegenwoordige landgoed Drienerloo zijn huidige vorm sedert een 80-tal jaren geleidelijk heeft verkregen. Het is door de vroegere eigenaar in gedeelten aangekocht en omgevormd tot een cultuurlandschap met een zeer bijzondere geaardheid weliswaar. Het woord natuur is hier echter werkelijk niet geheel van toepassing. Bezieet men een kaart uit het midden van de vorige eeuw, dan is het duidelijk, dat Drienerloo in de natuurtoestand bestond uit heidevelden, doorsneden door kleine waterlopen, die men nu nog gedeeltelijk terugvindt. Eén der weinige cultuurelementen, het aanwezige boerenbedrijf, illustreert de bedrijfsvorm uit die tijd: het bouwland overweegt. Tussen de bospartijen aan de „weg naar de Pruisische grens” bevindt zich 't tolhuis.



De wijkende bosrand achter de huidige sportvelden blijkt van oude datum te zijn.

Na de grote wijzigingen, die door menselijke invloed in het landschap zijn ontstaan, zijn nu weer grote veranderingen te verwachten, die het gebied van Drienerloo een ander gezicht zullen geven. De situatie tussen twee in snel tempo uitgroeïende industriesteden houdt de noodzaak van een verandering van bestemming in. Door de dynamiek van de ontwikkeling heeft het recreatieplan Drienerloo met zijn openluchttheater, dierenpark, natuurbad en verdere elementen plaats moeten maken voor de derde Technische Hogeschool. Men mag vertrouwen, dat hier een landschap zal ontstaan dat op zinvolle wijze uitdrukking geeft aan de mentale groei van Twente en de verbondenheid van het nieuwe instituut met de Twentse samenleving van deze tijd.

FR. E. WILS

Het TIVO na de bevrijding

Gelukkig kwam het Tivo ongeschonden uit de tweede wereldoorlog te voorschijn. Dat kostte niet al te veel moeite, want in 1940 beheerde de stichting alleen maar een kweekschool voor kleuterleidsters. Congressen werden vanzelfsprekend niet meer gehouden. Verder was het dood in de pot. De heer Sellenraad, oprichter en voorzitter van het instituut, overwoog reeds de stichting, wegens gebrek aan medewerking, in 1945 op te heffen. Zó ver is het gelukkig niet gekomen. Integendeel, het jaar 1945 luidde een periode van ongekende groei en bloei in.

Het roer werd volledig omgegooid en vanuit de beschouwende sfeer kwam het Tivo terecht in een sfeer van „weinig praten, maar veel doen”. Er wás ook veel te doen en de nodige medewerking bleef niet uit. Men begon met wat voor de hand lag, maar van lieverlede ging het bestuur voorzichtig en grondig peilen naar de werkelijke behoeften, die in de Twentse en Oost-Gelderse bevolking leefden.

De meest spectaculaire ontwikkeling maakten de Tivo-volksmuziekscholen door. Persoonlijk vormden wij eerst het benodigde kader, waarna in 1948 de eerste Tivo-volksmuziekschool in Enschede werd opgericht, met aanvankelijk 142 leerlingen. Niemand had toen kunnen denken, dat dit zo bescheiden begin zou uitgroeien tot wat het heden is geworden. Momenteel beheert het Tivo volksmuziekscholen in Enschede, Goor, Borculo, Neede, Winterswijk en Eibergen, terwijl een muziekschool in Haaksbergen in het begin van 1962 zal starten. In onze regio nemen thans meer dan 4000 leerlingen aan het algemeen vormend muziekonderwijs deel. Het voorname is echter, dat ook kinderen van ouders met geringe inkomens thans van de zegeningen van het muziekonderwijs kunnen profiteren. Immers

Foto: Henk Brusse

Dank zij de onbekrompen medewerking van het gemeentebestuur van Enschede kon het Twents Muzieklyceum (Tivo-stichting) begin 1961 dit monumentale gebouw aan de Boddenkampsingel betrekken.



muziekonderwijs is geen luxe, maar een behoefte, hetgeen impliceert, dat ook bovenbedoelde kinderen degelijk muziekonderwijs krijgen. Deze gedachte te verwerkelijken was alleen mogelijk door financiële steun van de overheid, en wij willen vooropstellen, dat dit in ruime mate en van harte is geschied. Hulde aan de betreffende gemeentebesturen!

Na een ongeveer tienjarige ervaring op dit gebied begon het Tivo met de pyramidale opbouw van het muziekonderwijs, met de vakopleiding van musici aan de top. Al het ijveren voor deze zaken werd in 1961 bekroond met de huisvesting van het Twents Muzieklyceum in het fraaie pand Boddenkampsingel 40 te Enschede. De heer Carel Jacobs is directeur van het Twents Muzieklyceum.

Ook de balletopleiding werd ter hand genomen. Onder de bekwame leiding van mevrouw Maria Huisman van het Nederlandse Ballet is een bescheiden begin gemaakt met de beroepsopleiding, waarbij niet in de laatste plaats gedacht is aan de behoefte van het operagezelschap „Forum”.

In september van 1960 startte, in samenwerking met de Enschedese Federatie van Muziekgezelschappen de opleiding van jonge blazers. Hiermee is een vurige wens van de vele harmonie- en fanfarekorpsen, die de stad Enschede telt, in vervulling gegaan. Ook verzorgt het Twents Muzieklyceum de opleiding van jonge blazers uit Haaksbergen.

De andere Tivo-activiteiten zijn minder spectaculair, maar in onze ogen daarom niet minder belangrijk.

In het begin van dit artikel noemden wij reeds de Tivo-kweekschool voor kleuterleidsters, die sinds de oprichting in 1940 honderden meisjes met A- en B-bevoegdheden heeft gebrevetteerd. Vanaf september 1957 wordt deze school door het Rijk gesubsidieerd en zij verkreeg het recht onder toezicht van een rijksgecommitteerde eigen schoolexamens af te nemen. Op het moment telt de school meer dan 100 leerlingen.

De Tivo-academie zou gaarne opleiden voor verschillende middelbare bevoegdheden. Helaas is de medewerking van het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, om ons onbegrijpelijke redenen te gering geweest, dat het Tivo de plannen kon realiseren. Alleen de opleiding voor de akte m.o. Pedagogiek onder leiding van prof. dr. F. W. Prins, bloeit als nooit tevoren.

Het directorium van de Tivo-academie hoopt op goede gronden zijn plannen om een academie voor lichamelijke opvoeding in het leven te roepen, te kunnen verwezenlijken.

De leergang Economie, speciaal gericht op de praktijk van het bedrijfsleven, heeft in de vijf jaren van zijn bestaan bewezen in een behoefte te voorzien. Ook deze instelling reikte reeds vele diploma's uit.

De leergang biologie, onder leiding van de heer Roding, directeur van het Natuurhistorisch Museum te Enschede, is in wezen niets anders dan een stukje onderwijsvernieuwing met der daad. Het Tivo hoopt, dat nog vele onderwijskrachten van de gelegenheid gebruik zullen maken om zich te laten herscholen, in het belang van het werk in school.

Een der jongste loten aan de dikke Tivostam is de stichting „Scholen voor Scheppende Handen”. Gebaseerd op de meest moderne principes, tracht



Foto: Henk Brusse

Tivo-stichting: Scholen voor scheppende handen, Hengelo.

Foto: Henk Brusse

*Hoogtepunten
in het
Tivo-bestaan:
de Tivo-
congressen.
Het congres voor
jongeren (1959):
„De nieuwe
volwassenen”
opende
veel perspectieven
voor verdieping
van het
Tivo-werk*



Balletopleiding aan het Twents Muzieklyceum. Beroepsklasse.

Foto: Twentsche Courant

men met verschillende technieken het creatief vermogen van kind en volwassene tot ontwikkeling te brengen. Het werk heeft zich buiten Hengelo, waar de centrale school is gevestigd, over de gehele regio verbreid en thans nemen reeds meer dan 1000 cursisten aan dit veel voldoening gevende werk deel.

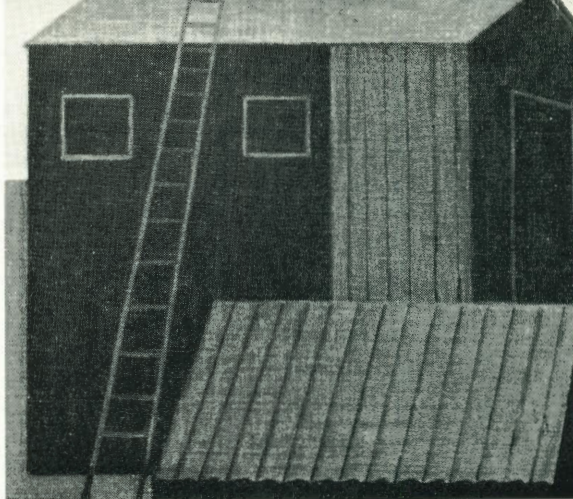
Met de spraakheelkundige diensten van het Tivo bevinden we ons op een geheel ander terrein. Hier wordt hulp geboden aan mensen die in nood verkeren. Spraak- en stemafwijkingen van de meest uiteenlopende aard worden hier behandeld, en vaak met zeer mooie resultaten. De polikliniek te Enschede is het centrum van deze activiteit. Verder verzorgt het Tivo spraakheelkundige diensten, speciaal voor schoolkinderen, in de gemeenten Markelo en Lossler. Op hetzelfde terrein, namelijk op dat van de geestelijke volksgezondheid, beweegt zich het werk van het medisch opvoedkundig bureau. Het bureau stelt zich ten doel na sociaal, lichamelijk en psychologisch-psychiatrisch onderzoek, advies over en hulp te geven aan kinderen, wier opvoeding moeilijkheden oplevert en voor wie ouders, onderwijzers of organisaties enz., voorlichting wensen. Deze instelling werd na lange jaren van voorbereiding opgericht in 1953 en heeft veel zegenrijk werk verricht. Voorts heeft het Tivo een 16-tal congressen gehouden over zeer gevarieerde onderwerpen. Ik noem b.v. „Gezag en vrijheid”, „Heeft het bedrijfsleven een opvoedende taak?”, „Moeilijke ouders, moeilijke kinderen”, „Muzikale volksontwikkeling” en „De nieuwe volwassenen”. Vooral het laatstgenoemde congres, n.l. een voor jongeren, was een overweldigend succes.

Het Tivo heeft niet te klagen over gebrek aan plannen.

Enkele zijn al door ons aangeduid. Om ze nog eens met name te noemen: een academie voor lichamelijke opvoeding, meerdere leergangen voor de opleiding van middelbare bevoegdheden, een viertal bureaus voor school- en beroepskeuze in Enschede, Hengelo, Almelo en Winterswijk, ontmoetingscentra in Enschede, de oprichting van een internationaal vormingscentrum, een cursus doktersassistente, een cursus zwemonderwijzer, om te besluiten. Gevolg zal zijn, dat het centrale beheersapparaat aan de Hengelosestraat 40 met een aantal medewerkers versterkt zal moeten worden. Als ook de toekomstplannen eenmaal werkelijkheid zullen zijn geworden — en de Tivo-bestuurderen twifelen daaraan niet — dan mag het Tivo met recht een Mammoetstichting genoemd worden. In den lande neemt zij ongetwijfeld een unieke plaats in. Hiervan te vertellen was voor ons een groot genoegen.

Dee jummer nêmp
en nummer gif
sien lêven laank
nen knieperd blif

B. E. Akkerman



Jan Bolink

Schilderij 1960



Joh. Haanstra
„Landschap”

Tempera schildering
51 x 65 cm
1961

A. MIDDELHOEK

Vijf Twentse schilders

Wat een schilder beweegt, zijn geheel eigen spraak in vorm en kleur, kan niet beschreven worden. Het geschrevene staat altijd tussen het werk en de aanschouwer en kan op zijn best voor leken iets verduidelijken. De kunstenaar maakt zichtbaar datgene wat wij nog niet zagen!

Vijf Twentse schilders: Ben Akkerman, Johan Haanstra, Theo Wolvecamp, Henk Schuring en Jan Bolink.

Niet in de zin van schilders die typisch Twentse eigenaardigheden vertonen of als vertegenwoordigers van geheel streekeigen Twentse schilderkunst. Deze vijf mogen als representanten gelden van wat „nu” internationaal aan de orde is op het terrein van de beeldende kunst. Gemeten aan het werk van vijf schilders, die zelf nog in beweging zijn.

Dat twee van hen zgn. figuratieven zijn en de drie anderen zgn. abstrakten of non-figuratieven (abstrakte schilderkunst of non-figuratieve schilderkunst is een contradictio in terminis) mag niet uitgelegd worden als een poging om deze twee groepen als tegenstellingen te behandelen, of opgevat worden als een bewijs dat de schrijver hier tegenstellingen ziet.

Ben Akkerman is een autodidact, iemand die geen school heeft bezocht of privées heeft gehad. Dat sluit contacten met schilders en schilderkunst niet uit en de resultaten van contacten zijn dan ook in zijn werk duidelijk te zien.

V or alles (dat geeft hij ook toe) invloed van Gestel, en vriendschap, langjarige, met Johan Haanstra. Men ziet dat aan zijn landschappen uit zijn begintijd. Als men de liefde voor het landschap typisch Twents wil noemen, dan is daar geen bezwaar tegen. Ik denk behalve aan Akkerman en Haanstra dan ook aan Broeze, Hulsbergen en vroeg werk van Riemko Holtrop, die ook aan Gestel wat verschuldigd zijn, en niet te vergeten Haanstra, de oude!

Als tijd van zijn bewustwording noemt Akkerman bij voorkeur 1953. Een tijd waarin hij met zeer duidelijke eigenaard landschappen en stadsgezichten schildert, in tempera zeer dun opgedragen, in grijs- en geelgroenen. Werk uit deze tijd zou men soms voor werken van Johan Haanstra kunnen houden, zozeer maken zij in deze tijd een gelijke ontwikkeling door. Van 1956-1960 maakt Akkerman bijna uitsluitend krijttekeningen, waarvan in 1957 een serie van acht bekroond werd met de Geraert ter Borch-prijs. Een ongelukkig toeval heeft gewild dat in deze tijd een nogal rancuneus boekje verscheen „De God Hai Hai en rabarber” van Prange. Met dit boekje in de hand kon iedere niet-verstaander de niet begrepen uitingen van moderne kunst te lijf. Akkerman profiteerde hiervan volop en het bezorgde hem een ernstige depressie. Deze acht zuivere tekeningen die de

Ter Borchprijs verwierven, betekenden voor Akkerman een synthese van wat hem de jaren daarvoor deed zoeken. Een verstillig, een uitdrukken met de geringste middelen. Symbolen van landschap, geploegde grond, kale velden met schaarse aanduidingen van plantengroei. Weilanden met afzettingen van paaltjes en draad. Fabrieksterreinen met opslag, planken schuttingen, schoorstenen. Alles zonder enige aanwezigheid van de mens, ook niet voelbaar op het land of in de blinde fabrieken en huizen. Volstrekte eenzaamheid en verlatenheid gesublimeerd tot stilte en zuiverheid. Deze tekeningen ontlokten een beschouwer de opmerking dat men ze in vijf minuten na zou kunnen tekenen. Zó eenvoudig!

In 1960 neemt Akkerman dezelfde thema's weer op, in een reeks van zwart krijttekeningen, die soms aan Hartungse lijnenbundels doen denken. De meest simpele architectuur, zoals deze zich soms voordoet in een baanwachtershuisje, een fabriekje op het land in verbinding met een minimum aan landschap. Een enkele maal ook in olieverf, met weinige, vlakke kleuren.

Het werk van Akkerman is fascinerend, maar zal weinigen fascineren. De ingetogenheid, de terughoudendheid, de eenzaamheid zal velen eerder afstoten dan aantrekken. In zijn afkeer van het ruwe, van geweld, van show, van het animalische, is dit werk een pure demonstratie, een zich afkeren van de negatieve kwaliteiten van onze tijd en tegelijkertijd een heftig verlangen naar een zuivere wereld.

Het werk van Akkerman is geheel van deze tijd door zijn constructivisme. Het is geheel modern in alles wat het niet is, niet illusionistisch, niet illustratief, niet tonaal, niet lokaal.

Over de stille en steile horizonnen van Akkerman, waar de wegen op afbreken, verheffen zich ijle ruimten. Ironie van het lot, die over deze belijdenissen zoveel stof deed opwaaien!

Het oeuvre van Johan Haanstra is groot en veelomvattend. Het was te voorzien, dat zijn werk, dat van den beginne monumentaal geard was, zou uitmonden in monumentale opdrachten, muurschildering, glas, sgraffitto, mozaiek. Tot zijn ontwikkeling als beeldend kunstenaar heeft zijn docentschap aan de Academie voor Kunst en Industrie sterk bijgedragen. Het noodzaakte hem in tal van technieken te experimenteren.

Behalve zijn monumentaal werk, dat overal waar het zich bevindt voor ieder toegankelijk is, is zijn overige oeuvre voor de omvang ervan eigenlijk te weinig bekend. De laatste jaren, die een duidelijke verrijking en verdieping in zijn ontwikkeling betekenen, exposeert Haanstra weinig of niet. Steeds weer bewerkt hij dezelfde motieven, die zijn gezin en zijn allernaaste omgeving hem leveren. Moeder en kind of kinderen, de gewone huiselijke bezigheden. Themata van een gelukkig en positief gezinsleven.

De tuin, het duivenhok, de tuintafel en -stoel. De grijze huizen van Van den Broek, waarvan hij een bewoont, en die met een wonderlijk edel grijs zo prachtig harmoniëren met het groen van de achtertuin, met daarachter de tekenen van een sterk dynamische stad.

Alles groot geschreven en verbazend divers van behandeling. Stille kleuren, reeksen van gedempte groenen, doffe okers, blauwen.

H. Schuring



Theo Wolvecamp

*Figuren
in de storm
1960*



Gouaches zeer veel, in een techniek die langs honderden van werken opgeklimmen is tot een verbluffende maar bedriegelijke eenvoud. De laatste jaren weinig olieverven. Veel prachtige tekeningen.

Johan Haanstra is altijd een boeiend tekenaar geweest en een vastlegger van subtiele gebaren. Het thema moeder en kind, dat hem het liefste is, hoewel niet het meest voorkomend in zijn oeuvre, is niet alleen een onderwerp dat hem in zijn beeldende mogelijkheden bekoort, maar meer nog, een belijdenis. Het gezin met de moeder als centrale figuur is voor Haanstra de cel waaruit de maatschappij groeit. De zorg, de liefde voor het kind, het leven dat zich afspeelt in het kleine bereik, in de kleine wereld van het huis, dat is waar Haanstra zich op terugtrekt uit de onveiligheid en de dreiging van de grote wereld.

Deze synthese van inhoud, die men een sociaal program zou kunnen noemen, en verbeelding is aan een groot oeuvre te bestuderen. Een steeds verder gaande abstrahering kenmerkt het werk van de laatste jaren. Het is wel merkwaardig, dat terwijl Haanstra hartstochtelijk naar overdracht zoekt, hij voor het publiek even onverstaanbaar wordt als de non-figuratieven! Er zijn vele wegen naar de abstracte kunst!

Theo Wolvecamp, mede-oprichter van de COBRA-groep, is zeker in Twente de meest internationaal georiënteerde schilder en ook internationaal bekend, en vaak met werk aanwezig op voor ons land representatieve tentoonstellingen in het buitenland.

Het is nog niet zo lang geleden, dat ik in het Stedelijk Museum te Amsterdam getroffen werd door zijn geheel eigen persoonlijkheid tussen werken van Karel Appel, Lataster, Corneille en andere prominenten. Op werk dat niet aan de maat is heeft de Museumzaal een vernietigende werking, iedere insider weet dat. Het viel mij op, dat zijn handschrift onvergelykbaar was en zijn kleur eveneens.

De laatste jaren heeft Wolvecamp een vormspraak ontwikkeld, die het doek bedekt als met een aantal energiecentra die wentelend, zich samenballend en uitspreidend, bij de beschouwer de indruk wekken van in contact te zijn met een sproeiende vitaliteit en geladen dynamiek. Men voelt de wens opkomen het ontstaan van het schilderij van het begin af mee te mogen maken. Er is een directe overdracht van doek naar beschouwer. Bij de werken ontstaan in de laatste jaren was ik al sterk geboeid door de eerste aanleg, waarbij op wit fond het doek bedekt was met zwarte tekens met wat grijs verrijkt, die later het zenuwstelsel van het werk bleken te vormen, en dan verrijkt met kleur. Ik betreurde soms deze toevoeging, maar gezien in de museumzaal had de schilder — hoe kon het ook anders — gelijk! Vergelijkingen zijn bij een schilder met eigen gezicht eigenlijk onmogelijk en alleen maar belastend. Als ik dus Wolvecamp nu een actionpainter zou willen noemen, dan is dat alleen maar bij wijze van groepsaanduiding, zonder zijn eigen plaats te willen bestrijden. Wolvecamp behoort tot die groep van abstrakten, die nog geen tendensen vertonen van terugkeer naar een naturalisme.

Het zou te ver voeren om op dit merkwaardig aspect in abstracte schilderkunst van vandaag in te gaan, dat, hoewel verwacht, toch zo geheel anders

verloopt dan men zich had voorgesteld. De laatste biennale in Venetië was er een overduidelijk bewijs van. De ontwikkeling van Wolvecamp van de na-oorlogse jaren is logisch en gelijkmatig. Vanaf een zich een weg zoekende wat esthetiserende periode in zijn begin COBRA-tijd, waarin m.i. de elementen kleur, vorm, ruimte nog weinig organische samenhang vertonen, over een periode waarin de kleur versombert tot prachtige grijzen en zwarten en waarin een uitermate gevoelige textuur als een fijn spinsel het schilderij vult of zich samentrekt tot vormaanduidende elementen, tot het werk der laatste jaren dat, uitgaand van een wit-grijs-zwarte fase in een helder energiek penseelschrift, weer kleur toelaat.

Het zou m.i. een daad van wijs beleid zijn, als het gemeentebestuur van Hengelo Wolvecamp de kans zou geven in het nieuwe stadhuis een grote wandschildering te maken. Hoe vreemd het ook lijken mag, heeft zijn werk nu alle elementen die het opheft boven werk van klein formaat, naar het grote, ik zou zeggen ongelimiteerde vlak, een tendens die het gemeen heeft met het werk van andere actionpainters.

De fysieke kant van het schilderen wordt nogal eens onderschat. Wat het betekent om een oeuvre van enige omvang en formaat tot stand te brengen weten alleen ingewijden. Meer dan in enige andere vorm van schilderkunst is bij sommige abstracte uitingen de ontstaanswijze, de handeling, belangrijk. Deze staat in een veel groter verhouding tot het resultaat dan in vorige perioden der schilderkunst en moet door de beschouwer mee-, terug- en opnieuw beleefd worden. Deze actieve wisselwerking is een zeer belangrijke bijdrage tot het verstaan.

Bij het werk van Henk Schuring is deze voorwaarde al evenzeer aanwezig. Na een korte studietijd als hospitant aan de A.K.I., waar hij model tekende en schilderde bij Haanstra, koos hij bewust de abstracte schilderkunst als zijn werkerrein.

Wonderlijk snel liet hij de fase achter zich van fraaie kleurvlekken en daarover uitgestrooide verfspatten en driftig neergegoten verfslierten, die als de pseudo-uitingen van de abstracte kunst kunnen gelden.

Er volgde een konstruktieve fase van werken, waarin een horizontale en verticale ordening overheersend is, in prachtige tonale, sonore kleurgamma's, met een groot gevoel voor de textuur, de plastische kwaliteiten van de verfvluid, die het werk van Schuring tot nu kenmerkt.

De schilderijen van deze periode, waarin Henk Schuring zich al direct laat kennen als een schilder van formaat, zijn nauwelijks abstract te noemen. Ze maken nog geheel de indruk van figuratieve werken te zijn, zonder dat men nu kan zeggen het is landschap of stadsgezicht. Ook deze fase maakt snel plaats voor een uiterst nerveus netwerk van kleurslierten en verfpaticels, waaraan grotere eilanden van een bepaalde kleur en vorm een grotere vastheid verlenen. Als men Schuring hierover spreekt, zegt hij zelf „objekten” af te beelden. Objekten dan, uit een diepere bewustzijnslaag, die men herkent zonder ze te kunnen benoemen. Op dit thema is hij nu enige jaren bezig, met daarnaast, vooral de laatste tijd, veel boeiende tekeningen. Ondanks zijn isolement (want het is voor Twentse schilders niet gemakkelijk in het elders luide koor mee te zingen en het ontbreken

van een museum voor moderne kunst, samen met goede tentoonstellingszalen in de provincie wreekt zich!) trekt het werk van Henk Schuring landelijk en daarbuiten steeds meer de aandacht.

Het zou dwaas zijn voorspellingen te doen over de richting die het werk van Wolvecamp en Schuring zou kunnen nemen. Wolvecamp heeft al bewezen zeer veelzijdig te zijn.

Jan Bolink is een spuitende bron van creativiteit, inhakend op alles wat hij op zijn weg tegenkomt en ook direct weer loslatend.

Hoewel zijn werk de laatste jaren een verrassende rijpheid vertoont, is het toch niet zo, dat het resultaat van één werk dwingend overtuigt. Het is veeleer het gehele oeuvre, het gedurig herhaalde experiment dat bewondering afdwingt op een niveau dat hij met niet aflatende, taai volharding zich veroverd heeft.

De tentoonstelling van zijn werk augustus-september 1960, in het stadhuis te Enschede gaf een goed beeld van zijn gecompliceerde persoonlijkheid, zo geheel in tegenspraak met zijn eenvoudig en vriendelijk mens-zijn. Toch gaf deze expositie maar een fragmentarisch beeld van zijn mogelijkheden, die ook op plastisch gebied belangrijk zijn en die hem tot een onvervangbaar en stimulerend docent maken.

Het was niet de bedoeling hier een totaalbeeld van de Twentse activiteiten op het gebied der beeldende kunst te ontwerpen, deze activiteiten kunnen vanzelfsprekend ook nog wel met andere persoonlijkheden geïllustreerd worden, die zeker in volgende jaargangen door anderen belicht zullen worden. Het beeld verandert trouwens snel en behoeft van tijd tot tijd een nieuwe behandeling.

Biografische bijzonderheden

*Ben E. Akkerman: geboren 29-II-1920 te Enschede, autodidact;
1957 Geraert ter Borchprijs.*

*Jan Bolink: geboren 1-XI-1913 te Enschede, opleiding Haagse Academie,
docent A.K.I. te Enschede.*

*Johan Haanstra: geboren 8-I-1914 te Espelo (gem. Holten), opleiding
Rijksacademie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam, docent
A.K.I. te Enschede; lid raad voor de kunst;
1954 Geraert ter Borchprijs.*

*Henk Schuring: geboren 6-V-1928 te Enschede, opleiding A.K.I., Enschede.
1959 Geraert ter Borchprijs.*

*Theo Wolvecamp: geboren 30-VIII-1925 te Hengelo, opleiding Kunst-
oefening Arnhem, mede-oprichter COBRA-groep.*

JOH. BUURSINK

Piet Regenspurg - Edelsmid

Vóór mij, op tafel, staat een klein, plat asbakje: email op koper, en als ik het in mijn hand neem om het bewonderend van dichtbij te bekijken, krijg ik de nogal achteloze toelichting: „Och . . . dàt is eigenlijk niks . . . zómaar 'n kleurenproef . . . ” en ik wéét, dat kunststukjes weleens zó-maar onder de handen van de meester ontstaan. De kunstenaar had een groot en belangrijk werkstuk onderhanden, en om het des te beter te doen slagen, maakte hij eerst een proefstukje, en zie hoe de kunstenaar óók van die proef een kunstwerkje heeft gemaakt. Ik laat mijn ogen de kleuren strelen: zachte nuanceringen vloeien in elkaar over en doen een teerheid ontstaan, die associaties bij me wekken aan bloemen en aan frêle vrouwenkleding,



en ik meen die kleuren terug te vinden in een paar recente bloemenpastels aan de wand; maar ik zal niet trachten die kleuren te beschrijven.

Ik voel me opgenomen in het domein van de kunstenaar: letterlijk, omdat ik in zijn kamer tegenover hem en zijn vrouw zit, en méér: feitelijk, omdat zijn kunst in mijn gemoed resonneert. Ik heb, en met mij vele anderen — wij hebben grote achting en bewondering voor deze kunstenaar en zijn werk, en voor wie hem niet persoonlijk kennen is de waardering voor zijn kunstenaarschap er niet minder oprecht om. De kunstenaar verwerft zich door zijn scheppingen, die de wereld ingaan, vele vrienden — en de meesten ervan zal hij misschien nooit persoonlijk ontmoeten, maar hij heeft zichzelf in zijn werk gelegd, en zó spreekt hij dóór zijn werk tot de velen die het zien en waarderen. De kunstenaar heeft vele vrienden die hij misschien nooit zal kennen. Ook déze kunstenaar.

Want Piet Regenspurg, de Enschedese edelsmid, is een man, wiens naam een begrip is in wijde omgeving, omdat er in de meer dan veertig jaren, waarin hij het edelsmeedvak als kunstenaars-handwerk heeft uitgeoefend, een groot aantal werkstukken uit zijn handen is gekomen, die openbare gebouwen en particuliere woningen sieren en die als geschenken of gedachtenissen de onvergankelijkheid van eens gekoesterde gevoelens meedragen. En als zij eenmaal tóch als zódanig hun betekenis hebben verloren, zullen deze kunstwerken en -werkjes hun waarde aan zichzelf, dat is aan de kunstenaar, die hen eens schiep, blijven ontlennen. Meer dan veertig jaren heeft de kunstenaar Piet Regenspurg het edelsmeed-ambacht beoefend, en die het wil begrijpen, begrijpe dat ik hiermee bedoel, dat men bij Piet Regenspurg niet moet proberen de kunstenaar van de ambachtsman te scheiden: wie zó zijn ambacht verstaat, wie het zó met hart en ziel is toegedaan, hij hoeft zich geen allures aan te meten van kunstenaar te willen zijn en hij hoeft niet naar de gunst van „deskundigen” te dingen om kunstenaar genoemd te worden; als hij geen kunstenaar wàs, hoe zou hij zijn vak dan zó kunnen verstaan?

In de stille Enschedese Achterstraat heeft Piet Regenspurg die vele jaren gezeteld en gewerkt, en hij had er een winkel met etalage, die vele fijne werkstukken bevatte. Neen, uitdagend waren die werkstukken niet, zeker niet in de profane betekenis van het woord — misschien wel uitdagend in die zin dat een kunstwerk zo scherp afsteekt tegen de platvloersheid — om voor een aantal nachtelijke slampampers aanleiding te zijn tot vagebondage. Maar op een nacht werden Piet Regenspurg en zijn vrouw in hun slaap gestoord . . . „alsof het oorlog was . . .”. Straatschenders vernielden de immense spiegelruit en beschadigden voor honderden guldens aan de uitgestalde werkstukken, en het helse lawaai bracht angst en schrik teweeg. Diezelfde nacht kreeg Piet Regenspurg een lichte attaque, die hem maanden buiten werk stelde. Nu, na bijna een jaar, is hij wel ongeveer de oude weer. Alleen: zijn linkerhand mist nog de vastheid van vroeger, en het is juist die vastheid van hand om de drijver te hanteren en te dirigeren, die hij nodig heeft voor het drijfwerk, dat juist het liefste deel van zijn werk is.

Piet Regenspurg werd in 1894 in Enschede geboren. Hij was voorbestemd om koperslager te worden, want zijn vader wilde dat en zijn oudste broer werd het ook. Maar zijn ideaal was: kunstschilder worden, en hij maakte als leerling van de oude heer Bolink lang geen onverdiensterijke vorderingen. Van 1912 tot 1916 werkte hij in de Hengelose metaalfabriek van Dikkers. In die jaren werd bij Stork een studiefonds ingesteld voor jonge, veelbelovende kunstenaars. Het werkstuk, dat hij na lange aarzeling inzond, en dat hem een beurs aan de Haagse Academie bezorgde, wordt mij nu triomfantelijk door zijn vrouw getoond, nadat zij ergens opgeklommen is om het breedgelijste schilderij van de spijker te halen; het is een nogal machtig stilleven, dat wel naar de smaak van die dagen moet zijn geweest, en dat daar nu tussen ons troont als stille getuige van potentieel kunstenaarschap. Maar Piet Regenspurg mocht geen schilder worden, en hoewel hij in zijn leven heel wat verdienstelijk werk gemaakt heeft — en nóg hanteert hij penseel en kleurstift — zijn hoofdberoep is edelsmid geworden, waarmee het toenmalige advies van De Bazel juist is gebleken. Waarmee natuurlijk niet gezegd wil zijn, dat Piet Regenspurg een minder geslaagd kunstenaar zou zijn geworden, als hij zijn kunstenaarsopleiding als kunstschilder had ontvangen. En zo vertrok de arbeider uit de metaalfabriek van Dikkers op een studiebeurs van Stork naar Den Haag, om daar de academische opleiding in artistieke metaalbewerking, waarvoor normaal een studieduur van viereneenhalf jaar stond, in tweeëneenhalf jaar te voltooien. „Het was nog nèt in de tijd”, vertrouwt Piet Regenspurg me nu toe, „om de oude vaktechniek nog bij de staart te krijgen. Tegenwoordig wordt het vāk niet meer zo geleerd . . .”. Die oude manier van werken, met name bij het drijfwerk en bij het intrek-werk — waar je uit een gewone vlakke plaat koper langzaam bijvoorbeeld een vaas ziet ontstaan, — werd hem bijgebracht door de Haagse edelsmid Zwollo, die leraar was aan de Academie.

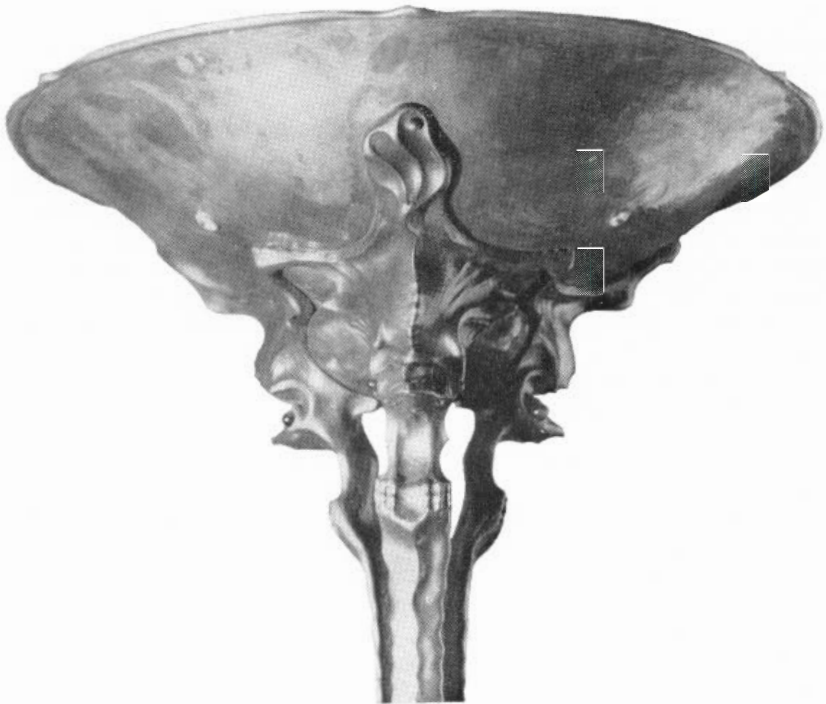
Het is mij vaak een raadsel geweest, hoe het mogelijk was, dat een kunstenaar in een zó uitzonderlijk vak als het edelsmeedvak een bestaan heeft kunnen vinden in het materialistische Twente, en nog wel in het industrieel-dynamische Enschede, waar culturele en artistieke aspiraties de minste kansen op enig dividend boden. Maar, overziet een jong kunstenaar de mogelijkheden voor een goede markt voor zijn produkten? Voor Piet Regenspurg sprak het vanzelf, dat hij, na het beëindigen van zijn studie, de veilige haven van zijn geboortestad weer opzocht, omdat hij daar thuis was, en daarom vestigde hij zich daar in 1920 als edelsmid. Intussen vatte hij zijn schilderlessen weer op bij zijn oude leermeester Bolink.

En ééns, bij zijn leermeester thuis, ontmoette de jonge kunstenaar daar een man die belang stelde in zijn werk. Het was dokter Van Dam, chirurg te Enschede, een der plaatselijke figuren die tijdens zijn leven al bij de autochthone Enschedeërs een zekere legendarische bekendheid had verworven. Van dokter Van Dam kreeg Piet Regenspurg zijn eerste opdracht: een wandschotel. En daarmee was hij meteen geïntroduceerd bij een belangrijke groep Enschedeërs. Voor een goed begrip dient hierbij vermeld te worden, dat dokter Van Dam Jood was, en dat eerste in opdracht vervaardigde werkstuk voor de dokter, heeft Piet Regenspurg veel werk bezorgd,

vooral van de welgestelde Joden, in wier veelvuldige opdrachten hij niet alleen een betrouwbare waardemeter kon zien voor zijn kunstenaarschap, maar — populair gezegd — zijn kostje was er ook mee gemaakt. En dan herinner ik me ineens, dat Piet Regensburg ook grote werkstukken heeft gemaakt voor de prachtige Enschedese synagoge. „Dat zullen dan wel de mooiste stukken zijn geweest uit uw hele werk?” waag ik te vragen. „Nee, eerlijk gezegd niet . . .”, is het openhartige antwoord, na enig nadenken over de vraag, wèlk werk hemzelf, als kunstenaar, de meeste voldoening heeft geschonken en aan welk werkstuk de beste herinneringen zijn verbonden. „Nee, niet die machtige schotel of die Menorah voor de synagoge . . . — maar mijn mooiste stuk? . . . Ik weet niet precies meer wanneer ik dat gemaakt heb: het was een lamp voor Sigmund Menko, toen die vijfentwintig jaar getrouwd was . . . ik meen in 1922 . . .”.

Er is even een zwijgen gevallen.

Een zwijgen, en dan een aarzelend spreken: fragmentarische herinneringen aan de vele Joodse vrienden en bekenden, wier heengaan wij betreuren, maar wier gedachtenis nog in ons leeft. En ook: wier Twent-zijn in oprechtheid het onze kon evenaren. En het merkwaardige feit: het eigenlijke kernpunt uit deze kunstenaarsloopbaan, dat de Joodse klandizie Piet Regensburg in staat heeft gesteld, zich als kunstenaar in Twente een goede maatschappelijke positie op te bouwen, moge hiermede dan geboekstaafd zijn . . .



Ootmarsum

Foto:
Van Barneveld en Dekkers

*Laat uw knecht
mogen terugkeren,
zodat ik sterven kan
in mijn eigen stad,
bij het graf van mijn vader
en van mijn moeder ...
2 Samuël 19 : 37*



H. M. CORWIN

Over oude Joodse begraafplaatsen in Twente

Zoals uit oude rekeningen van de Drost van Twente over de jaren 1336-'39 gebleken is ¹⁾, waren toen reeds in onze streek Joden woonachtig. Er worden daarin meerdere Joden te Oldenzaal en een enkele in Goor met name genoemd. Het is waarschijnlijk, dat zij tijdens de Zwarte Pest, die een tiental jaren later in Europa woedde, door de fanatieke secte der Flagellanten ²⁾ of Geselaars, ook wel die der Dansers of „Cruusbroeders” genaamd, wreedaardig zijn vermoord. De oorzaak hiervan was de machteloze woede over het vreselijke lijden, gepaard aan een felle jodenhaat. De Joden

1). Zie S. Muller. Fzn. Bijdragen Hist. Gen. Utrecht XVIII—130 etc. en H. M. Corwin: Uit de geschiedenis der Joden te Oldenzaal. De Mars 8 jaang. no. 7.

2). Het woord „vlöggelen” (Ootmarsum) is waarschijnlijk van het werkwoord „flagellare” afgeleid en herinnert aan de genoemde secte.

werden ervan beschuldigd de bronnen en rivieren te hebben vergiftigd, met het oogmerk alle Christenen van het leven te beroven. Daar de vernoemde secte het speciaal gemunt had op het leven en de pandbrieven der Joden, was hun lot overal beslist, waar zij zich vertoonden. Zoals uit een kroniek van Albertus Snavel³⁾ blijkt, werden de Joden in het jaar 1349, het meest funeste jaar der epidemie, te Zwolle „amore Dei” (uit liefde voor God) door de Geselaars verbrand.⁴⁾ Deze laatste trokken vandaar over Twente naar Salzbergen en Rheine en dat betekende ongetwijfeld het einde van de Joden die destijds in Twente gevestigd waren.

Vóór de tweede helft der 17e eeuw vinden we in de annalen niets vermeld omtrent Joden, die in Twente vertoefden. Wel komen er personen voor, die het epitheton „de Jode” bezitten. Zo treft men in de 14e eeuw te Oldenzaal een zekere Arnde Ludghes de Jode aan, die Schepen der Stad was en verder een Jan de Jode, in 1350 als leenman van de bisschop „dat goet hout, geheten die Stoppe to Gammynclo (Gammelke), geleghen in den Kerspел



De oude Joodse begraafplaats te Buren bij Borne, 1959

Aldenseele”. Voorts komt in de Protocollen der Stad Goor een Hermen de Jode voor, die gehuwd was met Berthe van Lochem en als Schepen dier Stad in 1390 een huis toegewezen kreeg.⁵⁾ Dit waren stellig geen Joden, doch de mogelijkheid, dat zij van joodse afkomst waren is niet uitgesloten. Immers in steden als Mainz, Worms en Keulen woonden oudtijds machtige geslachten „Juden”, die de Jodenhoed in hun wapen voerden en ook de Arnhemse familie „de Jode” (de Jeude) heeft datzelfde embleem.⁶⁾ Het

3). Uitgegeven door Dunbar. *Analecta* III p. 633.

4). B. J. van Hattum, *Gesch. der Stad Zwolle*.

5). Volgens een onderzoek van Drs. Hulshoff.

6). Dissertatie van Mej. Poppers.

is echter zeer wel mogelijk, dat de genoemde personen marskramers waren, een specifieke broodwinning der Joden, weshalve men hen de bijnaam „de Jode” gaf. 7) Ter vergelijking diene, dat men in Noord-Brabant nog heden ten dage niet-Joodse lompenhandelaren „de Jood” pleegt te noemen. Ten tijde van Karel V, die in 1546 een plakkaat deed verschijnen, waarbij de Joden „alomme binnen onsen lande Utrecht verdreven werden”, zullen dus ook in Twente wel geen Joden meer gewoond hebben.

Ook onder het schrikbewind van Alva, de zoon van een Joodse moeder, doch desalniettemin een fel Jodenhater, zal zulks wel niet het geval zijn geweest.

Eerst in de 17e eeuw vernemen we weer het een en ander van Joden, die zich hier ophielden of die zich hier trachtten te vestigen. Tot de eersten die genoemd worden, behoren te Oldenzaal een zekere Daniël Levents Cremer in 1652 met een zoon Samuel Daniël en een dochter Sara, die met een niet-Jood Petrus van Heel trouwt. 8) Dit laatste feit houdt waarschijnlijk in, dat we hier met gedoopte Joden te doen hebben. Te Enschede woonde in 1667 de lommerdhouder Wolff Levy. 9) Deze wordt door een juffrouw Van Loen, uit een verarmd adellijk geslacht (Van Loenshof te Enschede) voor het gerecht gedaagd. 10) Zij had Levy een zilveren beker in pand gegeven. Toen Berendje van Galen in 1665 Overijssel binnenviel en zijn troepen ook Enschede plunderden, had Levy, onder achterlating van zijn bezittingen, de vlucht genomen. Bij zijn terugkomst bleek ook de beker geroofd te zijn. Wolff Levy wilde Mejuffer van Loen wel schadeloos stellen, doch niet het exorbitant hoge bedrag betalen dat zij vorderde. De afloop van het proces is niet bekend. In 1679 wordt te Goor de Jood Hijman Jacobs toegelaten, die verzocht had „op borgergemoet te zitten” (hij mocht in de stad vertoeven, doch genoot niet het volle burgerrecht). Hij moest vanaf mei een rijksdaalder daarvoor betalen en vervolgens jaarlijks een Ducaton ter waarde van f 5.—. Aan Mozes Salomon, een Jood uit Vreden, werd te Goor in 1698 hetzelfde toegestaan, ofschoon twee burgers Jacob Schutten en Looy van Asten tot de Magistraat en Burgemeesteren een verzoekschrift richtten om „soo een keerl als dese Jood is, die onse amt nu nogh coomt te bederven” 11), uit de stad te weren. Tenslotte werd te Ootmarsum in 1698 een slager toegelaten onder voorwaarde, dat hij „sig sal hebben te onthouden van neringhe, die de gilde schadelijk is en geen koorn duurder sal kopen als de gemene markt medebrengh”. 12)

Uit de weinige namen die voorkomen, moeten wij concluderen, dat zich vóór 1700 slechts luttele Joden in Twente ophielden. Meerderen komen echter in het begin der 18e eeuw uit de Duitse landen over onze grenzen en ze trachten in de eerste plaatsen die zij bereiken, reeds pied-à-terre te

7). In dit verband moge niet onvermeld blijven dat in een publikatie in „De Twentsche Courant” d.d. 1 mei '61 Joh. Buursink de mogelijkheid naar voren brengt dat de Westfaalse Tödden of Tjödden die bijnaam op navenante wijze verkregen zouden hebben.

8). Volgens een onderzoek van de Stadsarchivaris Hommen.

9). Diens nakomelingen heten later: Bloemendaal.

10). Ridderschap en Steden Zwolle 1667. Ger. Enschede, Margaretha Geertruïda van Loen contra Wolff Levy.

11). Daar zij slagers waren duchtten zij concurrentie van Mozes Salomon, die „alle neringe en hanteringe met slachten en coopmanschappen mocht doen.”

12). Hij heette Hertog, uit de naam, die zijn kinderen aannamen, blijkt, dat hij uit Bingen kwam.

verkrijgen. In tegenstelling tot de vermogende Portugese Joden, die omstreeks 1600 in ons land asiel verkregen, waren de Hoogduitse Joden zeer arm. Meestal kwamen zij vluchtend en berooid naar hier. In Twente hebben vroeger uitsluitend Hoogduitse of Asjkenasische Joden¹³⁾ gewoond. Portugese en Spaanse Joden, Sefhardische¹⁴⁾ hebben zich hier nimmer trachten te vestigen. In geen enkel archief is daaromtrent iets te vinden. Bovendien zou men het hebben moeten constateren aan grafstenen, daar de Sefhardische graven een liggende zerk hebben, terwijl op de laatste rustplaatsen van Asjkenasische Joden uitsluitend staande grafstenen voorkomen.

De oudste en beste bronnen, die wij kunnen raadplegen betreffende het verblijf van Joden in Twente, zijn wel de gerichtsboeken der diverse steden, waarin wij vooral omtrent hun wedervaren het een en ander kunnen vinden. Verder kunnen wij uit de besluiten van en de requesten gericht tot de Ridderschap en Steden van Overijssel en uit testamenten en koopakten aanvullende gegevens verkrijgen. Voorts werd er in het jaar 1748 een opgave verstrekt van de in dat jaar in Twente woonachtige Joden, waarbij ook de namen van hun vrouwen en kinderen vermeld staan. Daar eerst op last van Napoleon in de jaren 1811 en 1812 een vaste geslachtsnaam moest worden aangenomen, is het soms moeilijk uit te maken met welke families men hier te doen heeft, doch evenmin kan men uit de genoemde bronnen vaststellen uit welke staten, staatjes of steden zij afkomstig waren. Zulks is lang niet altijd te vinden in de bevolkingsregisters of in de overlijdensregisters van de burgerlijke stand, die pas in 1811 werd ingesteld. Als laatste terrein van onderzoek resteren dan nog de oudste Joodse begraafplaatsen, waarop zich grafstenen bevinden, die door hun opschrift een antwoord zouden kunnen geven op onze vraag. Er waren of zijn weinig van zulke begraafplaatsen en helaas bevatten deze meestal weinig zeer oude grafstenen. Er moet dan ook worden aangenomen, dat de hier het eerst woonachtige Joden zo arm waren, dat zij geen geld bezaten om een steen te laten oprichten. Immers begraafplaatsen, waarvan men in de mening verkeert dat zij zeer oud zijn, bezitten slechts grafstenen, die dateren uit de 19e eeuw. Zo vindt men op de Kuipersberg in Ootmarsum als oudste overlijdensdatum het jaar 1845, terwijl de slager Hertog er reeds in 1698 woonde. Deze Hertog moet in 1759 overleden zijn, want in een Deventer Kalender of Schrijfalmanak van 1759 heeft de bekende Twentse advocaat en historicus dr. Racer opgetekend, dat hij in dat jaar uit de boedel van Hertog Berents te Denekamp¹⁵⁾ f 28 en 9 Stuivers ontvangen heeft, die door zijn tante voor hem geïncasseerd zijn. De oudste steen op het Joodse kerkhof te Losser draagt het jaartal 1825, hoewel Aleida Leurink in haar waardevolle dagboek reeds op 23.12.1740 heeft opgetekend: „iets vroeren en sneeuwt, koude wint, als om 1 uur 's middags Pint de Jode¹⁶⁾ begraven is bij den hoogen kamp tegen Verbekke's land aan de mulle". In Denekamp, waar aan een zijweg van de Lattroppestraat twee begraafplaatsen liggen,

13). Van het Hebr. woord Asjkenas d.i. Duitsland.

14). Van Sepharad d.i. Spanje.

15). Eén gemeente samen met Ootmarsum.

16). Pint = Pintus of Pinkus d.i. Pinechas. Zie: J. J. v. Deijnse, Katoen en Heide I (1925) blz. 70.



Losser: klootschietersgedenksteen; zomerhuuske

Foto's: Roel Echtermeijer

Gezicht op Oldenzaal



bevat de oudste van de twee nog zeer goed leesbare grafstenen. Het oudste graf is van Esther Bendien geb. Hompes. Zij is geboren te Uelsen in 1762 en overleden te Denekamp in 1817.14.9. Haar man Juda Levi Bendien was een vermogend bankier aldaar en de familie Hompes¹⁷⁾ was van de Joden in de Graafschap de hoogst aangeslagene in de belasting. Haar familie kon dus een steen bekostigen.

Nu heeft er echter tot begin 1960 in de buurtschap Buren nabij Borne een Joodse begraafplaats gelegen, waar oudere stenen aanwezig waren. Zij bevond zich op het erf van de boerderij de Leemerij en was door een balustrade van uit Bentheimersteen gehouwen pijlers omgeven, die onderling door ijzeren staven verbonden waren. Eén daarvan was meestal door de eigenaar der boerderij uit de omheining verwijderd, om zijn vee gelegenheid te geven er te grazen en zelfs varkens konden er de grond omwoelen en het vredige plekje ontwijden. Volgens de Joodse wet dienen begraafplaatsen ongerept te blijven, maar in dit geval achtte het Opperrabinaat de toestand zó ongewenst en ongeoorloofd, dat zij bij hoge uitzondering toestemming heeft gegeven de daar aanwezige graven te doen amoveren. De stoffelijke resten zijn met de grafstenen overgebracht naar de Joodse begraafplaats te Borne, alwaar de stenen thans nog zijn.

Op het oude kerkhofje bevonden zich drie stenen. Twee ervan waren zeer oud, doch de derde was van latere datum. Deze laatste had zowel een Hebreeuws als een Nederlands opschrift, terwijl in de beide andere uitsluitend Hebreeuwse lettertekens gegrift waren. In het latere graf rustte Rosine Zwartz, geb. te Oldenzaal 1816 4-8 en overl. te Borne 1846 19-2, de dochter van de echtelieden Izak Salomon Zwartz en Sophia Mozes. Zij was de eerste vrouw van Jacob Salomon Spanjaard, een zoon van Salomon Jacob Spanjaard uit Bodendorf bij Remagen (Dld.)¹⁸⁾ en Sara David van Gelder uit Borne.

Deze steen voert ons dus niet ver in de historie terug. Des te belangrijker zijn echter de twee andere stenen. Ze vertellen ons dat daar begraven lagen: Mausjee ben Baruch d.i. Mozes de zoon van Benedictus, in het Nederlands omgevormd tot Berent, overleden 2 Ijar 5536 d.i. 1776 te Borne; en zijn vrouw Braunsje bas Jossef Zwi Herz, in het Nederlands Catharina de dochter van Josef Hars, overl. 26 Chesjwan 5529 d.i. 1768.¹⁹⁾

Uit de naam Baruch blijkt enerzijds de naam Berendsen en anderzijds de naam Van den Berg of Van den Bergh te zijn ontstaan.

Door een intensief onderzoek is het ons mogen gelukken iets naders omtrent de overledenen te weten te komen.

In de opgave van 1748 treffen we te Borne de volgende Joodse zielen aan:

1) Judith de Weduwe van Isaac de Jode, met 2 kinderen boven de 10 jaar, n.l. Jacob en Heyman²⁰⁾;

2) Berent van Weenen en zijn vrouw VROUTJEN met twee kinderen boven de 10 jaar, n.l. Moses Berent en Hartog Berent.

Het is wel duidelijk, dat de zoëven genoemde Moses Berent dezelfde is

17). Identiek aan Gompers of Gumprieh.

18). De grondlegger der Spanjaardfabrieken.

19). Zij behoort tot de Familie Schaap.

20). Heyman is afgeleid van de Joodse naam „Chaim” en betekent „Leven.”

als die, welke te Buren bij Borne ter aarde is besteld. Tevens staat het vast, dat zijn ouders uit Wenen kwamen. Ze zijn waarschijnlijk ook te Borne overleden, doch zij bezitten in dat geval geen grafstenen.

Uit een testament berustend in het archief te Zwolle, gedagtekend 23 dec. 1775, op verzoek van Moses Berent en zijn vrouw Catharina Hars opgemaakt, vernemen we dat Moses Hars ook nog een zuster had, n.l. Catharina Berents of Berendsen. Moses Berents „sieck en swack van lichaam”, doch nog helder van geest, verklaart zijn testament te willen maken. De langstlevende wordt als universeel erfgenaam benoemd. Daar zij zelf geen kinderen hebben, zal men na beider overlijden de gehele nalatenschap in twee gelijke porties verdelen. De ene helft is voor testators zuster Catharina Berents of bij vooraflijvigheid voor hare dan nog in leven zijnde kinderen en voor de kinderen van zijn broeder Hertog Berents, en de andere helft voor de broeder en zuster van de testatrix, n.l. Joseph en Bendiena Hars of eventueel voor hunne kinderen. Uit dit testament blijkt dus, dat het echtpaar niet onbemiddeld moet zijn geweest, in tegenstelling tot de broer Hartog Berent, waarvan het gerichtsbok te Borne in 1764 22-4 vertelt:

„Voor de Rechters Herman Meylinck en Reint Grotenhof erschienen: Hertog Berents en zegd door veel tegenspoed en geleden schade sodaenig in schulden geraeckt is, dat hij niet meer in staat is sijne schuldeischeren te kunnen betaelen en derhalve genootsaeckt is al syne goederen ten profijte van syne gesamenlijcke crediteuren te cedeeren en aan desen Gerigte over te geven, gelijk hij doet bij desen, om daermede gedaen te kunnen worden als naer Landrecht”.

Dit is dus de reden waarom Moses Berents niets aan zijn broer vermaakt, maar wel aan diens kinderen, daar anders de schuldeisers mogelijk daarop beslag zouden kunnen leggen.

De zuster Catharina Hars Berents of Berendsen is gehuwd met Heyman Isaac, die te Borne geboren is omstreeks 1735 uit het ouderpaar Isaac Elias Heyman²¹⁾ en Judith, genoemd onder no. 1 in de lijst van 1748. Van het echtpaar Heyman Isaac en Catharina Berendsen kennen we met zekerheid drie kinderen, n.l. Judith, Isaac en Esther.

Ter verduidelijking volgt hier een genealogische staat, waarin ook hun huwelijkspartners genoemd zijn.

A. Isaac Elias Heyman 1695 — ±1745 gehuwd met Judith.

1. Jacob Isaac
2. Heyman Isaac
geh. met Catharina Berendsen
dochter van Berent van Weenen en Vrouwteje.

Kinderen uit dit laatste huwelijk:

- a. Judith Heymans geb. Borne 1761.14-4.
geh. m. Levi Phillip van der Linde. (Neede),
- b. Isaac Heyman
geh. m. Rachel Jacobs Urbach (Eibergen).
- c. Esther Heymans
geh. m. Meyer Koopman Frankenhuis (Haaksbergen).

21). Waaruit een geslacht Heyman en Heymans.

Zoals uit dit staatje blijkt, was Judith gehuwd met Levi Philip van der Linde, die weduwnaar was van een zekere Sara Salomons. Toen zij zich te Neede onder Borculo in de echt wilden laten verbinden, eiste men daar van hen, dat zij zowel te Borne als te Borculo „geproclameerd” zouden worden, hetgeen de Rechter te Borne, als zijnde „extraordinair” weigerde. Beiden richtten toen een verzoekschrift tot het College van Ridderschap en Steden te Zwolle²²⁾, hetwelk de koster te Borne gelastte de „drie gerequireerde proclamatiën van agt dagen tot agt dagen te doen in de Kerke aldaar voor het begin der Predicatiën”.

Teneinde tevens een goed overzicht te krijgen van de kinderen van Berent van Weenen en zijn echtgenote Vrouwtje en van degenen, met wie zij in het huwelijk traden, geven wij hier de volgende staat weer :

B. Berent van Weenen gehuwd met Vrouwtje.

1. Moses Berents geb. Borne, overl. 1770 geh. met Catharina Hars (Schaap) overl. 1768. (van hen waren de twee grafstenen te Buren), zij stierven kinderloos.
2. Hartog Berend geb. ca. 1725 te Borne overl. 1806.20.9 geh. m. Hester Mozes overl. Borne 1814.12.1.
3. Catharina Berents of Berendsen geb. ca. 1735 Borne geh. m. Heyman Isaac (genoemd onder A.2.).

Wat de in het testament van Moses Berents en Catharina Hars (Schaap) genoemde broer en zuster van deze laatste betreft, zo trad de broer Joseph twee maal in het huwelijk. De eerste keer met Henriëtte Levy en de tweede keer met Sara Marcus Pool, die in 1731 te Hengelo (O) geboren werd als dochter van de dr. Medicinae Marcus Pool en Rachel Samuels. Joseph Hars (Schaap) woonde eerst te Nordhorn en vestigde zich daarna te Almelo. De zuster Bendiena Hars huwde met Isaac Gelder of Guelder te Almelo. Genealogisch aldus:

C. Vader: Hars Josef (Schaap).

1. Bendiena Hars geh. met Manuel Isaac Gelder of Guelder te Almelo.
2. Josef Hars geh. eerst met Henriette Levy, vervolgens met Sara Marcus Pool.
3. Catharina Hars geh. met Moses Berents. (genoemd onder B.1.)

Daar Moses Berents en Catharina Hars (B. 1) kinderloos sterven, is Hartog Berend de stamhouder van het uit Wenen stammende geslacht, en het is alleszins de moeite waard het verloop daarvan te volgen.

Uit een aangifte van zijn schoonzoon Levi Isaac Schaap te Borne, blijkt dat Hartog Berend (B. 2) te zijnen huize op de 20e september 1806 is overleden, 81 jaar oud, nalatende een vrouw en drie kinderen uit één huwelijk. Deze Hartog Berents was gehuwd met Hester Mozes, die op 12-1-1814 in de gezegende ouderdom van 104 jaar, ten huize van haar dochter Sybille Hartog, huisvrouw van Levi Isaac Schaap, zou zijn overleden. Uit de geboortedata van haar kinderen moet worden aangenomen, dat zij niet 104 jaren oud werd, doch slechts 84 jaren, anders zou zij 15 jaar ouder geweest zijn dan haar man en zij zou na haar 50ste jaar nog twee kinderen geboord hebben.

22). Ridd. en Steden. 1779. 20. 1.

Hier volgt een opstelling van hun kinderen :

Sub B 2.

Hartog Berend gehuwd met Hester Mozes.

- a) Moses Hartog geb. ca. 1749 te Borne, overl. te Huizen N.H. 1829.11.12 neemt in 1811 de naam Van der Berg aan), gehuwd met Sara Meyer overl. te Middelharnis 1799. Zij heeft de zonderlinge naam „Tabaksspinner“ aangenomen.
- b) Berend Hartog geb. 1760 te Borne en aldaar ongehuwd overl. 1815.5.9.
- c) Sybille Hartog eerst geh. met Levi Isaac Schaap geb. 1762 te Borne en aldaar overleden 1812.23.11. Vervolgens met Salomon Simon Goedhart geb. te Enschede 1763 en overleden aldaar 1833.15.7

Zoals we zien is Moses Hartog, die de naam Van den Berg heeft aangenomen, te Huizen (N.H.) overleden. Zijn overlijdensakte luidt: „Op 11 dec. 1829 is in deze Gemeente overleden Moses van den Berg, geboren te Born bij Zwol, oud 90 jaren, zoon van Herts Moses en Esther, beide gewoond en overleden te Borne, weduwnaar van Zaartje, overleden in de Plaat in de Provincie Zeeland”.

De leeftijd van Moses Hartog kan hoogstens 80 jaren geweest zijn, daar zijn vader anders bij zijn geboorte slechts 14 jaar oud geweest zou zijn. (Zie B. 2). Uit de bevolkingsregisters van Middelharnis blijkt, dat zijn vrouw aldaar is overleden, zodat met „de Plaat” de laatstgenoemde plaats bedoeld wordt. Uit hun huwelijk werden te Ooltgensplaat drie kinderen geboren, n.l. Salomon of Samuel, Joseph en Meyer. Uit het besnijdenisregister van Rotterdam blijkt, dat zij alle drie aldaar besneden zijn. De oudste zoon, Salomon of Samuel, trouwt tweemaal en wel met meisjes van gereformeerden huize. Eerst met Antje Greve geboren te Willepe in Gelderland, die in 1846 te Diepenheim sterft en vervolgens met Geertien Volders, geboren te Kampen 1796, doch wonende te Goor. Hij komt dus uit Ooltgensplaat weer naar Twente. Zijn vader is waarschijnlijk naar de Zuidhollandse eilanden getrokken, omdat zijn familie daar woonde, want in de gemeenten Oud- en Nieuw Beyerland woonde toen ook reeds een familie Van den Berg. Alleen uit zijn eerste huwelijk kwamen kinderen voort, die alle de gereformeerde godsdienst beleden. Zijn broer Joseph huwde weliswaar met een Joods meisje, Cornelia Cohen uit Brielle, doch van hun zes kinderen trouwden twee zoons met gereformeerde of protestantse burgerdochters. De derde broer stierf waarschijnlijk ongehuwd. Van de beide takken die tot het Christendom overgingen, leven nog vele nakomelingen verspreid in den lande, echter vooral in de provincie Zuid-Holland.

Reconstructie :

Mozes Hartog (B.2a.) gehuwd met Sara Meyer Tabaksspinner.

1. Salomon of Samuel Van den Berg geb. Ooltgensplaat 1789.3.5. huwt eerst Antje Greve geb. 1811 te Willepe (Gld.), huwt vervolgens Geertien Volders geb. Kampen 1796. Alle kinderen uit eerste huwelijk gereformeerd, tweede huwelijk kinderloos.
2. Joseph Mozes Van den Berg. geb. Ooltgensplaat 1793.6.11. geh. met Cornelia Salomon Cohen geb. Brielle 1804.3.11. Twee zoons uit dit huwelijk huwen protest. of geref. burgerdochters.
3. Meyer Mozes geb. Ooltgensplaat 1796.9.5. waarschijnlijk ongehuwd.

Vestigen we nog even de aandacht op Sybille Hartog (B. 2c), dan constateren

we, dat ze ten tweeden male huwde met Salomon Simon Goedhart. Laten we de in het begin genoemde lommerdhouder Wolff Levy buiten beschouwing, dan kunnen we zeggen dat de familie Goedhart het oudste Joodse geslacht is, dat te Enschede gevestigd was. Salomon Simon's grootvader woonde reeds in het begin der 18e eeuw aldaar. Hij heette Hertog Berent de Jode en was gehuwd met Beeltje Simons Frank. Hij woonde op de Labbedijk 40 (thans Walstraat). Frappant is, dat ook hier weer de naam Hertog Berent voorkomt, evenals in Ootmarsum, waar we Berent Hartog aantreffen. De veronderstelling ligt voor de hand, dat er tussen de oudste Joodse families van Borne, Enschede en Ootmarsum een zekere verwantschap moet hebben bestaan, ofschoon dat genealogisch niet te reconstrueren is. De kinderen van Hertog Berent de Jode te Enschede nemen twee verschillende geslachtsnamen aan, n.l. die van Goedhart en Frank. De tweede zoon heette Mozes Hertog Frank (naar zijn moeders geboorteland Franken in Beieren). Hij lag begraven op de begraafplaats in de Molenstraat te Enschede, die dateerde van 1768 en in 1941 is geamoveerd. Van hem was de oudste daar aanwezige grafsteen. Hij was te Enschede geboren in 1734 en aldaar overleden 1814-13.4²³).

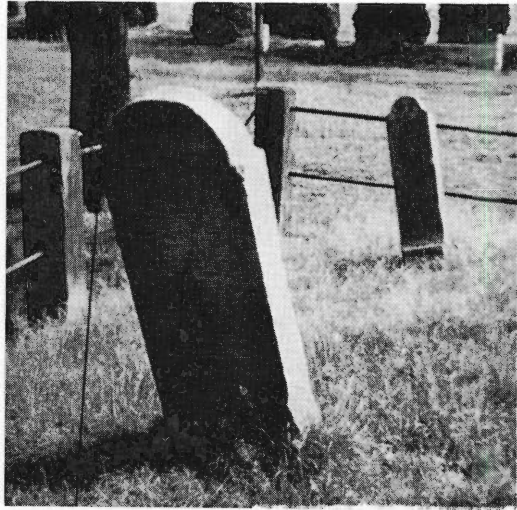
Ofschoon velen van de het eerst in Twente woonachtige Joden uit Beieren kwamen, kunnen we concluderen dat er ook enigen uit het daaraan grenzende Oostenrijk kwamen. Dit is niet verwonderlijk, want in beide landen hebben de Joden door de eeuwen heen meermalen blootgestaan aan de meest barbaarse vervolgingen. Op verschillende tijden werden zij er, na valse beschuldigingen, beroofd, verbannen of afgeslacht. Zij die er het leven afbrachten, zwierven meestal opgejaagd door de Duitse landen, van de ene stad naar de andere, waar men hen niet wilde opnemen. Zonder de mogelijkheid een dak te vinden of eerlijk een stuk brood te verdienen, sloot zich vooral omstreeks 1700 een aantal van hen aaneen. Zij vormden dievenbenden, die ook wel in Twente hebben geopereerd. De Staten van Gelderland en Overijssel vaardigden toen strenge plakaten uit „tegen het incruypen en insluipen van vreemde joden en smoussen”²⁴). In een Lijste van Gauw-dieven uit het jaar 1723, welke laatste „gecondemneert werden, om levendig geradbraakt te worden”, komt voor een zekere Joseph Kromneus uit Wenen.

23). 4 grafstenen en wel met de volgende opschriften:

1. Moses ben Naphtali Hirsch d.i. Mozes de zoon van Hertog Frank. 1734—1814. 13. 4. derhalve van bovengenoemde.
2. Zwi Hirsch ben Abraham, Bochoer uit Strelitz d.i. Herts of Hartog de zoon van Abraham, vrijgezel, uit Strelitz. „Hij was” zo staat er „een oprecht en eerlijk man met een goede naam en van goede daden en hij snelde als een hert (toespeling op zijn naam Herts) om de wil van zijn Schepper te volbrengen. Hij was een geleerde met de titel van Moreinoe Raaf (de hoogste geleerdheids-titel bij de Joden, ongetwijfeld was hij de voorganger der kleine J. Gem.) 1752—1826. 11. 10.
3. Sjneor Süszkind ben Mousjee d.i. Seigneur oftewel de Heer Alexander Mozes Jongbloed. Parnassijn. Hij was de eerste voorzitter der J. Gem. Hij was geboren te Burgsteinfurth in 1773 (in enkele bescheiden staat abusievelijk: Doesburgh) en overleed te Enschede 1835.6.6.
4. Deze steen is onleesbaar, doch vrij zeker lag daar begraven: Salomon Urias Serphos, de opvolger van nr. 3. als Parnassijn. Hij was geboren in het plaatsje Anroth in Pruisen in het jaar 1783 en overleed 1830. 24. 4 te Enschede. De naam Serphos is afgeleid van het Hebr. woord Tsorphan d.i. Frankrijk.

24). Het woord smous is afgeleid van „des Mousjee” d.i. van Mozes.

*De twee oude grafstenen.
op het erf van de
Leemerij, voordat de
graven werden
geamoveerd.*



„Zijn neef”, zo staat er, „heet Levi van Weenen, is wonende te Almelo en heeft een bruid uit Gulikerland, die te Amsterdam bij een Jood dient”. In Hypotheken en Transporten van Almelo over de jaren 1711-'26 vinden we ook Joden uit Weenen genoemd. „Bele Jacobs, de Weduwe van Michiel van Weenen, benoemt haar enige dochter Rachel Bely van Weenen tot haar universeel erfgenaam en geeft aan het kind van Levi Simon van Weenen, genaamd Emanuel Levi van Weenen sodaene obligatie of briefe als zij, Testatrice getrokken heeft in de Hollandsche Lotterie ter summa van Fl. 800,— berustend onder Jacob Tiaves wonende aan de Heerengracht tegenover de plantagie tot Amsterdam”.

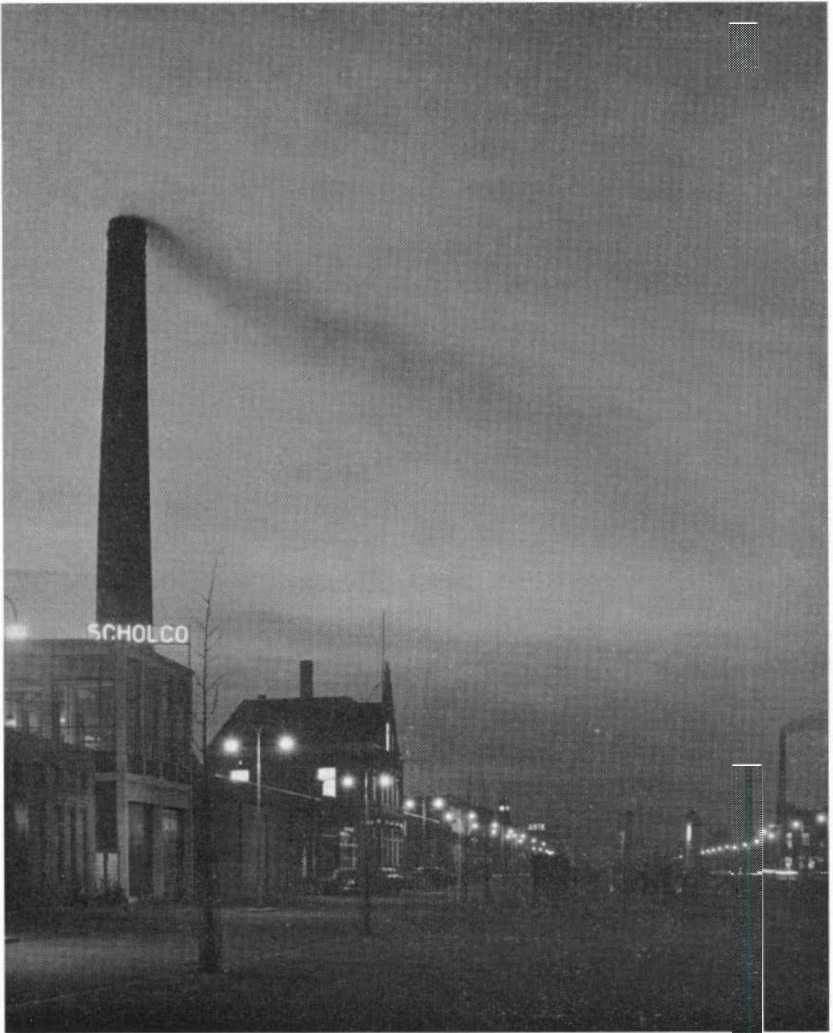
Er rest nog te vermelden, dat Izak Philip Leeveboom²⁵⁾, stamvader van een geacht Joods geslacht in Borne, in het begin der 19e eeuw uit de stad Liechtenstein²⁶⁾ naar genoemd stadje vertrok en zich daar mocht vestigen. Interessant is, dat zijn eerste vrouw Lena Israël Joseph de Vienne²⁷⁾ heette. Volgens een thans nog levende bejaarde afstammeling van dit geslacht, zou Lena de Vienne in Den Ham geboren zijn en Duveen geheten hebben. Uit de familie Duveen stammen vele bekende antiquairs, o.a. een in Engeland in de adelstand verheven Sir Duveen. Er is alle reden om aan te nemen, dat hun geslacht uit Weenen eerst in Twente terecht is gekomen en zich vandaar over Nederland heeft verspreid.

Uit hetgeen wij hier thans hebben kunnen publiceren, blijkt genoegzaam, hoe belangrijk het vinden en het nader beschouwen van oude grafstenen en vooral van die op de kleine begraafplaats te Buren geweest is en welk een bijdrage zij geleverd hebben voor de historie der Joden in Twente.

25). Naam werd: Lievenboom.

26). Destijds Koninkrijk Bohemen

27). Het Franse woord voor Weenen.



Almelo

Foto: R. Kampman

H. JANSEN

*Hendrikus Dijkhuis,
de schrik van 't Witte Venne*



Het Weytenhuis en z'n bewoners

Als twee donkere vlekken liggen in het 600 ha grote weidegebied van de Weytemanslanden, onder de gemeenten Vriezenveen en Tubbergen, twee natuurreservaten: de Kooyplass en het Weytenbuskien. Bij de ontginning van dit gebied in de dertiger jaren zijn beide reservaten aan de spade ontsnapt. Twee plekjes vol van historische herinneringen. De Kooyplass, op 't juiste moment door een Twents natuurvriend aan de ontginning ontruikt, houdt de herinnering levendig aan de vroegere Vriezenveense eendenkooi, tot in 't begin der achttiende eeuw in bedrijf. Het andere reservaat, 't Weytenbuskien, ook vol van historie en overlevering, herinnert aan vroegere pioniers, die hier temidden van de waterwildernis van Släge, 't Witte Venne en 't Heulaond, gedeelten der tegenwoordige Weytemanslanden, een bestaan trachtten op te bouwen. Nog zijn in 't Weytenbuskien duidelijk de smalle akkers weer te vinden, die enige geslachten Weyteman op het water veroverden om hun koren en aardappels te verbouwen. Wat deze pioniers dreef om in de eenzaamheid van riet en biezen hun tenten op te slaan zal wel altijd een raadsel blijven.

Zekerheid omtrent een der eerste bewoners verschaft ons een testament van 25 november 1716. Albert Freriks van het Weytenhuis maakte toen zijn vader Frederik Jansen en z'n moeder Willemken Berends, alsmede z'n beide broers Jan en Frederik en twee broers van z'n vrouw Geertien Wolters, tot erfgenamen. De vraag of Alberts vader, Frederik Jansen, ook bewoner van het Weytenhuis is geweest, kunnen we niet beantwoorden. Gegevens hierover waren niet te vinden.

In 1754 wordt een zekere Gerrit Alberts genoemd als de Weyteboer. Gerrit was de oudste zoon van Albert Freriks. Als ongetrouwde jonge kerel ging Gerrit met de linnenmars op de rug de wijde wereld in. Dit vertellen ons oude bescheiden van het Scholtengerigt Vriezenveen. Leveranciers van het linnen, waarmee Gerrit de boer opging, waren de Almelse fabrikeurs Jan ten Cate en Harmen Coster. Op 24 januari 1754 spreken deze Gerrit aan voor 322 g 10 st en nog eens voor 370 g wegens door hem in compagnonschap met Berend Berkhof gekocht en geleverd linnen.

Gerrit was op dat moment niet in Vriezenveen en de schout van Vriezenveen tekende in het document aan dat deze „van het Vriesenveen is absenterende zonder dat men weet waar dese zich is ophoudende”. Gerrit schijnt toen reeds enige bezittingen te hebben gehad. Hierop werd beslag gelegd. Na verloop van vier weken zou deze beslissing in de drie naaste karspels worden afgekondigd. Gerrit kwam niet opdagen om protest aan te tekenen, hij was en bleef „van het Vriesenveen absenterende”.

Bijna twee jaar later — 4 oktober 1755 — wordt nóg eens, nu door Berend Jansen Dodde, een vordering tegen hem ingediend — volgens rekening — van 127 g 13 st. Ook toen was Gerrit nog niet boven water gekomen. In bescheiden van latere jaren komen we Gerrit Alberts niet meer tegen. Zeer waarschijnlijk is hij ergens in het buitenland, misschien wel op reis naar Sint Petersburg, overleden. Zijn broer Frederik bleef op het Weytenhuis wonen. Diens eerste vrouw schonk hem drie kinderen. Deze waren „gereformeerd” gedoopt. Uit z'n tweede huwelijk met Geertje Jansen, die katholiek geweest moet zijn, waren vijf kinderen, die katholiek werden opgevoed. Een dezer laatsten was Albertdina. Zij werd geboren in 1781. Deze Albertdina Weyteman trouwde, waarschijnlijk tussen 1800 en 1812, met Hendrikus Dijkhuis. Het juiste trouwjaar is niet bekend. De Vriezenveense trouwregisters vertonen een hiaat van 1796-1812.

Het was deze Hendrikus Dijkhuis, die in de overlevering voortleeft als de Weyteman, de vrijbouter van 't Witte Venne. Wonderlijke vertelsels over deze laatste bewoners van het Weytenhuis doen nog de ronde. Een der bekendste is wel het verhaal van „'n weelen bollen”. Dijkhuis, de laatste Weyteman, moet een robuuste kerel geweest zijn. Hij voelde zich heer en meester in 't Witte Venne. Iedereen die daar plaggen wilde steken, vissen, eierzoeken of wat dan ook, moest hem vergunning vragen. Betrad men zonder z'n toestemming zijn domein, dan liet hij z'n stier op de indringer los om deze te verjagen. De faam van 'n weelen bollen van de Weyteman was tot in wijde omtrek doorgedrongen; iedereen was er bang voor, behalve één: Voelboards Benaads.

„Vrouwe”, zei Benaads op 'n keer, „ik goa vandage schadden stekken in 't Witte Venne”.

„Doo 't nich, Benaads!” waarschuwde z'n vrouw, „de bolle maakt die kepot”. „De bolle blij vandage in 't Witte Venne of ik bliewe der”, was Benaads z'n antwoord.

Hij ging naar buiten en sleep z'n smalle schaddenspade zo scherp als een scheermes. Toen beende hij op 't Witte Venne aan.

De Weyteman zag Benaads van verre komen.

„Zo an de gaank te zeen, is 't Voelboards Benaads”, zei hij tegen z'n vrouw.

„Loat um goan, Hendrieks, dee Voelbeure sind neet makluk”, waar schuwde Dina.

„Wat makluk, ik zin en blieve hier de baas”, zei Weyteman.

Benaads ging z'n gang en stak de scherpe spade in de poreuze veenbodem. Hij was nauwelijks aan 't werk toen hij het woedende gebrul van de losgelaten stier hoorde. Als een razende Roeland stormde deze op Benaads af. Hij kromde de nek om hem op de horens te nemen. Benaads sprong opzij

en gaf de woedende stier een slag in de nek met de vlijmscherpe spade. De kop van het machtige dier zakte omhoog en zijn bloed kleurde de veenbodem. Rochelend en stuiptrekkend viel het logge beest tussen de wollegrassen van het Witte Ven.



Tekeningen: B. Jaspers Faijer

Met ontzetting zag de Weyteman van verre het tafereel. Zijn stier geveld, dat zou hij 'n Voelboard betaald zetten.

„Kom meer hier”, schreeuwde deze „dan geeste dezölfde weg op as diene bolle”.

De Weyteman droop af. Hij had de nederlaag geleden.

Er zijn nog meer verhalen over deze vrijbouter in omloop. Eens zou de Weyteman een Duitse deserteur, die om onderdak bij hem aanklopte, zó geslagen hebben, dat deze bij het vervoer naar Vriezenveen overleed. In de Vriezenveense archieven is hierover niets te vinden. Beiden, zowel Dijkhuis als zijn vrouw Albertdina Weyteman, moeten buiten hun woonplaats zijn overleden. In de Burgerlijke Stand van Vriezenveen zijn hun overlijdensakten niet te vinden.

De laatste keer dat de naam Dijkhuis in bescheiden van de Burgerlijke Stand was te vinden, is op 13 september 1824. Hij deed toen aangifte van de geboorte van z'n zoon Johannes.

Het gezin Dijkhuis moet vóór 1860 uit het Weytenhuis zijn verdwenen. In de bevolkingsregisters van Vriezenveen, welke beginnen bij 1860, wordt Dijkhuis niet als inwoner van Vriezenveen vermeld.

Vóór 1860 was het Weytenhuis dus reeds in verval of mogelijk wel verdwenen. Tot voor ruim 30 jaar was bij de ingang van het tegenwoordige Weitenbuskien nog steeds de huisplaats te herkennen. Ook stond er nog een dikke eikeboom, die vroeger het Weytenhuis heeft overschaduwde.

Zo was 't vroeger in 't Witte Venne

Foto: H. Jansen



EVERHARD JANS

De laatste korenspieker van Twente

In een bespreking van dr. Adelhart Zeppelius: „Das Bauernhaus am unteren deutschen Niederrhein” - Wuppertal 1957 merkt R. C. Hekker, bekend onderzoeker der Nederlandse boerderijvormen op: „Het spiekervraagstuk, dat bij ons nog niet aan de orde kwam, is terdege behandeld.”¹⁾ Inderdaad is tot nu toe aan dit onderwerp door volkskundigen, historici en beoefenaars der landbouwgeschiedenis weinig aandacht besteed.

Weliswaar heeft D. J. van der Ven in 1920 voor het eerst de spijkers in het oosten des lands in ruimer verband gezien en daarbij gepleit voor een „nader vergelijkend onderzoek van de nog in heel Nederland aanwezige spijkers en overbrenging van een dergelijke boerenvesting naar het Nederlandse Openluchtmuseum”²⁾, helaas is sindsdien dit probleem slechts door enkele onderzoekers bestudeerd.

In Westfalen en de graafschap Bentheim zijn talrijke fraaie spijkers bewaard gebleven, waarvan de ontwikkeling, vormgeving en verspreiding door vele „Hausforscher” reeds lang zijn onderzocht, terwijl opmetingen deze uitingen der volkskultuur nauwgezet vastlegden³⁾. Schril steekt Oost-Nederland hierbij af. Slechts twee spijkers uit de Gelderse Achterhoek zijn bewaard gebleven, beide uit de tweede helft der achttiende eeuw, respectievelijk op het erve Kossink, halverwege tussen Winterswijk en Vreden (Duitsland), „een uitnemend bewaard gebleven oud korenspieker van stijl en regelwerk met vullingen van baksteen en met houten geveltoppen, later vergroot met het lage gedeelte aan de rechterzijde”, en op het erve Ravenhorst, ten noorden van Winterswijk, een eveneens uit vakwerk opgetrokken bouwsel, „later aan weerszijden vergroot”.⁴⁾

Het woord spijker of spieker is ontstaan uit het laat-latijns „spicarium” (spica=korenaar) en betekent voorraadschuur, korenzolder.⁵⁾ (In de Lex Salica - zesde eeuw - reeds genoemd.⁶⁾ Later werd een deftig buitenhuis wel met „spijker” aangeduid.⁷⁾

1). R. C. Hekker - De boerderij aan de Duitse Beneden-Rijn - „Neerlands Volksleven” VII-4 - blz. 124.

2). D. J. van der Ven - „Neerlands Volksleven” - Zaltbommel 1920 - blz. 165 vlg.

3). Werner Lindner - „Das niedersächsische Bauernhaus in Deutschland u. Holland” - Hannover 1912 - Seite 142.

Helmut Richter - „Vom „Lehms” und anderen Wehrspeichern” - Westfälischer Heimatkalender - Seite 129-135.

Josef Schepers - „Westfalen-Lippe” - Haus und Hof Deutscher Bauern - Band 2 Münster 1960 - Seite 97 f.f.

4). Dr. E. H. ter Kuile - „Het kwartier van Zutphen” - Den Haag 1958 - blz. 166.

5). Dr. N. van Wijk - „Frank's Etymologisch Woordenboek der Nederlandse Taal - Den Haag 1912 - blz. 57.

6). J. Fr. Behrend - „Lex Salica” - Weimar 1897 - blz. 31.

Dr Adelhart Zeppelius - „Das Bauernhaus am unteren Deutschen Nieder-Rhein” - Wuppertal 1957 - Seite 131.

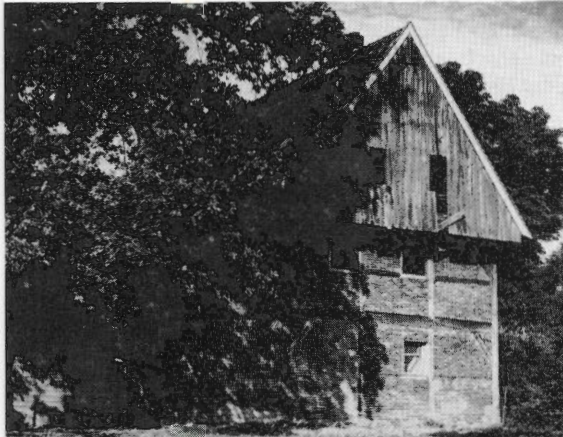
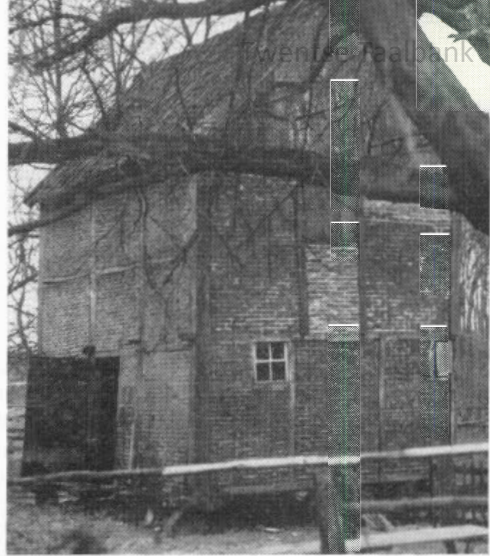
R. C. Hekker - „De ontwikkeling van de boerderijvormen in Nederland” in „Duizend jaar bouwen in Nederland” - Amsterdam 1957 - blz. 216.

7). Van Dale's Nieuw Groot Woordenboek der Nederlandse Taal - 's-Gravenhage 1950 - blz. 1682.

J. Geesink - „Uit Zwolle's verleden” - Zwolle 1946 - blz. 163.

Voormalige spieker - erve Lutke Beverborg, Noord-Lutte (Gem. Losser) achttiende eeuw - toestand in 1920.

Foto archief Nederlands Openluchtmuseum (A. A. no. 12027).

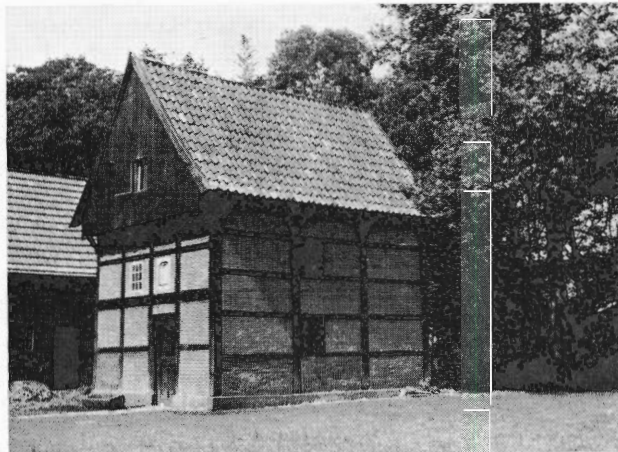


Korenspieker - erve Kossink, buurtschap Huppel - gem. Winterswijk - gebouwd in de tweede helft der achttiende eeuw.

Foto architect J. Jans - Almelo Augustus 1959.

Spieker - erve Eersink - Nordhorn (buurtschap Bakelde) - Grafschaft Bentheim (Duitsland) - gebouwd in 1803.

Foto van de schrijver. Juli 1961.



Hoewel de ontwikkeling van de spieker sterk samenhangt met economische omstandigheden (met name de z.g. „Naturalwirtschaft“) en de opkomst van het hofstelsel⁸⁾, zal hierop elders uitvoerig worden ingegaan.

In dit artikel zou ik een poging willen wagen, het bestaan van de „hoge“ spieker in Oost-Twente aan te tonen. In 1950 publiceerde Hekker een tekening van een spieker, naar een foto in het Openluchtmuseum te Arnhem, met het onderschrift: Voormalige spiker (korenschuurtje, op veldkeien) uit de omgeving van Denekamp. In het bijbehorend artikel stond vermeld, dat men in Oost-Twente spiekers heeft gekend.⁹⁾ In 1957, klaarblijkelijk voorzichtiger geworden, schreef R. C. Hekker het volgende: Of de hoge spieker (tevens verdedigingswerkje) van vlak over de grens hier ook bekend is geweest, kon nog niet worden aangetoond; een in het Openluchtmuseum berustende foto van een dergelijk bouwsel van vakwerk op veldkeien, dat uit de omgeving van Denekamp of uit de Achterhoek heette te stammen, schijnt niet op Nederlandse bodem genomen te zijn.¹⁰⁾ Een door schrijver dezes ingesteld onderzoek naar de oorspronkelijke plaats van deze spieker, heeft echter het volgende resultaat gehad: De bewuste foto werd als afb. 35 door D. J. van der Ven in „Neerlands Volksleven“ opgenomen met onderschrift: „Achterhoeks spijker, dat evenals de Scandinavische schuren, staat op een viertal lage standers, die rusten op Bentheimer steenen“. De heer Van der Ven deelde me mede, dat hij de foto indertijd door bemiddeling van de heer Bernink ontving¹¹⁾. Dit bracht me op het spoor van een artikel, in 1931 door Bernink gepubliceerd, waarin vermeld stond: „Dan naar het oude vonder bij Lutke Beverborg, waar voor een paar jaren nog de oude „spijker“ stond, de korenopslagplaats, de enige in dit gebied.¹²⁾

Dit erve Lutke Beverborg, in 1574 „Lutticke Beversborch“ geheten¹³⁾, ligt dicht bij de kronkelende Dinkel in Noord-Lutte. De huidige bewoner, G. J. Rolink, kan zich de spieker nog zeer goed herinneren. De oude linde, die zich op de afbeelding naast de spieker verheft, staat er nog steeds. Kaarten, aanwezig op het kadaster te Almelo, toonden eveneens de omtrekken van het gebouwtje, bijvoorbeeld een blad, gemeten maart 1886 (schaal 1 à 2500 - Gemeente Losser - sectie C - blad 2) terwijl op een meting van 21 maart 1912 van het erve Lutke Beverborg bij het korenschuurtje nadrukkelijk „speicher“ aangetekend staat.

Ook meester Heuvel, de vermaarde kenner van het Achterhoekse volksleven, vermeldt in 1918 „dat oude doorbalkte spieker“ bij „de oude hofstede Lutke Beverborg“. ¹⁴⁾ Het was een z.g. „moezenspieker“, waarover Cato Elderink vertelt: „Van de vroeger ook in Twente voorkomende „moezenspikers“ heb ik nog slechts één exemplaar gekend“. (Misschien

8). Prof. Dr. B. H. Slicher van Bath - „De agrarische geschiedenis van West-Europa (500-1850) - Utrecht/Antwerpen 1960 - blz. 54.

9). R. C. Hekker - „Het hooiberggebied“ - Volkskunde, Nw. Reeks, 9 jng. 1950 - blz. 34.

10). R. C. Hekker, t.a.p. 1957 - blz. 248.

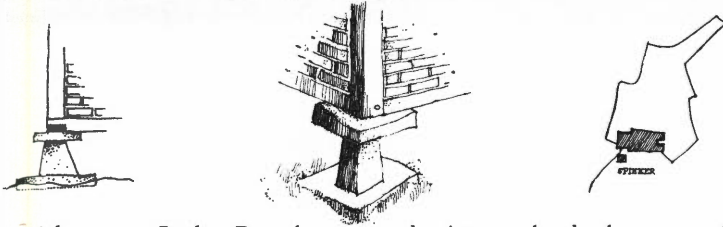
11). Brief d.d. 16.11.1960.

12). J. B. Bernink - Het Dinkelland - in „Handboek Overijssel“ o.r.v. Engelen v.d. Veen, Ter Kuile en Schuiling - Deventer 1931 - blz. 808.

13). A. L. Hulshoff - „Het schattingsregister van Twente van 1475“ - Zwolle 1953 - blz. 36.

14). H. W. Heuvel - „Gids voor Twente“ - Doetinchem 1918 - blz. 173.

de spieker van Lutke Beverborg? - E. J.). „Deze spiekers staan plm. 0.75 m boven de begane grond, rustende op posten, die met platte ronde stenen bedekt zijn en daardoor gelijkenis hebben met reusachtige paddestoelen. Zij zijn daardoor ontoegankelijk voor de knaagdieren, die zo veel schade aan de oogst kunnen toebrengen.”¹⁵⁾



De spieker van Lutke Beverborg stond niet, zoals de boven geciteerde bewering van Hekker luidde, „op veldkeien”, maar op platte Bentheimer stenen, die weer rustten op de door Cato Elderink beschreven kleinere stenen posten (4 rijen van 4 stenen).

Dit systeem is overigens ook bekend in andere Europese gebieden, o.a. Zwitserland, Noord-Spanje. In 't Münsterland (westelijk gedeelte van Westfalen) kan men de hier genoemde „Muspieler” (Mäusefeiler) bij schuren en spiekers nog veelvuldig aantreffen.¹⁶⁾ Verder bestond deze Twentse spieker uit vakwerk met baksteenvullingen, terwijl het dak gedekt was met holle, rode pannen, met aan twee zijden houten topgevels. Op de eerste verdieping werd het roggezaad opgeslagen, maximaal 4 last (120 hl). Het bezat ankerbalken, en stond plm. 5 m van het woonhuis verwijderd. Rolink kon zich niet herinneren dat ergens een jaartal was aangebracht. Wanneer we het gebouw echter vergelijken met enkele gedateerde spiekers uit Westfalen, o.a. met de spieker van Hof-Schulte Hauling, Bauerschaft Hauling-Ort (1785) en de beide Achterhoekse exemplaren, dan is deze spieker in de achttiende eeuw opgetrokken.¹⁷⁾ Deze laatste vertegenwoordiger van het hoge spieker-type in het Dinkelgebied, werd jammer genoeg omstreeks 1924 gesloopt (omtrek $\pm 5 \times 5$ m, hoogte ± 7 m.) Hoewel we uit archiefstukken en andere bronnen weten, dat Twente vroeger meerdere spiekers rijk was, is dit een onvervangbaar verlies, vooral in volkskundig en landbouwhistorisch opzicht.

Het jammerlijke lot van deze korenschuur leert ons, hoe belangrijk het is, dat markante voortbrengselen der landelijke bouwkunst in Nederland in beschrijvingen, opmetingen en foto's worden vastgelegd¹⁸⁾, en waar mogelijk, behouden.

15). Cato Elderink - „Twenterlaand en -leu en -lèven” - Enschede 1937 - blz. 534.

16). Josef Schepers t.a.p. Seite 27.

17). Josef Schepers t.a.p. Seite 217, Tafel 8.

18). De Stichting Historisch Boerderij-onderzoek, op 9 januari 1960 opgericht, gevestigd aan de Schelmseweg 89 te Arnhem, heeft reeds belangrijke schreden in de goede richting gedaan - het doel van deze stichting wordt in Artikel 2 van de Statuten uiteengezet: „Het doel van de Stichting is het historisch onderzoek - in de ruimste zin - van de boerderij in Nederland aan de hand van een zo volledig mogelijke documentatie, bestaande uit opmetingen, afbeeldingen en beschrijvingen, waarin het uit- en inwendige voorkomen en al hetgeen verder voor het onderzoek van belang kan worden geacht, wordt vastgelegd (ontleend aan het „Jaarverslag 1960” van deze Stichting).



DR. J. BELONJE

DRS. A. L. HULSHOFF

De schouw uit het Stift Weerselo

Een van de opmerkelijke pronkstukken in het Rijksmuseum Twenthe, dat iedere bezoeker moet opvallen, is wel de prachtige schouw uit het aloude Stift Weerselo. Uit menige afbeelding is deze schouw terecht bekend en men roemt haar waarlijk niet alleen in de catalogus van het Enschedese museum, waar zij in zaal no. 7 tegen de Oostwand plaatsing heeft verkregen. Het is jammer dat het stuk niet meer geheel volledig is, maar het deel dat tot ons is gekomen, is toch zo belangrijk, dat de gebreken eigenlijk weinig storend zijn.

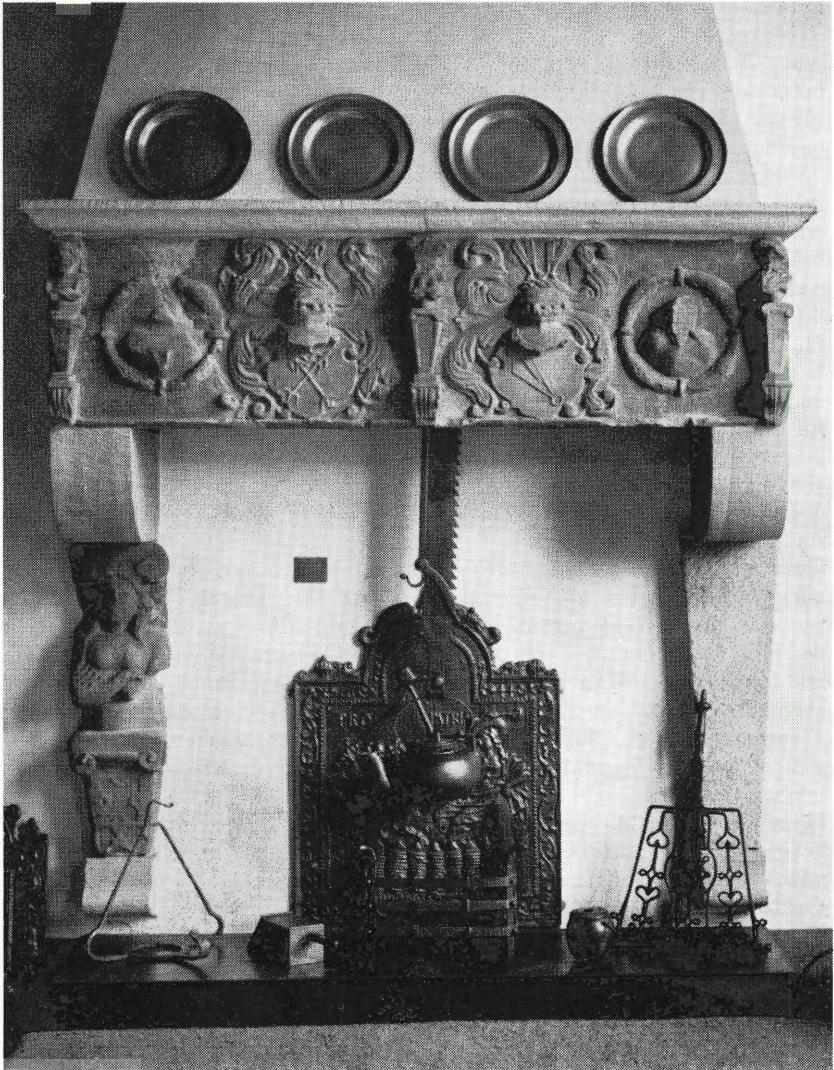
Een beschrijving van deze schouw komt voor in het prachtig geïllustreerde boekje van W. H. Dingeldein, getiteld „Acht Eeuwen Stift Weerselo” (Enschede, 1951). De schrijver vermeldt daarin (bl. 81) de twee wapenschilden met helmtekens en dekkleden, die het object versieren en dan voegt hij hieraan toe:

„Het wapen rechts vertoont een schapenschaar, schuins rechts geplaatst
„en kan aan de kloosterjuffer Elisabeth van Langen hebben toebehoord,
„die in 1604 vermeld wordt. Het wapen links, twee gekruiste pijlen
„met dubbele weelhaken, is nog niet te identificeren. Zonder twijfel
„is deze schouw in brokken uit een der stiftshuizen gehaald, toen dit
„werd afgebroken.

Met deze laatste bewering valt wel in te stemmen, maar met een „verklaring” als daaraan vooraf gaat, komen wij er niet. Dat de schrijver links en rechts verward heeft (men rekent zowel in de kunst als in de heraldiek steeds van het object zelf uit) is het ergste niet, maar het is zijn wapenbeschrijving, die veel, neen, eigenlijk alles te wensen overlaat.

Twee volle wapens versieren het fries van de schoorsteenboezem. Zij zijn naast elkaar gesteld en gescheiden door een zogenaamde herme. Het eerste schild, dat evenals het andere een elegante Renaissance-vorm bezit, vertoont

twee gekruiste uitgerukte rietstengels. Pijlen zijn het stellig niet, tenzij hier dan misschien rietpijlen bedoeld mochten zijn. Dergelijke wapenfiguren komen in deze streken volstrekt niet zeldzaam voor en wij mogen ten deze volstaan met te verwijzen naar het uit het Munsterland (Tecklenburg)



afkomstige Nederlandse adellijke geslacht Van der Wijck. Het eerste wapenschild is voorts gedekt door een helm met wrong en dekkleden en als helmteken is het voorzien van het figuur uit het schild, dus van dezelfde gekruiste rietstengels.

En nu het tweede wapen. Dat vertoont een schuin geplaatste schapenschaar en tot zover is het gelijk aan dat van het adellijke Westfaalse geslacht van Langen, hetwelk ter onderscheiding van een andere gelijknamige familie soms als „met de scheer” wordt aangeduid.

Voorts is de helm ook hier weer door een wrong gedekt en zijn dekkleden aanwezig.

Maar thans komt een verschil. De Van Langens „met de scheer” hadden als helmteken één enkele, rechtop staande schapenschaar. En bekijkt men nu de schouw, dan valt terstond in het oog, dat hier niet één, maar twee scharen tezamen, in omgekeerde keper- of V-vorm geplaatst, recht boven de helm oprijzen. Zoiets maakt in de wapenkunde een aanzienlijk verschil en het zal daarom duidelijk zijn, dat de betrokken beeldhouwer nimmer de opdracht ontvangen kan hebben om hier het wapen-Van Langen aan te brengen. De bekende A. Fahne in zijn „Geschichte der Westphälischen Geschlechter”, een standaardwerk dat in 1858 te Keulen gedrukt werd, helpt ons ten deze uit de droom. (S. 301).

Hij licht ons in over het teken en over het geslacht dat het voerde. Het wapen is niet dat der Van Langens, maar van de v. Monnichs of Mönichs, een oud borgmannen-geslacht uit Bentheim en uit Haselünne.

En nu nog het wapen met de uitgerukte rietstengels. Dat is met behulp van de evengemelde bron (S. 21) ook gemakkelijk gevonden. Het behoorde toe aan de familie van Althaus, Olthus of Oldenhuis, een geslacht, dat zijn oorsprong heet te vinden onder Nordwalde in de Kreis Steinfurt. Het stamhuis bestaat daar nog.

De wapens op de schouw vertonen geen restanten van polychromie, maar oorspronkelijk zullen zij vrij stellig gekleurd zijn geweest. Want men nam vanouds slechts zelden genoegen met de kale steen: pleisteren, witten en beschilderen behoorden tot de onveranderlijke gewoonten voor praktisch alle binnenwerk. Maar hoe dan ook, het zal waarschijnlijk goed zijn hier even te releveren hoe de wapens v. Oldenhuis en v. Monnich in kleuren geweest zijn. Van Oldenhuis dan voerde de twee zilveren gekruiste rietstengels op rood, terwijl de v. Monnich's op zilver de schaar rood gedragen hebben.

Ditzelfde wapen Oldenhuis komt in kleuren voor op een rouwkas, die zich bevindt in de consistoriekamer der Reformierte Kirche te Schüttorf (Graafschap Bentheim) in combinatie „Steveninck-Althus”.

Ook in de bekende collectie-van Spaen (MS. 204, bl. 655) komt het wapen in kleuren geschetst voor, in alliantie met van Graes.

Tenslotte deze opmerking. Aangenomen dat de schrijver van „Acht Eeuwen Weerselo” gelijk zou hebben in zijn veronderstelling, dat de bewuste schouw vervaardigd was voor een jongvrouw van Langen, dan nog bewijst het tweetal wapens in zijn groepering, dat deze opvatting als beslist onjuist verworpen moet worden. Wat is namelijk het geval? Op de schouw is een alliantie-wapen voorgesteld, het wapen van een echtpaar dus. Het was vanouds, vooral juist bij geestelijke personen — het ligt immers voor de hand, dat wij in het onderhavige te doen hebben met een bestelling ten behoeve van een geestelijk persoon, n.l. met een kanonikes van Weerselo — een

vast gebruik om bij wapentoepping niet alleen het van de vader geërfde blazoen te vertonen, maar veelal de individuele of gecombineerde wapens van de beide ouders. Het wapen dat Dingeldein Van Langen noemde, staat op de schouw op een plaats die voor het wapen van de moeder der belanghebbende kanonikes gereserveerd geacht moet zijn. Met andere woorden: mocht haar moeder een Van Langen zijn geweest, dan was zij zelf daarmee nog geen Van Langen!

Rest nu nog de identificering van de persoon, voor of door wie de schouw uit Weerselo besteld werd.

Nadat wij eenmaal te weten gekomen zijn, dat de ouders der kanonikes een echtpaar Van Oldenhuis-Van Monnich waren, is de keuze niet zo moeilijk meer. Haar afkomst vinden we in het in 1932 verschenen boekje over de geschiedenis van het huis Welbergen bij Ochtrup (Westfalen), samengesteld door Rektor H. Bremer te Gronau. In de regestenlijst welke de schrijver op zijn historisch overzicht laat volgen, staat op blz. 45 de korte inhoudsopgave van de volgende oorkonde: Op 6 juli 1562 schrijven Johan van Oldenhuis en zijn vrouw Agnes te samen met zijn moeder respectievelijk haar schoonmoeder, Pelleke van Oldenhuis, aan hun tante van moederszijde, Alberte van Scheven, stiftsjuffer te Weerselo, een rente uit, afkomstig van hun goederen Hermelinck te Wettringen en Demerman te Emsdetten. Alberte van Scheven was volgens Dingeldein van 1536 tot 1564 prioeres van het stift Weerselo.

Het bekende werk van de zo zeer geprezen historicus C. J. Snuif, de „Verzamelde Bijdragen tot de Geschiedenis van Twenthe”, leert ons (bl. 397) dat het Elisabeth van Oldenhuis was, die nà 1571 als prioeres te Weerselo haar voornoemde tante is opgevolgd en overigens als zodanig in 1604, 1615 en 1619 genoemd werd, waarna zij op 1 april 1637 overleden moet zijn. Een rijk gebeeldhouwde epitaaf uit het jaar 1605, in de kerk van Welbergen, vertelt ons iets over het leven en de afstamming van Elisabeth's neef Johan van Oldenhuis, heer van Welbergen, gehuwd met de Twentse jonkvrouw Anna Schele van Weleveld (bij Zenderen).

Vele, vele jaren dus stond jonkvrouw Elisabeth van Oldenhuis aan het hoofd van haar stift. Verwonderlijk is het daarom allerminst, dat ter ere van haar een groots kunstwerk als het onderbavige tot stand gebracht kon worden. En op 't aldus vervaardigde monument heeft zij, naar het bestendige gebruik de wapens van haar beide ouders, van haar vader Johan van Oldenhuis en van haar moeder Pelleke van Monnich ter vrome herinnering, met zorg en keurig uitgevoerd, laten vereeuwigen.

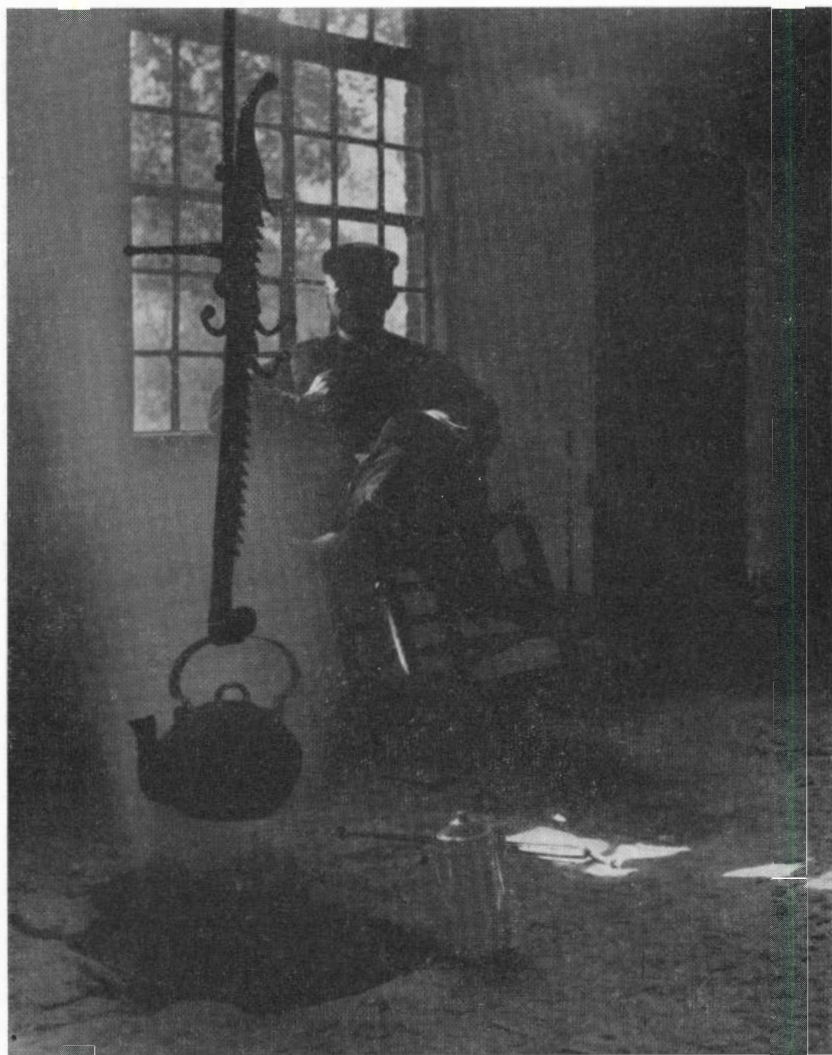
Dagblad „Tubantia” d.d. 13 juni 1958

H. ENTJES

Twentse literatuur

Al spreekt men tegenwoordig met schijnbaar groot gemak van b.v. Twentse literatuur, toch is het lang niet altijd duidelijk wat daarmee bedoeld wordt. In Overijssel, Jaarboek voor Cultuur en Historie 1961 (blz. 45 e.v.) schrijft Adriaan Buter: „onder Twentse literatuur dan te verstaan: alles op het gebied van de schone letteren, wat onder invloed van het Twentse milieu ontstaan is, de gangbare definitie van streekliteratuur dus.” Daarbij sluit aan wat hij zegt naar aanleiding van het werk van Legtenberg: „wat hij schrijft, blijft Twentse literatuur, niet zozeer nog door de taal, die hij gebruikt, als wel door de sfeer, waarin hij zijn inspiratie vindt”. In strijd echter met de „gangbare definitie van streekliteratuur” lijkt mij het volgende: „het begrip streekliteratuur wordt vanzelfsprekend begrensd door de aardrijkskundige, meer nog door de taalkundige grenzen van de streek”. Hier immers hanteert Buter bij de bepaling van het begrip streekliteratuur een nieuw criterium, n.l. de taal. Dat doet hij toch eigenlijk ook als hij schrijft: „het esthetisch-kritisch standpunt heeft hier (in de streekliteratuur) niet het laatste woord, de taalkundige, maar niet minder de psychologische kant tellen ook mee”. Bovendien heeft een opzettelijk gehandhaafde of algemeen bestaande vaagheid van het begrip streekliteratuur, Buter in dit laatste geval parten gespeeld. Het „esthetisch-kritisch standpunt” kan immers heel goed „het laatste woord hebben”, als de „taalkundige en psychologische kant ook meetellen”. „Meetellen”, sluit „het laatste woord hebben” niet uit, maar veronderstelt het min of meer.

Ter vermindering van de aangehaalde verwarring, doen we er goed aan te onderscheiden tussen streekliteratuur en streeктаalliteratuur. Streekliteratuur is een begrip, dat in de letterkunde algemeen bekend is. Wat Buter er de gangbare definitie van noemt, is te vaag. Alle literatuur zal wel onder de invloed van een of ander milieu ontstaan. En het gaat niet aan van streekliteratuur te spreken, zodra aardrijkskundige grenzen dat milieu mee bepalen. Daarvoor moeten ook nog andere factoren een rol spelen. Het is niet de bedoeling daar verder op in te gaan, maar het is in dit verband belangwekkend de verontwaardiging van A. v.d. Werfhorst te vermelden over het feit, dat een jong kritikus zijn romans tot de streekliteratuur rekende. Dat is daarom interessant, omdat v. d. Werfhorst meende, en misschien nog wel meent, dat uit het werk van een schrijver, o.a. ook uit zijn taal, moest blijken uit welke streek hij afkomstig was. Een opvatting, die men in zijn eigen werk duidelijk terugvindt. Met andere woorden, v. d. Werfhorst bezit een regionaal bewustzijn, dat verder strekt dan schrijven onder de invloed van een bepaald milieu, maar wil toch zijn werk niet tot de streekliteratuur gerekend zien. Als men trouwens Buter's definitie van



Bij het haardvuur

Foto: R. Kampman

streekliteratuur zou gaan toepassen op romans uit de Nederlandse literatuur, dan behoort een deel van het werk van Gijsen, Den Doolaard en Mülisch tot de Amerikaanse, Albanese of Duitse literatuur. Zo zijn er nog wel een aantal dwaasheden te bedenken. Zijn eigen documentatie van de Twentse literatuur bevat er sprekende voorbeelden van.

Waarom ook moet men voor het begrip Twentse literatuur van het normale spraakgebruik afwijken? Onder Nederlandse literatuur wordt verstaan, die literatuur, die in het Nederlands geschreven is. Het gaat om de taal, die een schrijver gebruikt. Nu kan men de betekenis van het woord Nederlands scherp begrenzen, men kan in dit verband ook een ruimer standpunt innemen, zo ruim, dat ook de streektalen deel van het Nederlands uitmaken. Daar is reden voor. Zo acht ik het onjuist, dat in de Nederlandse letterkundige geschiedenis geen of nauwelijks genoeg gewag wordt gemaakt van begaafde streektalenschrijvers. Een dichteres als Johanna Buren, om een bekend voorbeeld uit onze streken te noemen, verdient om haar dichtelijke arbeid zeker evenzeer een plaats in de rij van Nederlandse dichters, als zovele anderen, die in begaafdheid haar minderen zijn. Nederlandse letterkunde, Nederlandse cultuur in het algemeen, is de som en de samenwerking van de letterkunde, van de cultuur, uit de Nederlandse regio's. Het betekent een gevaarlijke verarming voor de Nederlandse cultuur, dat men de streekcultuur veronachtzaamt en haar waarde voor het Nederlandse geestesleven onderschat.

Maar Twentse literatuur is literatuur in het Twents. Daarbij komen juist sfeer en milieu er veel minder op aan. Want wil men werkelijk kunnen blijven spreken van Twentse literatuur, dan is het de hoogste tijd de verstikkende ban van sfeer en milieu te doorbreken. De taal is het bijna laatste eigene, dat wij in onze regio's nog bezitten, en zij leeft. Van haar uitgaande zou vernieuwing en verjonging van onze streekculturen nog mogelijk kunnen zijn. Maar dan is de tendens van juist de laatste jaren, om zich op aldoor kleinere gebieden terug te trekken en te isoleren, wel bijzonder onvruchtbaar. Zoiets maakt het bestaan van streektal-literatuur om eenvoudige praktische redenen onmogelijk. Voor schrijver en uitgever is het letterlijk noodzaak, dat de ruimte waarin zij werken zo groot mogelijk is. Voor schrijver en lezer is het levenszaak, dat zij in voortdurende aanraking blijven met wat verwante geesten elders te zeggen hebben. En wij weten dat de verstaanbaarheidsgrens van onze streektalen veel meer bewegingsvrijheid toestaat, dan de concentratie van de laatste tijd op het beperkte eigene wil doen geloven. De Twentse literatuur heeft nauwelijks bestaansmogelijkheden, als zij niet gesteund wordt door en verbonden is met taalbewegingen in Oost-Nederland en West-Duitsland, waar het Twents verstaanbaar is en gelezen kan worden. Twente, op zichzelf teruggetrokken en min of meer geïsoleerd, kan de talenten noch de lezers leveren, die onontbeerlijk zijn voor het bestaan van elke literatuur. Hetzelfde geldt natuurlijk evenzeer voor andere streken.

Er is al vaker op gewezen, dat de streekliteraturen meestal niet in staat

blijken te zijn enig literair niveau te halen. Gevolg is dan, dat elk niveau verlaten wordt. Een ander feit, hiermee ten nauwste verbonden, is de poging om in de bibliografie van de streektaliteratuur alles onder te brengen, wat er zo nodig maar naar de schijn in ondergebracht kan worden. Het is duidelijk, dat er bij wat strengere normen en een scherpe begrenzing van die literaturen haast niets overblijft. En toch zal elke streektaliteratuur zich moeten bevrijden van beide onhebbelijkheden. Een bibliografie, die door lengte alleen indruk moet maken, heeft slechts betekenis voor het wekken van gevaarlijke zelfoverschatting. Dat wil echter niet zeggen, dat het literair onbelangrijke geschrijf in de streektaal geen waarde voor het volksleven in de streek heeft. Dat heeft het natuurlijk. Elke literatuur heeft toch haar ondermaatse begeleiding en waarom zouden wij daaraan iets willen af of toe doen? Nog minder wil het zeggen, dat de weinige begaafde schrijvers, die de streek bezit, zich in hautaine afzondering alleen maar met hoog gestemd literair bedrijf moeten bezig houden. Het is nu eenmaal onontkoombaar, dat de schrijver aansluiting zoekt bij het volk, waaruit hij voortkomt, en dat is goed. Letterkunde moet functie hebben in de groep. En de streektalischrijver verkeert op dit punt in een uitzonderlijk gunstige positie, doordat de streektaal zelf, die hij hanteert, zo'n sterke functie heeft. Voor wie dat nog niet wist, zijn er tegenwoordig de spaarzame kerkdiensten in de streektaal, die vaak een overrompelende indruk maken. De kracht en de mogelijkheden van onze streektalen worden dikwijls door onszelf beschamend onderschat. Ook haar waarde voor de literatuur. Maar de taal, dus ook de streektaal, wil op uitputtende wijze gebruikt worden, of zij geeft zich niet. Het stellen van strenge normen doet haar beslist geen schade, neen, dan pas laat de taal zien, waartoe zij in staat is. Voor het bestaan of voortbestaan van streek(taal)literatuur, dus b.v. voor de Twentse literatuur, is het een dwingende eis, dat de schrijver streng literair-kritisch te werk gaat, dat hij Twents schrijft en dat zijn werk in één groot verband van de Oost-Nederlandse en West-Duitse verwante streektalen gezet wordt.

Op de Usseler es

Foto: Roel Echtermeijer



JOH. BUURSINK

Johanna van Buren - onze dichteres

In het dorp waar de naam Van Buren nog menigerwegen gedragen wordt, kwamen we bij een enigszins verwijderd familielid tot de ervaring, dat Johanna sinds kort niet meer in Hèldern woont. Het nieuwe tehuis voor bejaarden in Ommen gaf haar een woninkje om nog wat ná te pleisteren, en naar menselijke overwegingen zou dit de laatste halteplaats wel eens kunnen zijn voor de trein, die haar meeneemt op de reis naar een ver en vreemd, maar móói land. Johanna heeft haar reisbrieven wel klaar, al hebben we dáárover niet gesproken, maar ze zit heus niet ongeduldig te wachten van: waar zou die trein toch blijven? Neen, het is hier nog goed toeven in Ommen, waar méér de gedachten jong blijven bij de heugenissen aan het leven dat gestadig voortgeschreden is tot de tachtig, dan dat zij vruchteloos zouden trachten vooruit te lopen op de grote reis. Het is hier immers een goed land, het is een goed tehuis en het zijn hier goeie mensen, en tòch . . . ontevreden is Johanna nooit geweest.

Toen de lift ons naar de derde verdieping had gebracht, lag daar het smalle straatje voor ons tussen metselstenen muren met eenvoudige deuren, die ons aan cellenrijen deden denken. Bij elke deur is een huisnummer — Johanna heeft 304 — en een echte deurschel, en daar is ook een naambordje: een omraamd glaasje, waarin de op een papierstrookje getikte naam gemakkelijk verwisselbaar moet zijn. Een korte druk op de schel — om niet te verschrikken en niet te storen — en dan een poosje geduld . . . in het lichte geruis achter de deur een vermoeden van moeizaam opstaan, loopkruk pakken . . .

„ . . . en dan dèènk iej: ja, det is . . .

Mar wat is dee oald ewödden . . .

Misschien he-k het nog wel mis . . .

Mar iej hebt 't neet mis, zee is 't wel,

En zee kik oew ook zoo an . . .

Allebeide stoa-j versteld, det

'n Mèènsche zoo veroalder'n kan . . .

Kromme rugge . . . grieze beure,

Rimpels, völle in getal . . .”.

En dan is daar onzerzijds de blijdschap om het welkom-zijn na onze aankondiging: „wy komt oonze dichteres ees ópzeuken” in haar verraste herkennen: „de schriever . . .!” waarna onze toevoeging: „met nog zonnen redakteur . . .”. En dan zit ze daar tegenover ons: een hoopje gebogenheid met grijze haren en rimpels . . . maar . . .



Foto : B. H. A. M. PLEGT

*„ . . . Mar door is ook wat ebleven
 Det der was en blieven zal . . . ”.*

Haar stem is dezelfde nog; wie goed luistert hoort daarin op een afstand nog doorklinken de warme melodie, zoals die daarin van vroeger nog is gebleven. En ook haar geest is dezelfde nog, want . . .

*„ . . . Neerig kom iej an de proat en
 Um de beurte heur iej too . . . ”.*

en dan weet ze zich nog precies onze laatste ontmoeting te herinneren, en ze geeft nog levendig haar antwoorden op wat vragen, die we haar stellen.

Johanna van Buren is de Sallandse dichteres, die óók bij Twente hoort en die daarom ook in de eerste uitgave van ons Jaarboek Twente op een plaatsje aanspraak mag maken. Ja, ze is van 81 en ze zal dus tachtig jaar worden . . . „as ik et belêven mag op 20 december . . . ”.

Hoe ze hier zo in Ommen terecht is gekomen?

„Wel, ik was hier vandezomer in Ommen in pensjon . . . en ik vien et hier zo'n móoi land . . . ik wilde zo graag in 'n rusthuus . . . en doew ik heurde dat hier zo'n tehuus kwam . . . ”. En zó is ze hier dan gekomen: in een mooi land, in een mooi tehuus en met een goede en lieve verzorging . . . En het hoopje gebogenheid, dat daar vóór ons zit aan het brede venster, dat de hele wand van de kamer beslaat, is één en al tevredenheid. „Nee, Krönnenzommer is niet mien mooiste bundel. Want hoe giêt dat . . . de mooiste liedties zint in de eerste bundel ekommen, in Zunnebloome . . . och, ik zal nog ees preberen of et nog-ees-weer kómmen wil . . . ”.

Vroeger gingen ze met de familie eenmaal 's zomers over Ommen naar Hardenberg op visite, en ze is van Ommen gaan houden: . . . „hier hangt nog zo'n romantiek . . . ”.

Dan komt de vertelster in haar boven — ja, ze heeft in haar leven menige voordrachtenavond gehouden — en ze weet nog van een legende om een oude herberg „den hongrigeren wolf” . . . van een freule van kasteel Eerde, die door een wolf werd verscheurd.

Johanna is een rasechte Hèldernse, zelfs àl haar grootouders werden in Hellendoorn geboren. Johanna werd huisnaaister toen ze negentien was, en ze is het gebleven tot haar negenendertigste. „Ik heb alles met de twintig joar edoan . . . ”. Twintig jaar huisnaaister, waarvan ze de laatste tien haar moeder verzorgde. Die stierf, toen Johanna negenendertig was . . . ” en toen dacht ik . . . mar néé . . . dat môt-ie allemoal neet schrieven . . . ”. En dáárom blijft het ongeschreven, want heeft Johanna wát ze wèl weten wil en wat ze wèl geweten wil hebben, niet voldoende uitgesproken in haar gedichtjes en versjes . . . en zijn die persoonlijke bijzonderheden niet bijkomstig? Kortom, ze wilde een betrekking zien te krijgen, toen haar moeder gestorven was, en ze werd „lokale kracht” op het postkantoor. Als naaister had zij een moeilijk leven gehad, haar werk op het postkantoor heeft ze met plezier gedaan; óók twintig jaar. Toen werd ze ziek, en ze werd afgekeurd. Toen was ze negenenvijftig. En nu is ze negenzeventig, dus . . . dat is óók alweer twintig jaar geleden . . .

Met dichten is ze pas begonnen ná de dood van haar moeder, toen ze negenendertig was . . . en we vermoeden achter die rimpeltjes wat ze zelfs in haar gedichten niet uitsprak . . . maar dat fragiele gezichtje . . .

*„En achter grieze wolken
Van lèvenszörge en zeer
Zee-j umsgeliëks aer ligchien
Van stille blyeschoop weer,
Det schient uut aere oogen . . .
Helpt aandern uut den mis
Det is het lich van binnen
Det neet te dooven is . . . ”.*

Als we haar vragen om niet te schrikken van de flitser, um een petrèttien van eer te maken, verontschuldigt ze zich, omdat haar haar niet netties zit

en om haar schölk, die ze wel even af wou doen . . . maar als het gebeurd is lacht ze: „wat ne gleunige punte was dèt . . . ”. En op onze vraag, of ze zich ook wel door ons als ònze Twentse dichteres wil laten noemen, geeft ze graag een bevestigend antwoord, en ze heeft er plezier in als we zo-eens dit en dat gedichtje van haar memoreren . . .

*„Het was op nen Zundag vol zunne,
De-k zwörv' in ne oald Twentsche stad.
Ik zöch'n nen bettien geneugen
En det be-k door volop ehad . . . ”.*

In de mooie avond van de zomer, die háást aan z'n eind is, zitten we samen nog even voor het royale venster van de gezellige bejaardenkamer. Haar correspondentie, waar ze te-middag mee gengs geweest is, ligt nog on-af op tafel, in het dunne licht van de scheidende dag . . .

*„Krönnenzommer, teumt nog effen,
Nog neet hengoan . . . toe . . . nõg neet . . . ”.*

Ze wil nog wel graag wat praten, en eerlijk gezegd luisteren wij ook maar onwillig naar het klokje van gehoorzaamheid, maar we mógen Johanna niet langer vermoeien . . .

*„O, wat of det uurtien jonkheid
Met mekaar oew deugde dut!”*

Ja, het zal moeilijk zijn, uit haar werk een keus te maken voor het Jaarboek Twente. Ze laat die keus wel aan óns over, maar dat is 't em juist: zij heeft zóveel mensen en dieren en dingen bezongen en zij heeft zóveel subtiel kleinsmenselijk leed verbeeld en zóveel innerlijke rijkdom in haar verzen neergelegd, dat we er maar een kleinigheid uit kunnen lichten.

*„Mar, pleizeerig is het ofscheid
Allebeide zie-j voldaan,
't Lèven hef vandaege oew weer wat
Moois in d'oale haand edoan . . . ”.*

En dit weten we wel: nog lange jaren nadat ook over haar de klokken van d'n toren al mar gezongen zullen hebben:

*„Door geet der een' op reize
dee nooit weer kump in 't huus . . . ”.*

dan zullen tot ver buiten het dorp, waar de naam Van Buren nog meniger-wegen gedragen zal worden, de herinneringen aan Johanna nog leven als de dichteres van Hèldern, zo ge wilt: de Sallandse dichteres, maar niet minder: de dichteres van Twente. Want ook wij, in Twente, achten Johanna van Buren hoog.

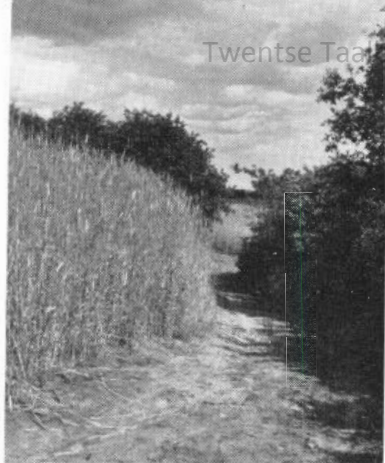
Maar stilletjes hopen wij, dat voor háár et krönnenzommer nog effen wil teumen . . .

Nog effen?

Nog lánge!

Foto:
Roel Echtermeijer

Ageler es



JOHANNA VAN BUREN

Ofscheid

*Ik goa zoo geerne langs de riepe rogge,
En veur ze vot was, wo-k nog éénmoal zeen
Woer akkers rogge zich umbooge riegen
In 'n oalen esch; door stunn' ik stille, alleen . . .
Het was nen woondermoaien zachten oavend,
Het èène van nen lichten zomerdag.
Ik zagg' de rogge as nen gollen dekken,
Dee uutspread den heuvel oaver lag.
En leege zat de zonne as vuur te gleuien,
Op éénmoal leut ze eeren rossen glood
Langs aover al dee roggennackers vleuien . . .
Het was de leste glorie veur de dood!
't Was of de zonne 't ofscheidsfees wol vieren
Met al dee rogge, dee gauw starven zol.
Ik drunk mij drunkend an dee warme wèelde,
En toew . . . op éénmaal scheut 't gemood mij vol:
Bezieden waan twee meijers en ne bindster,
Dee jummer weer nen arm vol greep en bun,
En wichter kwammen noa en zetten garven . . .
Ik zagg', det 't èène door alreeds begun . . .*

Foto: Roel Echtermeijer

Twekkelo





*Scène uit een dansspel van de
Enscheder Spöllers en Daansers „De Krekkel”*

H. BERGHEGE

(1864 - 1937)

'n Leedjen oet den meien-tied

Toe, deerne, de lindene klompe gauw an
En 't kistentuug, deerntjen, dien beste!
De knipmuss' op 't heuf', maak gáuw noe vedàn,
Ik zegge 't diej éés en veur 't leste.

Dien slot met de krallen dat vreulik diej steet
In de musse de goldene bellen,
D'n scholk met ruutjes, verget iej z' of neet?
Warratje, dat kan miej neet schellen.

Zeet toch 's woo dat de zunne noe schient,
De vinke slut hoog' in de teuge
't Lest' van de schoers en de köppe verdwient
't Is boeten fenaoleweg dreuge.

Al vólt mangs 'n dröpken van 't jong-greune blad:
't Is mei en iej zólt d'r van greuien!
Nao boeten, nao boeten, 'k bun 't wochen zo zat
Zeet alles ees greuien en bleuien.

Maak-àn toch, alló-toch, ik hoal 't neet meer oet
 Mien deerntjen, wat löste mij wochten
 Temèt zun 'k d'n broëgom en dow sis de broed.
 Wiej kriegt dan woa'w beide nao zochten.

Goa-mèt noe, dan kiekk' wiej den bouw ons luk àn
 Op 't laand in de bussch' en de weide,
 En proat dan van alles, joa woar al neet van
 Wiej hoalt dat alléén veur ons beide'.

't Palmplúken loat in d'n hook dow maer stoan
 At 't règent, dan règent 't bläkes
 Van bloomen dee hebt met bleuinen edoan
 En streuit noe veur bleuierende maekes.

En mòier dan 't rood, dat den appelboom streuit,
 Is 't rood van dien gleunige wange;
 En witter dan genne den pèrenboom bleuit
 Blinket dien tändkes allange.

En boaven, de loch, is neet hallef zo blauw
 As diene oogen, dee lacht as twee stèerne,
 As de zunne, dee flonkert in pèrelendauw . . .
 Oh, deerne, ik mag diej zo gèerne!

En brent ook de zunne luk straf op de hoed,
 Dow sis 'ne nòg straffere zunne.
 Dow schiens mij in 't harte, mien' leefleke broed,
 Dow wees neet hoo riek ik noe bunne!

Aantekeningen

scholk met ruutjes: geruite schort; teuge: boomtakken; schoers: buien; köppe:
 regenwolken; ik bun, ik bunne: ik ben; maak-àn: maak voort; löste: laat je; dow
 sis: jij bent; den bouw: het bebouwde land; genne: ginds; stèerne: sterren;
 straf: sterk.

Nen vrömden glaans op 'n Twentsch gedicht
 Zoel glynstren oaverbeudig,
 As op nen py-rok slecht en slicht
 Grofneudig en spierdreudig
 Een Gould of zulf'ren passement:
 Wiej kället as wiej et bynt 'ewènt . . .

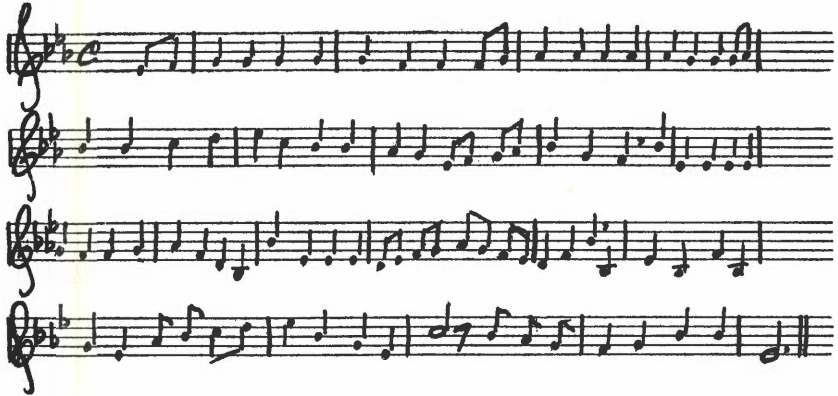
1811

Benjamin Willem Blydenstein
 (1780 - 1857)

Broedlachte

Weurde: Arend Lamm

Meziek: Sangliester



Ien 't vuurjaor as de vienke sleet
den leeuwrik in de lucht steet,
as d'iemen duur de maoten dwelt
en bli'j wier alle bleumkes telt,
grip Hienik sien amonika
en spölt vuur siene troelala :

Van tidel tudel Tonia
van do en re en mi en fa
sol la si do, ik mag di'j geern,
kom an mien hert, dow leewe deern.

Spölt Hienik in de voetbalklub
dan maakt hee geern een gooltje . . . hup!
Mer 's aovends geet hee ien de gaank
wier naor zien leefken oop de baank.
Dan grip hee zien amonika
en spölt vuur siene troelala :

Van tidel tudel Tonia, enz.

Zoo döt den Hienik al vedan
en Tonia haolt doar wal van.
Mer endlik komp 't kot besloet
dan wodt zee breugeman en broed!
En Hienik grip 't amonika
en spölt vuur siene troelala :

Van tidel tudel Tonia, enz.

't Is broedlacht ien 't Twentsche laand
 de steule staot non an de kaant,
 en alle wichter daanst zoo bli'j
 en alle jongs dee zingt daorbij.
 En Hienik spölt amonika
 vuur èm en ziene troelala:

Van tidel tudel Tonia
 van do en re en mi en fa
 sol la si do, drienkt em der oet
 nog ees vuur breugeman en broed!

(Uit: Het Dagblad van het Oosten)

Ofscheid

(Wiese: Der Abschied)

Müt ik nûn, müt ik nûn mien Twente ûût,
 Twente ûût
 dat döt mij völl' verdreet.
 Want ik heb, want ik heb mien Twente so leef, Twente so leef
 met sien bûs en met sien heed.
 Mer et slimst' wat ik heb ûût te stâån:
 Dat ik van mien leefken gå.
 Müt ik nûn, müt ik nûn mien Twente ûût,
 Twente ûût
 dat döt mij völl' verdreet.

Hüül mer nich,
 hüül mer nich mien mäekenleef, mäekenleef
 as ik gå ùns Twente ûût.
 'k Stüre dij, 'k stüre dij ieder bod 'nen breek, bod 'nen breek,
 eenmål wöds dûw miene brüüd.
 Eenmål sal vüür ùns et üürken slåån
 dat wij hier sölt trouwen gåån.
 Hüül mer nich, hüül mer nich mien mäekenleef, mäekenleef
 as ik gå ùns Twente ûût.

Bin ik voort, bin ik voort so-wied van dij vût, wied van dij vût;
 'k kom wierüm ûût 't vrömde land.
 Wocht geröst, wocht geröst tût et klöksken lûdt, klöksken lûdt,
 tût ik nem dij an de hand.
 Want een jåår dat geet zo gauw vüürbij
 en dan bin ik wier bij dij.
 Bin ik voort, bin ik voort so-wied van dij vût, wied van dij vût
 'k kom wierüm ûût 't vrömde land.

(Vosbergen-spelling)

Arend Lamm

JOH. BUURSINK

MEESTER VLOEDBELD

en zijn klassieke Twentse humor



Tot de eigenlijke Twentse volksverhalen in engere zin kunnen we, naar mijn mening, het werk van meester Vloedveld niet rekenen. Het is een apart genre, dat weliswaar aan de volksmond is ontleend, maar dat voor een groot deel zijn bekoring heeft te danken aan de virtuositeit in het taalgebruik van deze bekende Almelose auteur. Die virtuositeit ligt niet direct op het belletristische vlak, maar is veel meer een knappe uitstalling van taalbeheersing en van een originele compositie.

Hoewel meester Vloedveld in zijn humoristische werk uit zijn hoofdfiguren de meest leugenachtige verzinsels weet te halen — hij geeft zelf toe dat er veel eigen fantasie bij is — zijn zijn vertellingen ook weer niet onder de schelmenverhalen te rubriceren.

Waarom ik dan toch meester Vloedveld als de beste Twentse auteur in het humoristische genre beschouw, en waarom ik stellig van mening ben dat dit unieke werk misschien wel voorgoed onnavolgbaar is, zal ik trachten duidelijk te maken aan de hand van zijn kortelings verschenen boekje, waarin een drietal schetsen is gebundeld: *Mans Kapbaarg*, 'n grootsten leugenbuul van Tukkerlaand.

Als ik proberen wil mijn bewering toe te lichten, moet ik het eerst op een andere wagen pakken.

In het najaar van 1846 maakte de toenmalige redacteur van de Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, Harm Boom, zijn beroemd geworden: „Omwervingen door Overijssel”, waarvan het journalistieke verslag in boekvorm werd uitgegeven onder de titel „Mijne reisportefeuille”. Wat Boom daar in het volgende citaat schrijft over de welsprekendheid der Enschedeërs, kan gerust op alle Twentenaren van toepassing worden geacht:

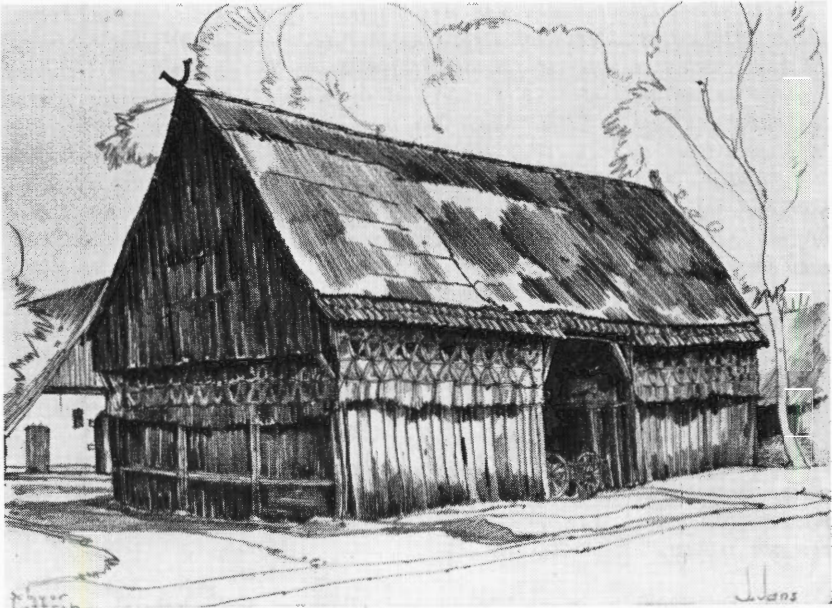
„En hoe weinig spraakzaam de Enschedeër anders is — bij de beschrijving van „'t geval met een haas” komt er een verwonderlijk leven in zijne spieren en gelaatstrekken. Hij gesticuleert, spreekt nu fluisterend, alsof langoor onder de sociteitstafel zat, springt dan overeind en neemt den stand eens mikkenden jagers aan, roept: daar ginds! wijst en volgt des hazen loop naar de plaats waar 't gekozen slagtoffer valt, en gaat zitten met een lach om de lippen, die alleen door zulk eene glansrijke overwinning kan worden geschapen. En de toehoorders? Ze hangen als aan de lippen des redenaars, en de gansche zaligheid van 't jagtveld spiegelt zich op hun gelaat, en terwijl ze met het oog der verbeelding den merkwaardigen haas zien en zijne fantastische sprongen volgen, vergeten ze aan de Goudsche pijp te trekken — die in de sociteit 2½ kost — ja, 't is gebeurd dat ze die uit de hand lieten glijden, en dat noemen wij te Enschede den grootsten triomf der welsprekendheid”.

Als we sommige moderne beoordelaars van het Twentse „volkskarakter” moeten geloven, dan verstaat de Twent al heel slecht de kunst van converseren. Wij, Twenten, menen dat wel beter te weten, maar het treft voor de buitenstaanders altijd zo slecht, dat we het best op dreef zijn in eigen kring, zonder vreemde potkijkers. En dan zijn de goede vertellers lang niet dun gezaaid. Er worden heus nog heel wat triomfen der welsprekendheid gevierd, al gaan de vertellingen niet meer over een haas, en al vallen er geen Goudse pijpen meer aan gruzelementen. Als alle Twentse verhalen-vertellers ook de kunst van schrijven verstonden, dan zouden we over gebrek aan Twentse ontspanningsliteratuur niet te klagen hebben.

Het is juist zo bedroevend, dat de schrijfkunst zo slecht wordt beoefend (en dat heus niet alleen in het Twents) dat men het boeiende vaak alleen meent te moeten gaan zoeken in het sterke en daardoor zo onwaarschijnlijke verhaal, of in de spannende intrige, waarbij de taal alleen maar een nevensgeschikt element is: ze moet weliswaar boeiend zijn, maar blijft mededelend. De welsprekende verteller boeit, zonder dat er veel hoeft te gebeuren in zijn vertelling, terwijl hij ook niet veel aandacht hoeft te besteden aan het beheersen van zijn taal. Hij heeft immers het voordeel van het onmiddellijke contact met zijn toehoorders, zodat hij met mimiek en gesticulatie kan aanvullen wat hij aan taalbeheersing te kort schiet.

Het geschreven verhaal, naverteld uit de volksmond, moet aan meer voorwaarden voldoen. De schrijver moet in de eerste plaats een goed opmerker zijn, die niet alleen de loop en de bedoeling van het verhaal goed moet weten te vatten, maar ook zal hij de juiste sfeer op zijn lezer moeten kunnen overdragen, zonder het onmiddellijke contact tussen hem en de lezer.

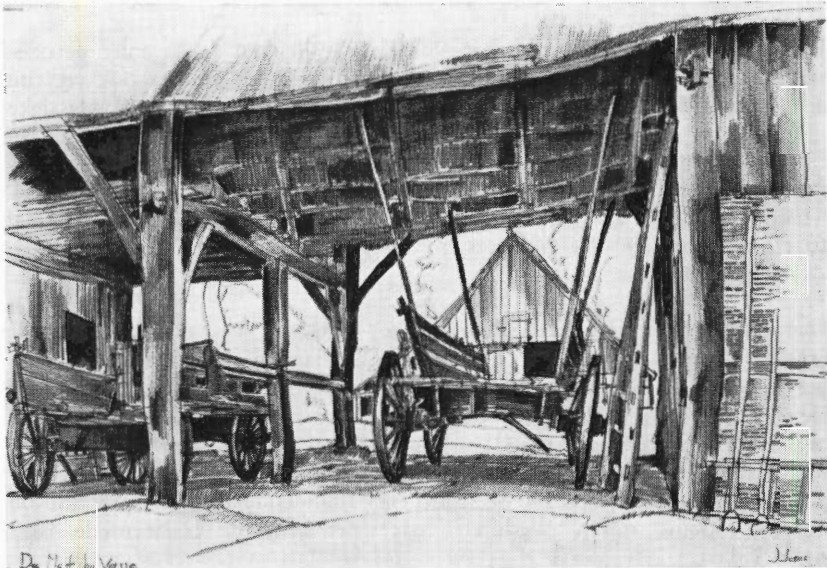
Meester Vloedbeeld is zo'n welsprekende verteller-schrijver, en hij is er nog een van de oude stijl, een van de zeer weinigen die het ongeschrevene op schrift heeft gesteld, een van de zeer weinigen ook, bij wie we in de leer zullen moeten, niet voor 't antieke, maar voor het klassieke, beeldende Twents. Met dat beeldende Twents laat hij het humoristische van een gebeuren ten volle tot zijn recht komen, of hij tekent een zó perfecte sfeer, dat hij de lezers te pakken heeft, zoals in de inleiding van Mans Kapbaarg, die onmiddellijk tot verder lezen noopt:



Zeer fraaie Oost-Twentse vakwerkboerderij (los hoes) bij Tilligte. Strodak met pannen. Heidegevel. Uitgebouwde erker (achterheerd). Beglazing: glas in lood. (Gesloopt).

Tekeningen: Jan Jans

Doorrit schuur bij Watermolen De Mast, Vasse. Vakwerkschuur met eiken geraamte met bakstenen vulling. Strodak.



„Tegen 't hoonderopvlegen van nen kaolen dag in 't begin van Februarie 1813 zat 'n oalen Kapbaargs-boer met de vrouw an 'n schaddenbeerd en keek verleuren duur de kleane roeten aower 'n eenleustigen Griwwel (bouw- en weiland bieje 'n Krommendiek in Almelo) den dik onner 'n snee lea. Oop ees zeg e: „Kiekt daor ees nen rowmoos van nen keerl achter 'n kaamp hen kommen. Wel dèn vannach te lozeren krig, mag de la van 't kamnet wal oop slot doon". De moder, dee ne sökke zat te stoppen, keek non ook aower 't gazennetjen (horretje) hen. „Verduld, hee hooft 't hier oop an", zeg ze. „Zö'w de plaank oop de duur doon? Zuk umleupsel he'k nich hoge". „Nee", zeg de boer en keek naor 'n stapel, woer de tang höng, „lao mer gewodden. Wiej wilt eerst ees zeen, wat vuur een 't is. As e vaaks kommosies maakt, wil e vroom genog kommen". Mét klinken de baowenduur ok a lös en stön den rowmoos in de kökken. Zien haor stök verbiesterd onner de beermus hen, nen langen baord höng em vertesteweerd oop de brede bös. En buis en bokse zatten em as loompen an 't lief — nen keerl oet de keukelkaor kon der nich schooierachtiger oet zeen. Hee tukkeren efkes bieje de duur en iej konnen allenig et tikke-tak van de aole Vreeske klok an de waand heuren. Dan reup den vrömden gast: „Vaar! Moor! ken iej miej nich meer?" „Mien zeel, 't is oonzen Mans!" zeg Kapbaargs moder en völ eeren zön um 'n baals".

Vertaal dat maar eens in goed Nederlands. Ik moet eerlijk bekennen, dat ik het Nederlands niet zó beheers dat ik dat zou aandurven, dat ik tenminste dezelfde uitbeeldende waarde zou bereiken. Nu moet men mij niet misverstaan, alsof ik de kwaliteit van het Twents hoger zou aanslaan, naarmate het minder goed in een gelijkwaardig Nederlands over te zetten zou zijn. Ik wilde er alleen maar mee aantonen, dat Vloedbeeld meteen al de typisch-Twentse taal- en voorstellingswereld volkomen beheerst naar voren brengt.

Ja, het is wel moeilijk, vanuit het Nederlandse denken de Twentse gevoelswereld te benaderen. Zonder klassieke opleiding blijft immers ook veel uit de Hellenistische beschavingswereld 'n gesloten boek! Hoeveel klassieke „Hollanders" zouden systematisch het Twents hebben bestudeerd, teneinde enig inzicht te krijgen in de psyche van het Twentse volk? En de weinigen, die al eens gepromoveerd zijn op een onderwerp dat het Twentse maatschappelijke leven raakt, hebben zij ooit de behoefte gevoeld zich ónze taal zó eigen te maken dat zij meester Vloedbeeld met evenveel gemak lezen als Homerus?

Laat wij één zin mogen uitpluizen, en wel de eerste, waarmee in nauwelijks veertig woorden het milieu, de tijd van de dag en de tijd van het jaar, het weer en de gemoedstoestand van een der personen, alsmede de plaats van het gebeuren volkomen duidelijk getekend is. Het was op een dag in het begin van februari 1813 — koud, dikke laag sneeuw — tegen de schemering (de tijd dat de hoenders op de stok vliegen) dat de oude boer Kapberg met zijn vrouw bij de haard met brandende turf zit, vanwaar hij door de kleine ruiten „verloren" over het eenzame besneeuwde land zit te kijken.

„Dissen Mans Kapbaarg oet 'n Krommendiek — mien besvaar hef 't miej nennigmaal vertöllen — har met den Jans Wagenrong oet Tubbigge en den Naats Gruttenmel oet Boorn onner den keizer Napoleon, den maarschalk Ney en den genneraal Chassé den oorlog in Spannie en den tocht naor Roslaand met maakt. De drie mäö hadden daor onmundig völ beleawd en later had den Mans daor drie kotten, drie langen van können vertellen, as hee in de weenteraowende met de naobers in 't draankhoes van Bennaats an 't Plesken un: 'n heerd zat.

Wanneer oonze besvaar oawer Mans Kapbaarg te gaank kwam, zear e der aait bij: „As ter leugenbuleriej onner is wes, dan muk toch zeggen, ik moch den Mans naa gern heuren vertellen”.

Den Mans, zo zea de besvaar, dat was eerst nen keerl, zo zee'j ze vandage an 'n dag nich meer! Vol oet zes voet laank, scholders breed, aarme van iezel en stael — iej können em nen bouwstraampen oop 'n bloten baowenaarm kot houwen, zonder dat 't em an 't geveul kwam. Bij Bennaats an 't Plesken göng e ees 'n maal aower twee steul liggen, 'n kop op 'n enen en de hakken oop 'n anderen stael, doo mochen em drie keerls oop lief en bene goan zitten en dat heul hee 'n Vaderonze te bidden oet zonder duur te zwokken.



JAN
HUDINGA

Wat de onmundige kracht anbetreft, stön de Rongenjong em half, dat was ok ne Hunne van nen keerl. Naats Gruttenmel was kleaner van stuk, hee har ok nich zo völ in de vinger, mer 't was 'n vernemstig menn'ken, dat kon meer as alman. Met zukke soldaoten hef nen genneraol in 'n oorlog wat bij te zetten, dat wi'k diej leuven!"

Meester Vloedveld weet de Twentse taal te hanteren als weinigen en wij kunnen ook bij hem in de leer gaan om de echte humor uit de taal zelve te puren. Er zijn in het Twents heel wat eufemismen en beeldspraken waar de humor afstraalt, en die ook als zodanig bedoeld zijn. Mag ik er wat uit meester Vloedvelds Mans Kapbaarg plukken?

Mans deu Dieks bescheed met zien glas, d.w.z. brengt een dronk op hem uit. Doo ze almoal wier aan de weege hadden stot: toen ze allemaal weer aan de wieg hadden gestoten d.w.z. geklonken hadden. Lao'w aons der eerst nog enen oop de laampe geten: laten we er ons nog eerst een op de lamp gieten, d.w.z. laten we er eerst nog een drinken. Ik kon met miene butte wa middagluden: ik kon met mijn botten wel middagluiden, d.w.z. ik rammelde van de honger. As nen Tukker zik vast hef vretten in den boekweiten Janbennik, dan sleutert hee zik wier lös in de kaanmelk: als een Twentenaar zich vast heeft gegeten in de boekweiten pannekoek, drinkt hij zich weer los in de karnemelk. Der is wal eer 'n oold wief kokt woer gen vet of kwam: er is wel eens vaker een oud wijf gekookt, waar geen vet af kwam, d.w.z. men heeft zich wel eens vaker zorgen gemaakt om niks. Wiej zagen der nen dikken oos of: wij zaagden er een dikke noest af, d.w.z. wij sliepen dat we snurkten. Wat non met dee bulte geld anvangen? Nat maken zeaden de boeren: wat nu te beginnen met zoveel geld? Nat maken, d.w.z. in drank omzetten. Wiej kreupen in de val: wij kropen in bed.

En wilt ge enkele plastische vergelijkingen? Ziehier:

Hee hef nen kop as nen bouwklus en nen boek as nen börgemeister; hee greep nao de tebaksendeuzen as 'n keend nao de böste; ze lachen achter oet 'n haals en schreeuwen oonder oet 'n boek. Mans van den muller, 'n besten scheter van de Aowerdieksen, smit 95 tred, mer den hef ok ne vloch as ne weendmöl.

De drie Twentse jongens uit „Mans Kapbaarg” hebben eens een slag tegen de Baloren, volk van de Balearen, (eilanden der slingeraars) gewonnen met geïmproviseerde kloden uit palmhout. Dit klootschiettersverhaal ging er bij de hoorders goed in, en geen wonder:

Jans stön a op de haozenvölken en in de bloote onderbokse en ik trök miej ok oet, in de stiewe soldaotenbokse ko'w oons ja nich genog reuren bij 'n anlöp. Wiej kregen elkes nen groten borrel, dan tredden ik trankiel vuuroet, ik wol eerst ees zeen, of wiej 't nich in leefde en vre of konnen maken en reup met de baand an de kinbak: Heij daor, iej Baloren, lusterio effia naor Mansio Kapbergia Krommendikia . . . Is dat Spaans? vreug Moosjanten. Boowisse! Ik zin völlerwechter was in de waald en heb miej met miene moorderspraak aait best können redden, want de Tweantske taal

is de wottel van alle talen. As iej achter Tweantske weure „id’ of „io’ zet, wi’k meer ees zeggen, dan he’j et zuverste Spaans, wat er in Spannie kuierd wödt. Alleinig met tuffelen geet ’t nich, dee neumt ze in Spannie aardappelen. De Baloren verstunnen mij dan ok best en eeren dikken kaptein gaf mij tot bescheed: Kom mer oppia, Mansio Kapbergia en doew ok mer, Jansio Wagenrongia, steenia kaans te kriegia tegen dien koppio! Ik zegge in ’t Spaans: Holio de bekkio. Ikke en Wagenrongia hebt ’n niejt kanon oetvunnen, dat dreg 160 tred. A’j nich daolik de päöle trekt, wil et er oe oop weaien, dat kolveer ik oe. Mean iej dat ze göngen? Zee lachen oons nog oet en eeren dikken kaptein schreeuwen oonder oet ’n boek: Dat kan nich! Zo veer kaans doe nich rekken, Kapbergia! Mer wiej slingert die’j oop 150 tred moesdood, kiekie mer naor ’t peerd van Wagenrongia. (Jans zienen broenen har nen groten steen tegen de benet kreggen, op roem 150 tred van de Baloren. ’t Deer veul van de been en was kapot.) Doo wödden ik toch vergreld in ’n kop, ik schudden de voest en reup venienig: Pakhoop! Iejleu slingert! Bie oons in Tweante doot ze zukke kniepers kriet an ’n aarm . . . Mer doo vö! de Rongenjong mij in de reden: Mans, lig nich langer te bekken met dat geudjen, dee slingerbazen zint oons vö! te min of, der is ok gen liek hoolt met eur te kleuwen; as ze nich vuur reden wilt staon, dan mut ze ’t mer veulen — mèt neamp e nen loodkloot tusken doem en vinger, döt nen anlöp van tachtentig tred, löi nen böl as ne koo dee kalveren mut, houwt zik langs de bas dat ’t zo klapt, en . . . schöt enen van de slimste schreeuwers liek vuur de benet (veurbeufd). Den blood vö! beduzeld van de been en stön nich wier op. Den hef zien vet! zeg Jans. Now iej, Mans, doot em ees wat met, kniepen al wat ’t kan halen, jong! Den Boornsen Naats had in dee bedriewen nen eeken koezen greppen en begengeln doormet de grond, zo nieds as hee kon. Allo mer, keerlken, schreeuwen hee wat ’t halen kon, doo em ees wat met, doew kaans ’t ja nog wa! — Ik deu nen vergeeuwsen löp um te perberen, dan maken ik doem en vinger ’n luk nat en nöm ’t kleutken. En wier dösken den Naats der met zienen koezen op lös en hee hitsen de soldaoten oop: Schreeuwen keerls, al wa’j könt, den Mans kan ’t wal hebben. As e vergreld is, keant e ziene krach nich. En non begun et hele leger te rameanten en baowen alles oet ko’j den aolen Sassee heuren schreeuwen: Allo mer, keerlken! Broek diej ees. Doew hes toch wa bloodkooke had?

Zee maken mij de kop glad ruus, ik nöm nen anlöp van woer zi’j mi’j, trampelen met de veut dat de grond er van dobben, leut nen noodböl as de bol van de Weiteman doo den Voelboord em met de schup in ’n nekken höw, en dan slingern ik ’t kleutken, dat ’t zo göl duur de loch. Boems!!! Doar kreeg den kaptein van de Baloren ’t bälken liek tegen den bredaolen bek, vö! steal achteraoower en störf oop de stie in de bokse. En daor smit mij den Naats de beermuts in de heugte, sprenk vuuroet en röp van: haroet, doew kloot! De Boornse jong was no ok glad ruus. Haroet doew kloot. Hee löp nog! schreeuwt de soldaoten en met roo tukdook an de banjonet draawt ze achter Naats an, dat de steuweln aoower de keien rappen, ’t leek wa net of ter ’n grommelschoer los brök! Doo stökken de slingerbazen de wendslip in de heugte, zee kwammen ons eerdäönig in de meute en fidderen oower ’t bele lief, ik leuwe de meesten hadden zik bedaon van

benauwdheid. Eeren luitent den stottern: Don Mansio Kapbergia, gratia! Woer bes dien woonderkanon, wiej wollen 't geern ees bekieken. Ik zegge: Nee, mennekes, mien kanon laat ik oe nich zien, iejeleu zint mij vól te min of. Wat bieje oons in 't Tukkerlaand slingert, dat is pakhoop, daor bool wieje oons nich met oop — wel zik met nen birman ofgif, den krig luze!"

Als Harm Boom deze verhalen van Mans Kapbaarg had beluisterd, ongetwijfeld zou hij ze tot meesterstukjes van Twentse welsprekendheid hebben bestempeld. Want van 'n simpel gegeven wordt een boeiende vertelling gemaakt, waartoe het plastische Twents zich zo bijzonder leent. Hier en daar meen ik in het werk van meester Vloedveld een vraagteken te mogen plaatsen, al gaan we over de leugenverhalen zelve natuurlijk niet discussiëren. Dat zou beunhazerij zijn. Maar enkele anachronismen kan de schrijver Mans Kapbaarg ten onrechte in de mond hebben gelegd: Bijvoorbeeld: bestonden de kwatta-soldaatjes al toen Mans Kapbaarg (1813) zijn verhalen begon te vertellen? Toen De Krim (verdwenen achterbuurt in Enschede) gebouwd werd, was Mans Kapbaarg waarschijnlijk al lang dood. Vóór 1813 zal de Spaanse gravin wel niet op een knopje hebben gedrukt, om haar bedienden te ontbieden. En de uitdrukking: miene moederspraake lijkt me in de mond van Mans Kapbaarg niet op z'n plaats. Of de Twentse boeren van zo'n dikke honderd jaar geleden al zo royaal omsprongen met de benaming Tukkers voor Twentenaren, durf ik in zijn algemeenheid ook te betwijfelen.

Zelfs vraag ik me af of er toen al wel zo'n levendig „Twents” begrip of besef was, als meester Vloedveld suggereert. Wat een rasechte, oude Twentenaar is, zal veeleer spreken van „oons plat” als van „onze Tweantske taal”, naar mijn ervaringen. En ik heb zo het vermoeden, dat Mans Kapbaarg veel eerder gezegd zal hebben: bieje oons an 'n Krommendiek en in Tubbigge en in Boorn (om zichzelf en zijn beide maats tegelijk erin te betrekken) als: bieje oons in Twente.

Maar deze opmerkingen zijn natuurlijk bijkomstig. Ik heb me nergens gestoten aan deze „verschrijvingen”.

Wie nog eens echt de oude sfeer van 't klassieke Twents wil ondergaan, kan bij meester Vloedveld nog terecht, voor de taal en voor de humor. Hij is onze beste kenner van het Twentse volksgebruik en van het Twentse taal- en spraakgebruik en wat hij daarvan heeft opgetekend is van unieke waarde.

PERSONALIA

G. B. Vloedveld werd geboren te Ambt Almelo, 9 maart 1884. Hij werd onderwijzer eerst in Langeveen en Borne, later in Almelo. Dialect-auteur, streekhistoricus.

Werd medewerker aan de Twentsche Courant in Almelo (Sommer), en begon ook in het Twents te schrijven.

In 1920 werd hij medewerker aan de Nieuwe Twentsche Courant. Schreef buitenlandse overzichten en meer dan tweeduizend „Twentsche Alledagjes.”

Schreef na 1945 in de Twentsche Courant en de laatste jaren in het Dagblad van het Oosten.

Van zijn hand verscheen een schoolboekje over kerkgeschiedenis, vertalingen van de boeken van Wibbelt en korte verhalen, waarvan Mans Kapbaarg onlangs in een bundeltje werd uitgegeven.

De laatste jaren bejverde Vloedveld zich met het vertalen in het Twents van gedeelten uit het Nieuwe Testament, uit Vondel en Shakespeare, van Elckerlic, Mariken van Nimwegen, enz.

H. GEERTS

Het eerste amateurtoneel voor lieden uit de arbeidende stand



Zo'n honderd jaar geleden was er reeds een aantal amateur-toneelclubs in Twente, waarvan de leden grotendeels voortkwamen uit „de meer goeode kringen”; de uitvoeringen zullen weinig bezocht zijn geweest door „lieden uit de arbeidende stand”. Tenminste een Enschedese jongeman, Toone Beumers, zag omstreeks 1880, tijdens zijn militaire dienstperiode in Den Helder, daar voor het eerst toneelstukjes, opgevoerd dóór en vóór de soldaten. Dat maakte op hem een geweldige indruk en terug in Enschede wist hij zijn enthousiasme over te brengen op een paar kameraden, waardoor een toneelvereniging „Victoria” kon worden opgericht met aanvankelijk vijftien leden.

Toon Beumers kon zelf lezen noch schrijven, maar tijdens de repetities bij zich aan huis, liet hij zich de rollen voorlezen en hij instrueerde dan zijn medeleden hoe zij hun rol moesten voordragen naar het voorbeeld, dat hem in Den Helder was getoond. Beumers was dus de eerste regisseur, die werd opgevolgd door een zekere Bets te Voorde, ook een arbeider, inaar beter ontwikkeld dan zijn voorganger. Deze werd op zijn beurt opgevolgd door meester Van Ollefen, onderwijzer aan de school in de Brinkstraat, die in het bezit was van een „diploma voor welsprekendheid” en, evenals zijn familieleden, tot de beste amateurspelers van ons land behoorde. Onder zijn leiderschap brak het tijdperk aan voor de opvoering van betere stukken, zoals „Getrapten” van Inte Olsman, „Sidin”, een Indisch toneelstukje op rijm van Jan C. de Vos, „Op Hoop van Zegen” van Heyermans enz. In het begin echter werden meest z.g. „draken” opgevoerd, waarbij doden moesten vallen of b.v. een gierige „huisjesmelker” ten tonele werd gevoerd, die de haat der toeschouwers opwekte, zodat deze op de betrokken spelers „smangs zo heilig werd'n astertoo”. Gelukkig werd zo'n drama na de pauze steeds gevolgd door een ontspannend blijspelletje. De opvoeringen vonden plaats op een zaterdagavond in het Volksparkgebouw. In die omgeving was het 's wintersavonds zeer donker, want slechts aan het begin van de Parkweg brandden een paar lantaarns. Daarom

werd bij de vaststelling van een opvoeringsavond er steeds rekening mee gehouden, dat het „lichte maan” moest zijn.

Aanvankelijk was aan het Volksparkgebouw geen toneel verbonden. Dat werd er pas later aangebouwd, met de nodige kleedkamers, doch helaas zonder goede wasgelegenheid. Het was echter niet zo heel erg, want hoewel wel eens een „snor” werd vastgeplakt of een „baard” werd voorgehangen, werden de spelers nog niet geschminkt. Dat kende men nog niet en werd pas later ingevoerd. Een zekere Heyman aan de Hondenkolk (Oldenzaalsestraat), moet de eerste grimeur zijn geweest en hij deed het spoedig zo goed, dat de eigen spelers, na een behandeling, elkaar soms niet meer herkenden. Vrouwelijke leden had men de eerste jaren niet. Iemand van het „sterke geslacht” vervulde eventueel een damesrol, waarvoor bij Rovers een cape werd gehuurd, die normaal bestemd was om te verhuren voor een begrafenisstoet.

Een der eerste openbare uitvoeringen vond plaats op zaterdag 21 januari 1883 's avonds om 8 uur, in het Volksparkgebouw. Opgevoerd werden: 1. De wraak der twee weezen, 2. De barbier - brugwachter.

De schutterij-muziek onder leiding van G. C. Vetterling, verleende belangeloos haar medewerking, doch de muzikanten, die veelal zonder hun dirigent speelden, kregen wel een vaatje bier van 26 à 30 l., om hun dorstige kelen te laven. Overigens was men destijds in Enschede nog weinig gewend aan het bierdrinken, dat pas door de stichting van het Volkspark meer bevorderd was. De oudere bezoekers echter bleven hun borreltje prefereren, dat echter op 't Volkspark niet werd geschonken en daarom van huis werd meegebracht, om 't in de pauze buiten het gebouw „schoon oet te drinken”. Wat overigens dat bierdrinken betreft, men verkocht op het Volksparkgebouw twee soorten bier voor respectievelijk 4 of 7 ct per glas, naarmate het zwaarder was gebrouwen. Op bijzonder drukke dagen als Paaskermis of andere feestdagen waren te voren bij de kastelein z.g. bierpenningen verkrijgbaar voor 4 of 7 ct per stuk. Dat gaf later een groot gemak bij het afrekenen en daarom kostte hetzelfde bier op zo'n drukke dag, zonder dat tevoren bierpenningen waren gehaald, respectievelijk 7 en 10 ct per glas. Terugkomende op de reeds genoemde eerste uitvoering, zij nog meegedeeld dat de toegangsprijzen bedroegen: 1ste rang 49 ct en 2de rang 25 ct. Na afloop wist de correspondent van de Enschedese Courant er in zijn verslag niet veel meer van te vertellen dan „dat men rekening moest houden met het korte bestaan der vereniging, die het ten enenmale aan leiding ontbrak”.

Reeds spoedig daarna, 28 april 1883, volgde opnieuw een uitvoering in het Volkspark, nu met de stukken: 1. Henry Burton, de vader-moorder, en 2. Flik en Flok in de klem. Nu was de beoordeling al wat gunstiger, n.l.: „de opgegeven stukken liepen vrij goed van stapel. Sommige rollen werden, de werkkring van de leider der vereniging in aanmerking genomen, zelfs zeer goed vervuld”.

Het was dan ook een zeer geslaagde avond. Henry Burton moest een gedegenereerde graaf vermoorden, omdat deze zijn moeder had onteerd. Deze graaf, gespeeld door Bets te Voorde zelf, droeg, evenals de andere

adellijke personen in het stuk, een wit papieren vest. Er moest zodanig bloed vloeien, dat het publiek dat duidelijk kon zien. Tevoren was bij „Keet Will'm”, een varkensslager aan de Parkweg, een flesje bloed gehaald, waarvan iets in een blaasje werd gedaan, dat de te vermoorden graaf onder zijn witte vest droeg, terwijl hij een ring om had, waarop een puntig mesje was gesoldeerd. Op het fatale moment dat Henry Burton zijn stoot met



„LIEFDE ZOEKT LIST”

Op tweede kerstdag 1908 werd door de Toneelvereniging „Victoria” het stuk „Liefde zoekt list” opgevoerd in het Volksparkgebouw te Enschede. Hier ziet u de spelers, van links naar rechts: mej. Anna ter Mors (in-pakster Ramie Union), mej. Bertha ten Voorde (dekenzoomster, leeft nog als wed. Schiphorst), Dolf Wiecherink (monteur), daarachter staande: Marinus Caré (dekenwever), mej. Anna Veldkamp (later mevrouw Das), Slenderbroek (groenteboer), Chrisjaan Snuverink (Klääske), Jan Schildmeyer (bankwerker, woont thans in Utrecht).

een houten zilverpapieren dolk toebracht, greep de graaf, onder het uiten van een gil, naar zijn borst en prikte zichzelf het blaasje door, zodat het bloed er uit spoot. Alsof dit nog niet genoeg was, toonde het slachtoffer nog eerst zijn bebloede hand, alvorens hij mordsdood neerviel.

Natuurlijk vielen er in de zaal enkele toeschouwers flauw, doch dat was juist de bedoeling. Later werd met „roobeeten nat” (van bieten) inplaats van echt bloed, hetzelfde effect bereikt.

Dit is nu 78 jaar geleden geschied, maar nog in 1954-'55 vertelde de heer Robert de Vries van „Theater”, op een V.U.-avond, hoe hem nog niet

zo heel lang geleden, bij de opvoering van een bepaald stuk, op het toneel avonden achtereen, onder folterende schijnbewegingen, telkens beide polsen z.g. werden gebroken. Ook hierbij vielen steeds bezoekers flauw, al zat het slachtoffer met de rug naar het publiek.

De opvoering van Henry Burton viel bij het publiek bijzonder in de smaak, maar wellicht het meeste succes had „Victoria” met de opvoering van „Selim, de negerslaaf”, voorstellende een opstand van negers, met de jonge Selim aan het hoofd, tegen de blanken. Op het hoogtepunt van de strijd stond het gehele toneel in vuur en vlam gehuld, door het Bengaalse vuur. Geweerschoten knalden en natuurlijk vielen er doden. Meester van Ollefen had de spelers geleerd om zoveel mogelijk vóór op het toneel te spelen, teneinde het contact met de zaal te bevorderen. Zo viel eens zo'n „dode” te ver naar voren, doch toen hij het zware toneelgordijn boven zich zag zakken, rolde hij zich vlug een eindje terug, onder daverende toejuichingen van het publiek.

Dit stuk werd ook in omliggende plaatsen, tot Almelo toe, met veel succes opgevoerd. Deze tournee moest echter noodgedwongen beëindigd worden, daar er zich geen spelers meer beschikbaar stelden om voor neger te spelen. Het zwart maken n.l. geschiedde aanvankelijk met gebrande kurk en daarna met vochtig zwartsel, dat soms met een kwast werd aangebracht, waarbij zo nodig ook het haar een beurt kreeg. Zo is het best te begrijpen, dat na afloop een geduchte waspartij nodig was. Hiervoor waren te voren een paar tonnen met water klaargezet, doch als het weer het maar enigszins toeliet, ging men liever gezamenlijk naar de vijver. Doch ondanks alle wasserij was de betrokken spelers nog wel enige dagen hun kortstondig negerbestaan aan te zien.

Het ging alles even primitief, maar men was vindingrijk in het oplossen van bepaalde problemen. Eens moest iemand op het toneel worden onthoofd en tevoren had Bets te Voorde hem een apart hoofd op het zijne gemaakt. Doch tegen het moment dat dit loze hoofd afgehouden moest worden, werd het slachtoffer een beetje ongerust en fluisterde, bijna hoorbaar voor de zaal: „Nieh te lèège sloan”.

Bij een andere gelegenheid had men een cello-speler nodig, die achter de coulissen het „Ave Maria” moest spelen. Daarvoor kon men in eigen kring en daarbuiten niemand vinden, totdat men terecht kwam bij een thans 83-jarige, nog dienst doende, muzikant van „De Boerenjongs”, die in die dagen bezig was om zich in het cellospel te oefenen. Hij had het echter niet verder gebracht dan het destijds zo geliefde: „Morgenrood! Morgenrood! Wenkt gij mij ten vroegen dood?” Gaarne werd zijn aanbod aanvaard, om die melodie achter het toneel te spelen en met dankbare ontroering werd daarna de betrokken „speler”, die niet gespeeld had, met de cello onder de arm door het publiek begroet.

„Victoria” had niet te klagen over het aantal bezoekers, al bleef dat beperkt tot de eigen kringen. Vooraanstaande stadgenoten steunden de vereniging steeds door het tekenen op haar lijsten, maar kwamen zelf weinig op de uitvoeringen. Daarentegen was burgemeester Van der Zee (Enschede

1884-1896) de voorganger van burgemeester Edo Bergsma, vaak aanwezig. Hij zat dan op een der voorste rijen, met zijn hoge hoed op de voor hem staande wandelstok. Wanneer het echt mooi begon te worden, stak hij die stok in de hoogte en liet de hoed op en neer dansen.

Ook de beide politiebedienden behoorden steeds tot het publiek, waarvan er één dezelfde figuur had als de speler die op een uitvoeringsavond in politie-uniform op het toneel moest verschijnen. De betrokken „diender” had er echter ernstig bezwaar tegen om zijn uniform ook maar tijdelijk af te staan. Toch wist men hem op de uitvoeringsavond te bewegen om achter het toneel te komen, om daar zijn uniform „even te lenen”. Zo geschiedde, en weldra zat het slachtoffer in zijn onderbroek en moest verder geduldig wachten, tot hij zijn onmisbare kleding, die hem zijn waardigheid moest hergeven, terug kreeg. Dat duurde hem al spoedig veel te lang, en alleen met zijn geliefde traktatie wist men hem enigszins kalm te houden.

Ook spookgeschiedenissen werden wel vertoond en het moet een griezelig gezicht zijn geweest, als men „het spook”, met een wit hemd aan, te voorschijn zag komen.

Uit „Victoria” is „Meer Licht” voortgekomen en tenslotte de nog bestaande toneelvereniging „Het Vrije Toneel”.

Uit „Tubantia”, 18 jan. 1958



*De Losserse
„Böggelrieders”
zijn een attractie
op veel
feestelijkheden,
tot ver buiten Twente
bekend.*



Foto; Roel Echtermeijer

Der bunt wat leu dee mèent dat zee van de apen
Ofkumstig bunt, maer ik geleuve 't neet.
Ik denk nog oalderwets en dat geschapen
De waereld is, net zoo as zee besteet.

't Is dom misschien, maer toch blief ik 't geleuven,
Dat is mien rech, ik laote ook andren vriej.
Dee anders dech zal ik den kop neet kleuven,
Dee aap wil wèezen, rekne zich doar bie!

H. Berghege (1864-1937)



L. WISSINK-BEZOEN

Wat Grootmoeder vertelde

Soms is het met een klein beetje weemoed, als ik denk aan die oude verhalen, die nu langzamerhand in deze tijd van vooruitgang „historie” geworden zijn. Zou zij, die ze zo vaak vertelde, zich in deze tijd nog op haar plaats gevoeld hebben? Ik geloof het niet. Grootmoeder — ze overleed in 1913 — woonde op dezelfde boerderij waar ik nu nog woon. Zij heeft daar haar leven in vreugd en droefheid doorgebracht, zoals dat met ieder leven gaat in het heden en het verleden.

En toch zijn er heel veel dingen van waarde in het leven van die tijd en nu dezelfde gebleven.

Grootmoeder kwam als jonge bruid op onze boerderij. Haar huwelijk werd met vier kinderen gezegend. Vaak vertelde grootmoeder dat zij met haar gezin, tellende 12 tot 13 leden, aan tafel ging. Tot het gezin behoorden ook de knechts, maagd, scheper en koejongen. Dan was er de snieder zo nu en dan, of een andere ambachtsman of een behoeftige, die door de marke om beurten bij de boeren uitbesteed werd. Ik kan me de naam nog herinneren van één hunner: Rondgängers Jenne, die eens een aanmerking maakte, dat ze geen suiker in de koffie kreeg met de woorden: „*biej krieg ik altied 'n kluntje in de koffie*”. Maar grootmoeder antwoordde resoluut: „*Jenneke, as 't die nich ansteet, kaans wal goan*”. Destijds was het niet de gewoonte om daags suiker in de koffie te gebruiken.

Wat had de huisvrouw toen een veel omvattende taak! Al het brood werd zelf gebakken in de bakoven. Het geslacht werd gezouten in grote vleeskuipen en daarna gedroogd en opgehangen. Vlas en wol werden gesponnen en geweven. De vrouwen sponnen en het weven was mannenwerk in de winter. Het naaien was ook allemaal handwerk. Denk alleen eens aan het maken van die grote, lange linnen hemden! En aan de lakens, ook van eigengereid linnen, waarvan ook de middennaad overhands genaaid was. Stel U maar eens voor dat de hele uitzet zo gemaakt werd en dan vaak 's avonds een pot met karnemelkse pap met brood erbij. De kinderen gingen voor alle familieleden werd bij leven en welzijn al vervaardigd en gemerkt met zwart borduurgaren.

Dan waren er vroeger de rondtrekkende lieden, die des zomers met paard en kar en de hele familie erop, de boeren langs gingen, om stoelen te matten, ketels te lappen en allerlei kleingoed te verkopen. Ze hadden hun vaste huizen, waar ze in de schuren overnachtten. Ook op onze boerderij. Men was voorkomend tegen dit zwerversvolkje. Grootmoeder bracht hun 's avonds een pot met karnemelkse pap met brood erbij. De kinderen gingen met grootmoeder mee en ze hielden haar aan de rokken vast, want alleen durfden ze er niet goed heen.

Als de zwervers de volgende dag verder trokken, kwam één van 't gezelschap bedanken voor de genoten gastvrijheid met de volgende woorden:

*„God is de wijnstok en wij zijn de ranken
Als de vrouwe ons wat van het geslacht geeft
dan zullen wij haar vriendelijk bedanken”.*

Grootmoeder gaf dan ook steeds wat mee.

Kwamen er onverwachts gasten, die ook de maaltijd zouden gebruiken, dan stuurde grootmoeder de knechts naar de beek dichtbij ons huis met de woorden: „*Jongs, sloat efkes met nen kôarf duur de bekke en zeet da'j wat vis kriegt*”. In de beek, die toen altijd vol water stond, ving men volop snoek en paling. Dezelfde beek is nu het grootste gedeelte van het jaar droog. Dit komt door het in cultuur brengen van de woeste gronden en de betere afwatering.

Zou er familiebezoek zijn, dan kwam men de gehele dag in grootmoeders tijd. De reis met de zeilwagen over de zandwegen duurde lang, zodat men 's morgens al vroeg van huis vertrok. Lang van tevoren was de visitedag besproken. De almanak werd eerst geraadpleegd over de stand van de maan. Men ging het liefst met volle maan. De wegen in de boerschappen waren slecht, met diepe wagensporen en nergens op het platteland was ook maar enige verlichting. Op de hof, waar men te gast ging, was men al dagen tevoren druk in de weer geweest. Niet alleen het huis en de schuren kregen een extra-beurt, ook buiten op het erf werd de laatste dag geharkt en geveegd.

Als dan de wagens in zicht kwamen en het erf opreden, spoedden gastheer en gastvrouw met kroost zich naar buiten om het bezoek te verwelkomen. Onderwijl werden de paarden uitgespannen en gestald. Haver was al in de haverkrib, het beste hooi in de ruif, dik stro in de stal. Grootmoeder noodde het gezelschap door de niendeur naar binnen, de koffie geurde hen al tegemoet. Dikwijls was voor het middagmaal stokvis met aardappelen met botersaus de hoofdschotel. Met koffie, eten en een glaasje werd de dag onder genoeglijk gepraat doorgebracht. Ook werd al de levende have op de boerderij bekeken. Na het middagmaal ging men gezamenlijk naar de akkers om het gewas in ogenschouw te nemen. Te gauw was het weer tijd om te vertrekken. Er werden voor de kinderen voor onderweg nog een paar boterhammen ingepakt en zo toog het bezoek bijtijds weer huiswaarts, uitgeleide gedaan met een laatste groet: „*Wal tehoes!*”

Op de hoogtijdagen, Pasen, Pinksteren en Kerstmis werd pork gekookt. De Hollandse benaming is ketelkoek. Pork werd gegeten met worst en spek, de saus erover was zoetemelk met spekvet en stroop. Grootmoeder vertelde dat ze 's morgens al bijtijds het beslag klaarmaakte, omdat het ook nog lange tijd moest rijzen. „*De hoogtiedagen mu'j eren met kost en met kleren*”. volgens grootmoeder. Ook zei ze als het te pas kwam: „*nen noaldenstek en nen bessemstrek haolt bet hoes glad*”.

Als zondags de kerkgangers over de weg langs ons huis liepen, had grootmoeder bijtijds haar spelende kinderen binnen geroepen. Ook tijdens de godsdienstoefening in de kerk mochten de kinderen niet buiten spelen. Dat was niet ingetogen.

Bij slecht weer, als de kinderen zich verveelden, haalde grootmoeder een

zakje met kleine Franse muntjes uit de lade van de glazenkast. De kinderen deden er allerlei spelletjes mee. Dat was getijd uit de Franse tijd, dat toen niet meer gangbaar was.

Zij sprak nooit van Eerste of Tweede Kerstdag, nee, zij gebruikte de oeroude benaming *Midwinter* en *Sante Steffan*; en ook bijv. niet woensdag, maar *goansdag*.

Vaak heeft grootmoeder verteld van een familielid in haar volkshuis, die een operatie had ondergaan. De dokter uit het naastbijzijnde dorp, die ook meteen chirurg was, zou de operatie verrichten, n.l. een breukoperatie. De nodige voorbereidingen waren getroffen. Een aantal burens moest ook aanwezig zijn om de patiënt tijdens de operatie vast te houden; de chloroform had haar intrede toen nog niet gedaan. De operatie zou plaats vinden in de „bôvenkamer” op een grote tafel. Bij de eerste verrichtingen van de dokter bleek het geval moeilijker te zijn dan hij verwacht had; hij wenste zo gauw mogelijk hulp van de chirurgijn uit de stad erbij. Op goed geluk reed men zo snel mogelijk met paard en kar naar de stad om hulp te halen, de arme patiënt onder hevige pijnen met de dorpsdokter en meerdere burens achter latende. Gelukkig was in de stad de bedoelde dokter thuis, en meteen klom hij met zijn grote tas op de wagen en na een uur rijden was men op de boerderij, waar zijn hulp zo dringend nodig was. De operatie is goed gelukt en de arme man is weer helemaal opgeknapt.

Ik kan me ook nog herinneren dat grootmoeder vertelde van een oude oom; deze kwam zo eens per jaar, dan bracht hij voor ieder kind een mooie appel mee, waar een zilveren halve gulden in stak. „Zó wast ze bij óóns”, was dan zijn gezegde.

Voor ik mijn verhaaltje sluit over grootmoeder, kijk ik nog eerst even naar haar portret. Gekleed in een donkergebloemd zijden kleed, met lage zwart-zijden schort, kanten knipmuts, de handen gevouwen in haar schoot. Een vrouw waarvan ik veel gehoord heb en die ik nu nog vaak als voorbeeld stel voor mijzelf, in goede en kwade dagen.



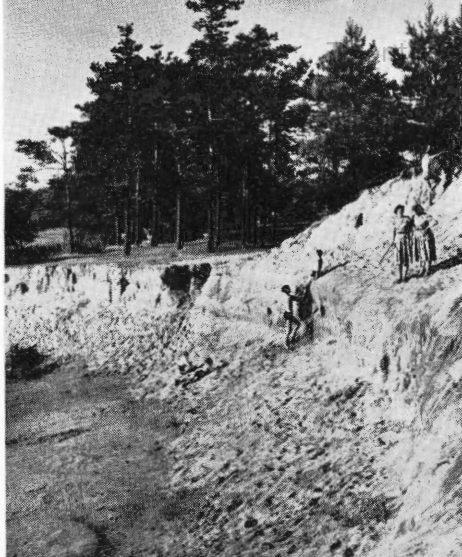
De Aa-boer - op grens Almelo-Vriezenveen. Vriezenveens boerderij-type; muren rode baksteen; dak: stro en rode pannen; topgevels: bruine teer; ramen en kozijnen: wit; luiken: groen.

Tekening: Jan Jans

Drs. J. BUURSINK Azn.

Dinkelland

*Landschaps- en
bewoningspatroon
van
Noordoost-Twente*



Zo lang als de mens bewoner is van de aarde, heeft hij deelgenomen aan het samenspel van krachten, die zorgen voor een voortdurende verandering van het gelaat van de aarde. Waar hij gewapend is met het vermogen van de moderne techniek, slaagt hij er zelfs in de natuurkrachten bij dit spel te overheersen en achter zich te laten. Geen enkele bewoonde streek op aarde lijkt hieraan te kunnen ontkomen.

Gedurende de laatste zeven jaar heeft zo ook het noordelijke Dinkelland een nieuwe make-up gekregen. Dit deel van Twente, dat een geheel eigen karakter heeft, heeft door middel van een grootscheepse ruilverkaveling, gepaard gaande met omvangrijke waterstaatkundige werken, een heel ander aanzien gekregen.

Ondanks het stempel dat een eeuwenoude bewoning op dit land heeft gedrukt, was het tot voor kort een nog onbedwongen natuurkracht die de streek beheerste. De Dinkel, die dit land in zo belangrijke mate heeft opgebouwd en gevormd, legde met zijn veelvuldige overstromingen de bewoners van deze streek voortdurend beperkingen op, die hen eeuwenlang gebonden hielden aan het regime van de rivier. Deze beperkingen vielen echter steeds moeilijker te dragen; zij stonden een rationalisatie van de landbouw in de weg, zodat besloten werd de Dinkel te beteugelen in het kader van een ruilverkaveling.

De waterstaatkundige en cultuurtechnische werken zijn nu bijna voltooid, maar toch blijft noordoost-Twente het land van de Dinkel. Geen naam is toepasselijker dan deze, die aanduidt dat de streek gemaakt is door en als het ware het eigendom is van dit riviertje. De gelaatsverandering die nu door de mens is aangebracht, is dan ook niet meer dan een verstrakking van de bestaande trekken. Het gegeven natuurlijke grondpatroon waarop de mens zijn bewoningspatroon heeft geënt, blijft duidelijk herkenbaar.

Het natuurlijk grondpatroon

Noordoost Twente is het westelijke deel van het bekken van Dinkel en Vecht, dat in het westen wordt begrensd door de stuwwallen van Ootmarsum. De naam stuwwal wijst er al op, dat we te doen hebben met een

glaciaal landschap. De stuwwallen zelf zijn, als eerste element hiervan, gevormd uit prae-glaciaal materiaal, dat aangevoerd is door rivieren uit het oosten. Deze afzettingen behoren, omdat er geen Rijn-materiaal te vinden is, tot een aparte sedimentatie-provincie, de Enschede-provincie (volgens Edelman e.a.). De oer-Dinkel bracht in deze vlakte enig reliëf, dat door de ijslobben van de Riss-ijstijd vergroot werd, doordat zij het Dinkedal verder uitschuurden. De prae-glaciale hoogten werden gekneed, bedekt met grondmorene en ten slotte tijdens de afsmelting van het ijs met zand, de fluvioglaciale mantel. Dit zand, vooral aangevoerd door de beken van de omliggende heuvels, vulde ook de laagte van de oer-Dinkel op. Thans ligt de bedding van de Dinkel meer dan 35 m boven die van de oer-Dinkel. De sedimentatie werd afgewisseld door erosie, zodat dit post-glaciale laagterras beslist geen precies-horizontaal-liggende vlakte is.

Bij een bezoek aan deze streek wordt u dit ook wel duidelijk: overal is een goed zichtbaar reliëf te bespeuren; de topografische kaart geeft hiervan een goede indruk. Het meest opmerkelijke is de rangschikking van hoogten die 3 - 5 m boven hun omgeving uitsteken in ruggen aan weerszijden van de Dinkel, van zuidoost naar noordwest doorsneden met een groot aantal laagten.

Omdat deze hoogten belangrijk waren voor de occupatie van dit gebied, heeft men vaak gezocht naar een verklaring van deze rangschikking. Van Baren zag er smeltwaterruggen in, maar hij bleef met deze theorie alleen staan, begrijpelijk, wanneer men denkt aan de tijd van ontstaan van het laagterras. Burck, die wel op de hellingen van de Ootmarsumse heuvels zgn. kames vond, noemt de ruggen langs de Dinkel niet. Thans wordt algemeen aanvaard, dat het erosie-resten zijn uit een tijd, waarin de beken geheel vrij door het laagterras slingerden en veel materiaal meenamen, totdat ze zich zo diep in hadden gesleten, dat hun loop vanzelf werd vastgelegd. Waar de erosie minder sterk is geweest, b.v. op de hoogten in het oosten, treft men deze snelle afwisseling van hoogten en laagten dan ook niet aan. Deze meer homogene hoogten kwamen daarom niet voor occupatie in aanmerking.

Aan de oppervlakte ligt alleen alluvium, maar de benaming zand zonder meer is onvoldoende. Grondonderzoek heeft uitgewezen dat men hier zeer uiteenlopende bodemtypen vlak naast elkaar aantreft, in een heel grillige ligging, die worden bepaald door hoogteligging en grondwaterstand. Een overzichtelijke indeling biedt de bodemkaart van Edelman, hoewel in werkelijkheid de variatie nog groter is. Hij onderscheidt: hoge vochtige zandgronden, lage zandgronden, beekbezinkingsgronden, oude zandbouwlandgronden en het Achterhoek-complex. Een verdere onderverdeling is mogelijk aan de hand van het humusgehalte. De hoge heidegronden zijn bovendien iets venig.

Het was het Achterhoek-complex, d.w.z. de snelle afwisseling van hogere en lagere gronden, ontstaan tijdens de post-glaciale erosie, dat de grondslag vormde voor het gemengde bedrijf. De oude zandbouwlandgronden hebben een profiel, bestaande uit een vrij dikke laag van zwarte zandgrond, rustend op een ondergrond die een bos- of heideprofiel heeft. Dit profiel



Ootmarsum. Los hoes.

Foto: Roel Echtermeijer

is ontstaan door bemesting van deze iets hoger gelegen oude bosgronden met plaggenmest, gedurende vele eeuwen.

De lage heidegronden hebben een enigszins venig heideprofiel, zonder duidelijke loodzandlaag en met op vele plaatsen moerasijzererts. Bij de beken komt ook moerasveen voor.

De beekbezinkingsgronden zijn ontstaan doordat de beken tijdens hun veelvuldige overstromingen het meegevoerde materiaal op de oevers deponeerden.

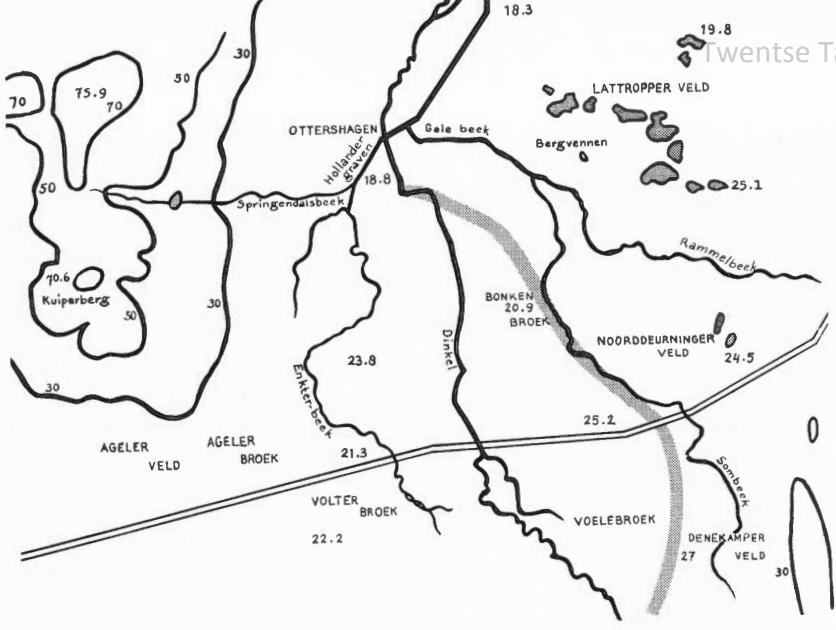
De vroegere vegetatie is van groot belang geweest voor de profielen van de grond, die thans al eeuwenlang als cultuurgrond in gebruik is. Vóór de cultivatie ervan droegen deze gronden loofbossen van gemengde samenstelling, zoals we die hier nog wel aantreffen, met de eik als voornaamste element. Dank zij hun hoge ligging en humuslaag, kwamen deze gronden het eerst in aanmerking voor bouwland, zodat de bossen verdwenen.

De laagste delen daarentegen behielden hun broekgrondenvegetatie in de vorm van uitgestrekte wildernissen van afwisselend moerassen, zure zeggenweiden en vooral elzen, berken en wilgen.

De hoge gronden op de stuwwal en in het oosten dragen een heidevegetatie met berken en dennen, terwijl de plassen een moerasflora hebben.

Noordoost Twente behoort tot het stroomgebied van de Dinkel, welk riviertje een lengte heeft van 84 km. Het heeft zijn bronnen bij het Duitse plaatsje Holtwick en bereikt na 36 km bij Glane de Nederlandse grens; het stroomt vervolgens 40 km door ons land, dat het weer verlaat bij de Ottershagen, waarna het 8 km verder bij Neuenhaus in de Vecht uitmondt. Het totale stroomgebied bedraagt 64.700 ha, waarvan ongeveer een derde in Nederland. Het Waterschap de Beneden-Dinkel, dat Noordoost Twente omvat, beslaat 12.400 ha. De westelijke waterscheiding loopt over de stuwwallenrug van Ootmarsum, Oldenzaal en Enschede. De oostelijke wordt gevormd door de hoge heidevelden langs de grens met Duitsland en vandaar over de hoogten van Bentheim en Ochtrup. Een belangrijk deel van haar water ontvangt de Dinkel van een aantal zijbeken, waarvan er enkele in Noordoost-Twente liggen: links de Voltherbeek - Enkterbeek - Hollandergraven en de Springendalsbeek en rechts de Puntbeek - Sombeek - Gele Beek en de Rammelbeek. Behalve de Springendalsbeek, die van de Ootmarsummer heuvels komt, lopen ze alle min of meer zuid-noord, zodat het ontwateringspatroon parallel is.

In Noordoost-Twente is het verhang al heel wat minder dan bij Glane, n.l. 0,09-0,37 m per km tegen 0,70 m per km. Het gebied van de Beneden-Dinkel is daardoor vooral sedimentatiegebied op een hoogte van ca. 20 m +N.A.P. Het verval van de beekjes, die van de 60-70 m hoge heuvels van Ootmarsum komen, is uiteraard groot, evenals de erosie. De Dinkel is een regenrivier en in perioden waarin veel regen valt stijgt het water snel, en omdat het riviertje een nauw en bochtig profiel heeft en niet erg diep is, kan het al spoedig de watermassa's niet bergen. De Dinkel treedt dan buiten de oevers, evenals de zijbeken. Vóór de beteugeling van de Dinkel stond daardoor soms wel 3000 ha land onder water. De overlast werd vooral veroorzaakt door water van elders, dat in dit vrij vlakke gebied werd



opgestuwd. Daarbij komt dat door het mikro-reliëf verschillende plaatsen een zeer gebrekkige afvoer hebben, zodat daar permanent water staat; dit zijn de moerassige broekgronden, waarvan men er hier vele telt. De bekendste zijn: Volterbroek, Agelerbroek, Ottershagen, Bonkenbroek e.a. Nu is ook hier de waterhuishouding verbeterd. Op de hoge heidevelden bevindt zich een aantal plassen, waarvan de Bergvennen in het Lattroppeveld de meeste bekendheid hebben. Waarschijnlijk zijn zij de resten van een oude Dinkelloop.

Naast deze natuurlijke wateren moet nog het kanaal Almelo-Nordhorn worden genoemd, dat in de vorige eeuw gegraven is. Het doorsnijdt de onderbreking in de Oosttwentse stuwwallenreeks en de beide waterscheidingen van de Dinkel. Het water van dit riviertje wordt door middel van een duiker onder het kanaal doorgevoerd. Voor de afwatering van dit gebied is het kanaal dan ook van vrijwel geen belang.

De hierboven geschetste waterstaatkundige toestand was van veel belang voor de ontwikkeling van de nederzettingen van de mens.

Tijdens de occupatie van Noordoost-Twente door de mens, bood dit gebied dus het volgende beeld: een door riviertjes fijn gemodelleerd laagterras, met een zowel naar tijd als ruimte onregelmatige waterhuishouding, gepaard gaande met een grillige afwisseling van grondsoorten. Voor de keuze van hun woonplaats hadden de eerste occupanten zich behalve naar de eisen van hun bestaanswijze, vooral te richten naar deze natuurlijke gesteldheid van hun woongebied. Daarom is het nederzettingspatroom een uitvloeisel van het natuurlijk grondpatroom.

Omgeving Tankenberg.

Foto: Roel Echtermeijer



Bewoningspatroon

De oudste bewoners van ons land hebben hun akkers eerst op de hogere en lichter te bewerken gronden gezocht, vóór zij de lagere en minder toegankelijke gronden in gebruik namen. Daarom is in Noord-Twente de omgeving van Vasse, waar grafheuvels uit de Bronstijd liggen, eerder bewoond geweest dan de Dinkellaagte, maar toch is het zeer waarschijnlijk dat reeds in de vroege middeleeuwen de occupatie van dit gebied voltooid was. De belangrijkste factoren hierbij waren de gesteldheid van het terrein en de vegetatie. Voor bouwland zijn het meest geschikt de hogere gronden met een goede waterhuishouding en een humuslaag, dank zij de loofbomenvegetatie. Nu is hiervóór de Dinkellaagte geschetst als een gebied met een zeer duidelijk mikro-reliëf: vele hoogten, die drie tot vijf meter boven het omringende land uitsteken, doch van vrij beperkte omvang. Hier was dus geen groot bouwlandcomplex voor vele boerderijen, zoals in Drente, maar meestal slechts voor één tot vijf. Dit was de oorzaak van het ontstaan van een nederzettingwijze, die men de *verspreide bewoning* noemt en die hier dus oorspronkelijk is. *) Er bestaat namelijk een nauw verband tussen de ligging van de cultuurgrond, de bestaanswijze en de plaats waar de boerderij gebouwd werd. Het oude gemengde zandbedrijf bestond uit drie elementen, bouwland, wei- en hooiland en het veld, die zo dicht mogelijk bij de hoeve moesten liggen. Vooral de ligging van het bouwland, ofwel de es, was bepalend voor de plaats van de hoeve. In de laagte van de Beneden-Dinkel, waar de essen als eilanden verspreid liggen, was de verspreide bewoningsvorm dus de meest economische oplossing. Deze woonwijze werd bovendien nog begunstigd door de autarke bestaanswijze van het oude gemengde bedrijf.

De laaggelegen gronden tussen de essen waren wegens de hogere grondwaterstand meer geschikt voor weiland, de zgn. *maten*. Later, toen de behoefte aan cultuurgrond toenam, ging men er toe over om ook lager gelegen gedeelten voor bouwland geschikt te maken. Deze *kampen* werden, evenals de essen, ter bescherming tegen het vee, omgeven met een wal van akkermaalshout (maal=grens). Op de essen werd elk jaar alleen rogge verbouwd (eeuwige roggeverbouw), omdat deze het best op de hoge open essen wil groeien, terwijl het lager gelegen bouwland gebruikt werd voor de verbouw van haver en boekweit en later ook van aardappelen. De oppervlakte bouwland was te klein om braak te kunnen toepassen, zodat er dus een intensieve bemesting nodig was. De mest werd ten dele verschaft door het veld, d.i. de nog niet in cultuur gebrachte grond. Hier stak men de plaggen die men naar de akker reed, om deze zo nog enige humus extra te geven, naast wat geleverd werd door de stoppels. Een belangrijkere mestleverancier was echter het vee, vooral de schapen. Deze werden geweid op het veld en elke nacht teruggebracht naar de stal, om daar hun mest te deponeren. Per hectare waren er ongeveer 30 schapen nodig.

*) Zij moet daarom worden onderscheiden van de zgn. secundaire verspreide bewoning, die ontstond in gebieden met een oorspronkelijke bewoning in kerndorpen waar veel later tot ontginning van het veld werd overgegaan.

Verder had men dan nog rundvee, in de regel slechts twee of drie koeien per boerderij, die terwille van de mestleverantie meestal op stal stonden; zij werden bovendien gebruikt als trekdier. De dierlijke mest werd met de plaggenmest vermengd en op de akker gebracht, die aldus nog geleidelijk werd opgehoogd. De lagere gronden konden nog enig profijt trekken van de jaarlijkse overstromingen, waarbij telkens een laagje slib werd afgezet. Overigens veranderde er eeuwenlang niets aan het landschap of aan de bestaanswijze. Deze laatste kon alleen door hard werken en een sober leven worden volgehouden, waartoe de krachten van het hele gezin nodig waren. In de regel waren deze er, want volgens de erfzede, het blijversrecht, kreeg de oudste zoon het hele vaderlijke goed, zodat de jongere zoons meestal geen eigen bestaan konden opbouwen en als ongetrouwde werkkrachten op de boerderij bleven wonen of elders knecht werden. Pas in de negentiende eeuw kwam de kentering: nadat eerst de huisindustrie al een aanvulling van het bestaan had gegeven, maakten de grote veranderingen in het laatst van die eeuw een eind aan het archaisch karakter van het gemengde bedrijf. De recente landschappelijke veranderingen zijn hiervan een uitvloeisel.

De verspreide bewoning hield niet in, dat iedere vorm van gemeenschap en gemeenschapsleven ontbrak. Evenals in gebieden met kerndorpen, leefde de bevolking ook hier in bepaalde maatschappelijke verbanden. Enkele daarvan werden zelfs aanleiding tot de vorming van meer geconcentreerde nederzettingen.

De eerste bewoners hebben in groepsverband geleefd als overal ter wereld, waarschijnlijk kleine familiegroepjes of *maagschappen*. Al heel vroeg is er dus tussen de gezinnen, die in elkaars nabijheid woonden een organisatie-vorm geweest, die men *buurschappen* noemt, waarin men wist op elkaars steun te kunnen rekenen en waarin ieder zijn plaats kende. Voor sociaal onderscheid was hierin geen plaats, ieder was gelijk. In de strijd om het bestaan was deze institutie, de „naoberschap” een onmisbaar element en zij leeft thans nog voort onder de bevolking, zij het in minder sterke mate. Deze sociale gelijkheid is het kenmerkende verschil met de marken.

Een tweede organisatie-vorm, niet van autochthone oorsprong, verscheen, toen in Twente het Christendom was gekomen, n.l. de *kerspel-indeling*, die voor het nederzettingsbeeld zeer belangrijk werd. Alle buurschappen in Noord-Twente werden verenigd in het kerspel Ootmarsum, waartoe in Noordoos-Twente hoorden: Agelo, Nutter, Oud-Ootmarsum, Ootmarsum, Breklenkamp, Tilligte, Lattrop, Noord-Deurningen en Denekamp. De kerk werd gesticht in de buurschap Ootmarsum en dit was de aanleiding tot het ontstaan van het huidige stadje (9e eeuw). Om de kerk vestigden zich handwerkslieden, koters, geestelijkheid e.a. en tenslotte werd de nederzetting als stadsgebied losgemaakt uit de bestaande agrarische organisatie. Uiteraard verdwenen de boeren uit de stad, die wallen en gracht kreeg en in 1325 stadsrechten ontving. Groei van het kerspel maakte na enkele eeuwen de stichting van een nieuwe parochie noodzakelijk en daarom werd in de buurschap Denekamp een nieuwe kerk gesticht. Op dezelfde wijze als bij Ootmarsum, ontstond rondom deze kerk een nederzetting, die echter

nooit tot stad is verheven. De andere kerken in Noordoost-Twente zijn van veel jongere datum.

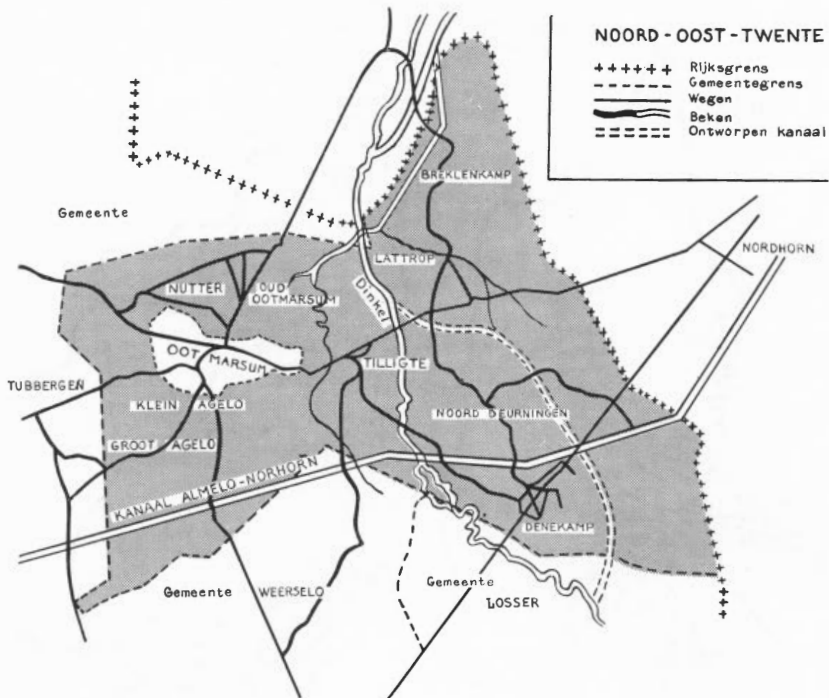
Een tweede allochthone organisatievorm was het *curtis-stelsel*, de groepering van hoeven om een hoofdhof. Waren oorspronkelijk allen gelijk en vrij, al spoedig maakte voor- of tegenspoed dat de één zijn bezit zag toenemen, terwijl een ander het zijne zag verdwijnen. Het grootgrondbezit deed zo geleidelijk zijn intrede en daarmee de ongelijkheid in stand. Degenen die een aantal hoeven bezaten, groepeerden deze om een hof, waar zij zelf woonden of een meier. Het grootgrondbezit was in Twente niet zozeer te zoeken bij de adel, als wel bij de geestelijkheid, met name de bisschop van Utrecht, en naast hem enige orden.

Meestal kregen zij hoeven ten geschenke. De meeste boerderijen in Noordoost-Twente waren tenslotte in handen van de bisschop, die in elke buurschap de belangrijkste tot hof maakte, waarop hij een meier zette. Deze hoven waren ondergeschikt aan een hoofdhof, waarvan er in geheel Twente zes waren, o.a. een te Ootmarsum, die als hof van appèl dienst deed. Alleen deze zes hoofdhoven hadden de eigenlijke hof functie, n.l. de inning der verschillende gelden en naturalia. De centrale positie van Ootmarsum werd zelfs nog versterkt door het feit, dat in deze plaats een Commanderie der Duitse Oorde gevestigd was, die ook vele boerderijen bezat, doch geen hof, omdat het huis temidden van de boerderijen lag. Het *curtis*stelsel deed pas na 1000 zijn intrede.

De laatste organisatievorm is wel de belangrijkste en bekendste, n.l. de *marke*, waarvan er verschillende typen bestaan en waarvan de ouderdom een bekend geschilpunt is. Volgens onderzoekingen van Slicher van Bath werden ze pas in de 14e en 15e eeuw als zodanig genoemd, terwijl anderen ze enige eeuwen ouder schatten. In dit verband moet worden opgemerkt, dat Slicher van Bath een scherp onderscheid maakt tussen buurschappen en marken, waarop in het voorafgaande reeds is gewezen. Alle buurschappen zijn niet uitgegroeid tot marken. Wellicht geeft dit onderscheid de verklaring van de verschillende ouderdomsbepalingen.

In elk geval dateren de marken uit een tijd, waarin de bevolking toenam en er dus nieuwe hoeven moesten worden gebouwd, hetgeen vermindering van de woeste grond inhield. Deze vormde echter een onmisbaar element voor de bedrijven en daarom gingen de bewoners van de bestaande boerderijen hun rechten op het gebruik van het veld vastleggen en werden nieuwkomers geweerd. De hoeven met zo'n recht op de woeste grond heten gewaarde hoeven (een ware was het aandeel in de woeste grond.) De marke-organisatie was in Twente niet zo strak als in Drente en zo kon onder zekere omstandigheden ongeoorloofde vestiging gelegaliseerd worden en kregen de bewoners van de betreffende hoeve een halve of kwart ware, die ook kon ontstaan door splitsing van gewaarde hoeven. Een gewaarde boer mocht zijn vee laten lopen op de gemene gronden, hij mocht er plaggen steken en had recht op brand- en timmerhout. Op de jaarlijkse vergadering der markegenoten, de holtink, die onder leiding stond van de markerichter, beslisten de gewaarde boeren over markerechtelijke kwesties. In Noordoost-Twente had elke marke een hoeve, waaraan het erfmarkerichterschap was verbonden, meestal in handen van een meier van de bisschop. Naast de

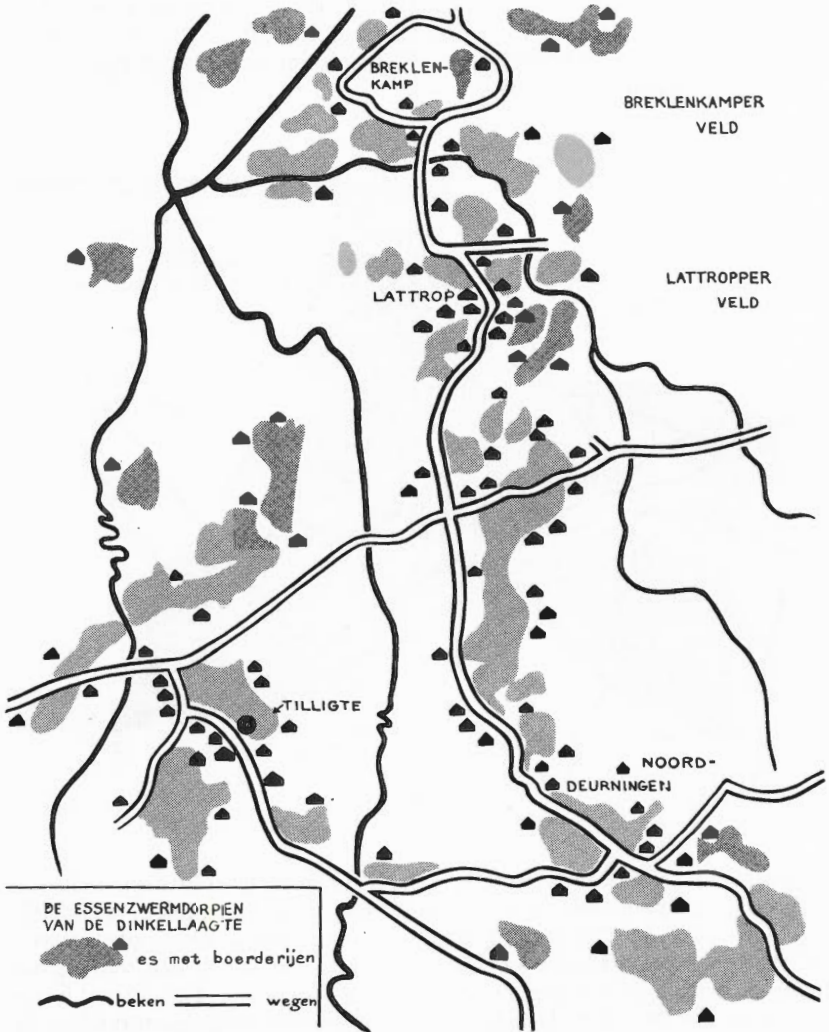
erfmarkerichter en de gewaarde boeren, kende de marke ook nog de bijzitters, die behoorden bij een gewaarde hoeve en de keuters of koters. Vele van de thans bestaande erven worden reeds in de 14e eeuw genoemd. In de loop der tijden werd de neiging om de markevoorschriften te doorbreken steeds sterker, omdat zij de ontwikkeling van de landbouw beletten en in de 19e eeuw werd dan de verdeling van de markegronden een feit, het eerst in Agelo (1844) en het laatst in Breklenkamp (1871). Bij gebrek aan doeltreffende ontginningsmethoden hadden de delingen niet dadelijk effect. Zelfs werd de toestand iets slechter, doordat nu het marketoezicht op de waterlopen ook verdween. Maar de grote veranderingen in de landbouw stonden voor de deur.



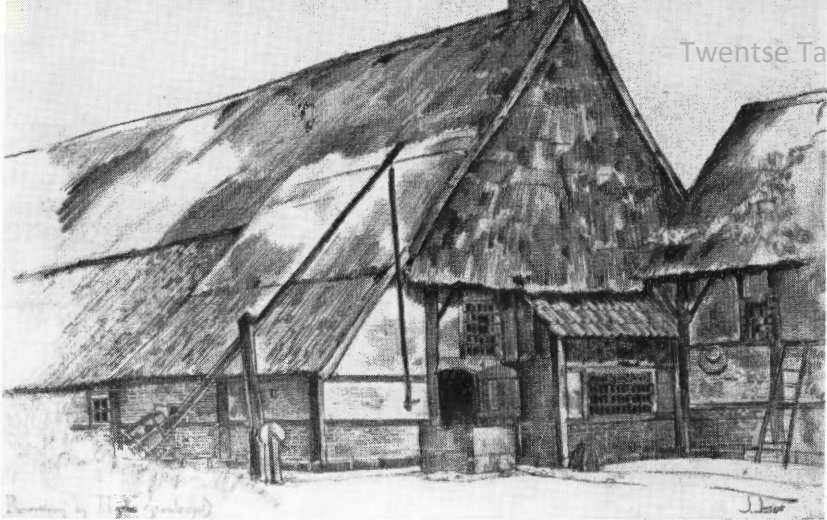
Ondanks het overheersen van de verspreide nederzettingvorm, vallen er toch ook enige andere nederzettingstypen te onderscheiden. Duidelijke agglomeraties zijn Ootmarsum en Denekamp (dorp). De eerste plaats is de stad voor een gedeelte van Noord-Twente, omdat zij een verzorgingscentrum is en ook vroeger officieel stad is geworden. Dit laatste is niet het geval met het dorp Denekamp, het tweede verzorgingscentrum in dat gebied en het dorp geheten. Beide plaatsen zijn ontstaan in een buurschap, rondom een kerk.

Ten zuiden van Ootmarsum liggen Klein- en Groot-Agelo, die met het iets westelijker gelegen Reutum duidelijke *flank-esdorpen* zijn. De es is

hier van een geheel ander karakter dan de essen van de Dinkellaagte. Hij is gelegen op de zuidelijke helling van de stuwwal bij Ootmarsum en ligt dus veel hoger, waarbij de in de ondergrond aanwezige keileem er voor zorgt, dat de grondwaterstand ook hoog genoeg is. Deze es is dan ook van veel groter omvang dan die bij de Dinkel. Bij een flank-esdorp liggen de boerderijen aan één kant van de es. De andere nederzettingen behoren geheel



tot de verspreide bewoning. Met zijn grote en kleinere essen is Tilligte een typisch voorbeeld van een *essenwermdorp*, evenals Lattrop en Noord-Deurningen. De beide eerstgenoemde hebben een langgerekte vorm, omdat



Schuur bij Lattrop.

Tekening: Jan Jans

Eiken skelet, strodak met een gedeelte pannen. Wanden van hout en gevlochten stro. Paardekoppen als topgevelversiering.

zij aan weerszijden begrensd worden door moerassige laagten. Breklenkamp heeft alleen maar eenmans-essen en is eigenlijk een *hoevenzwermdorp*.

De verspreide bewoning bracht met zich mee, dat er een groot aantal weggetjes is, die alle in elkaars nabijheid gelegen boerderijen onderling verbindt. Dit beeld is normaal in geheel Twente en deze zandwegen zijn dikwijls van grote schoonheid. Het gevolg is echter dat een grote hoeveelheid grond zodoende als cultuurgrond verloren is gegaan, terwijl de weggetjes maar weinig gebruikt worden. Tijdens de ruilverkaveling zijn van deze weggetjes dan ook vele verdwenen.

Met hun grillige loop passen ook de verharde wegen uitstekend in het landschap, dat mede door de onregelmatig gevormde percelen een cultuurlandschap is met een sterk gedifferentieerd karakter, waarin de oorspronkelijke toestand nog goed te herkennen is, ondanks recente ontginning en andere spreiding van boerderijen en verandering van het wegennet in het kader van de ruilverkaveling.

LITERATUUROPGAVE:

- J. van Baren: De morfologische basis van het Diluvium ten oosten van de IJssel. T.A.G. 1910.
 H. D. M. Burck: Over smeltwatervormingen in Oost-Overijssel (Mededelingen van 's Rijks Geologische Dienst, Serie A 1938).
 J. Hooykaas: Afwatering van Twente. T.A.G. 1937.
 Handboek van de Geografie van Nederland, onder red. van G. J. A. Mulder
 R. Schulling: Nederland, 1936.
 W. H. Dingeldeim: Het land van de Dinkel. 1950.
 Engelen van der Veen: Marken en waterschappen; in Overijssel 1931.
 H. J. Keuning: Nederzettingen in diluviaal Nederland ten noorden en oosten van de IJssel. T.E.G. 1936.
 B. H. Slichter van Bath: Mens en land in de Middeleeuwen, 1943

H. KRUL

Moerasandijvie in Twente



Voor de Twentse natuurliefhebbers is het vrij plotseling optreden van moerasandijvie (*Senecio paluster* D.C.) in deze streken een aangename verrassing geweest. In Twente en de Gelderse Achterhoek immers gold deze plant als z.z.z. - de „vakterm” voor zeer zeldzaam. En hoewel zeldzaam soms een rekbaar begrip kan zijn, kon wat moerasandijvie betreft, deze kwalificatie niet overdreven worden genoemd. In meer dan één opzicht kan derhalve van een aanwinst worden gesproken; onze lokale flora is uitgebreid met een heel mooie plant, en de verspreiding is zo interessant geweest, dat moerasandijvie ook wat dat betreft alleszins het vermelden waard is. Of zij een blijvende verschijning in ons gewest zal zijn, is een vraag die in dit artikel nader wordt besproken.

Moerasandijvie is een sierlijke moerasplant van helder lichtgroene kleur, die reeds van verre opvalt. Ze kan een hoogte van meer dan een meter bereiken, heeft een dikke, holle, zachtharig-ruige stengel, die van boven iets kleverig kan zijn, en draagt wisselstandig lancetvormige bladeren, die de stengel half omvatten. De bladeren hebben een enigszins getande, soms geheel gladde rand. De betrekkelijk kleine, heldergele bloemen staan in schermvormige trossen dicht bijeen. Moerasandijvie behoort tot de samengesteldbloemigen, de composieten, een uitgebreide plantenfamilie, waartoe — om enkele zeer bekende voorbeelden te noemen — o.a. margrietten, asters, paardebloemen, distels, korenbloemen en kamille behoren.

Senecio paluster vestigde zich kort na de droogwording van de nieuwe polder Oostelijk Flevoland (1957) op de uitgestrekte slikvlakten, die daar waren ontstaan. Ze ontwikkelde zich op deze maagdelijke bodem, voordat er enige andere plantengroei van enige betekenis kon ontstaan, in enorme hoeveelheden, vooral in de zomer van 1959, die uitzonderlijk droog is geweest en die het droogtejaar 1911 zo niet heeft overtroffen, dan toch geëvenaard. Er werden omstreeks juli van dat jaar, toen de moerasandijvie was uitgebloeid, merkwaardige dingen waargenomen. De van huis uit al bijzonder licht zwevende zaadpluisjes werd het door de aanhoudende zomerse warmte nog gemakkelijker gemaakt; ze hechtten zich in de lucht aanen en vormden zo van lieverlede hele wolken, die tenslotte op een vrij stevige noordwestenwind afdreven.

Deze verschijnselen werden op de voet gevolgd door leden van de biologische dienst bij de directie van de Zuiderzeewerken; dr. D. Bakker (thans hoogleraar te Groningen) heeft er een uitvoerige studie aan gewijd, waarin wordt meegedeeld, dat hij deze zaadwolken over een afstand van meer dan 80 km per auto in oostelijke richting heeft kunnen volgen. Het jaar daarop werden de nieuwe groeiplaatsen na deze massale zaadverspreiding zoveel mogelijk geregistreerd. Daaruit bleek dat *S. paluster* zich waaiervormig over alle noordelijke en oostelijke provincies heeft verspreid, en dat tientallen nieuwe vindplaatsen aan de bestaande konden worden toegevoegd, ook in gebieden waar de moerasandijvie tot dusver op zijn minst gesproken zeldzaam is geweest.

Uit de tijdens het vliegen van de zaadpluisjes heersende windrichting kon gevoelig worden opgemaakt, dat uitgestrekte gebieden van Noordwest-Duitsland hierbij zouden worden betrokken. Nederlandse biologen, die de plant op tal van plaatsen in de nabijheid van de landsgrens aantreffen, waarschuwen Duitse collega's, dat *S. paluster* wellicht ook op Duits gebied zou kunnen worden gevonden. Dit vermoeden is juist gebleken; Duitse natuurliefhebbers hebben de plant op tal van plaatsen gesignaleerd, en ook daar konden tientallen nieuwe groeiplaatsen worden vastgelegd in voorheen volkomen „moerasandijvie-vrije” gebieden, o.a. Westfalen (Münsterland). Uit de Nederlandse gegevens, uitvoerig verwerkt door Bakker en de Duitse vondstmeldingen (vooral nadat daar een oproep om medewerking in de

Veeleisend is de moerasandijvie niet - een smal strookje modder, even boven het water uitstekend - is voldoende.



kranten was geplaatst!) heeft dr. F. Runge in Münster, natuurbeschermingsconsulent aldaar, een overzichtskaartje samengesteld van de totale verbreiding van moerasandijvie. Daaruit blijkt o.a. dat inderdaad van een massale verspreiding kan worden gesproken en dat de zaadpluisjes afstanden van 3 à 400 km hebben afgelegd.

Maar blijft het nu zo? Kan de moerasandijvie zich in een voor haar min of meer vreemd milieu zo maar vestigen en handhaven? Verschillende adventief (pothoofd)-planten hebben bewezen, dat zeker te kunnen — er zijn veel gevallen te noemen, vooral van planten, waarvan de zaden tegelijk met buitenlandse graansoorten zijn geïmporteerd.

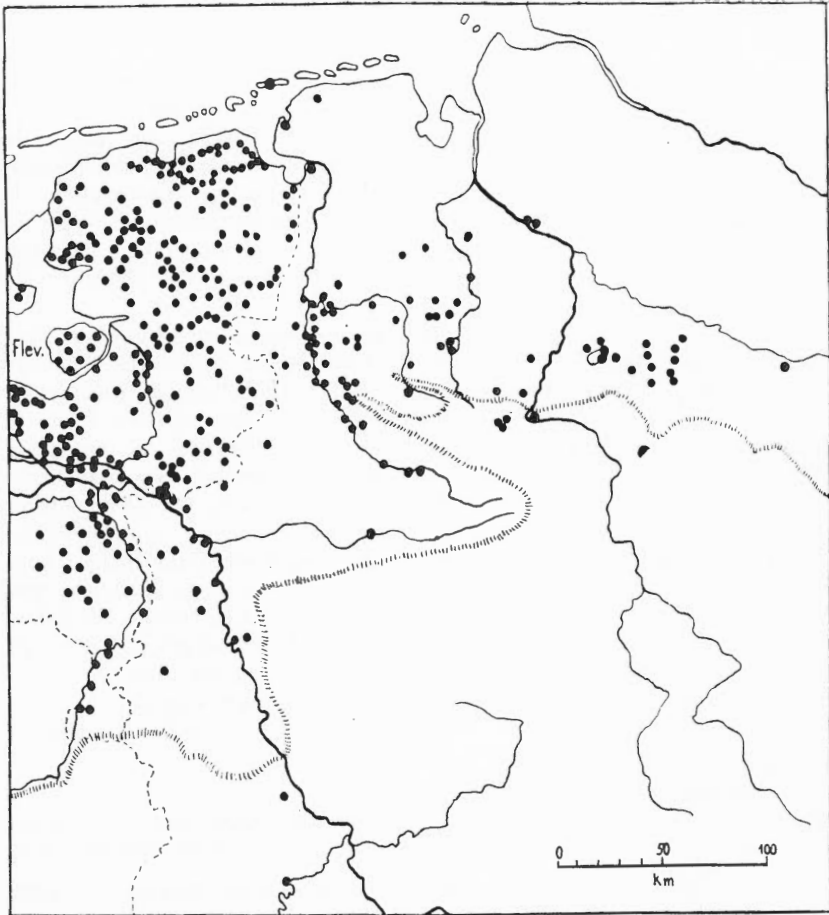
Met moerasandijvie ligt de zaak wel iets anders; het is een zeer ongewoon en toevallig samenspel van omstandigheden, dat de recente uitbreiding in de hand heeft gewerkt — het kan zonder enige overdrijving uniek worden genoemd.

Want het grote geheim van het plotselinge massale optreden van deze plant ligt in slikgrond, waarop verder (nog) niets groeit. De drooglegging van Oostelijk Flevoland deed een uitgestrekte maagdelijke slikvlakte ontstaan — in een ommezien had moerasandijvie zich daar in ongelooflijke hoeveelheden gevestigd, en de bloei daarvan moet uitermate spectaculair zijn geweest. Kort daarna vielen, als gevolg van de droge zomer van 1959, overal moerasgronden, turfkuilen, oude kleigaten, vijvers en andere stilstaande wateren geheel of gedeeltelijk droog. Daarbij kwam weer slikgrond bloot te liggen. De westenwind deed de rest en transporteerde de zaadjes in grote getale in oostelijke richting. Ze ontkiemden op genoemde slikgronden in massa's, toen deze weer vochtiger werden. Maar in de loop van 1960 keerde de waterstand naar het oude peil terug, zodat de uitgesproken slikgronden hetzij onder water stonden, hetzij met andere gewassen geheel begroeid raakten, in welke gevallen het voor *Senecio paluster* wel heel moeilijk is geworden daar vaste voet te krijgen. De meeste kansen heeft zij nog in slibvijvers bij fabrieken, in turf- en kleigaten, waar altijd nog wel enig slik kan worden aangetroffen.

De vooruitzichten voor een blijvende vestiging zijn dus niet al te best. Zowel dr. Bakker als dr. Runge en hun medewerkers hebben bij de „tweede generatie” reeds een zekere teruggang in ontwikkeling en verspreiding van de moerasandijvie vastgesteld.

Een en ander is voor Runge aanleiding geweest, een hernieuwde oproep te richten tot de natuurliefhebbers, om de tegenwoordige groeiplaatsen opnieuw te melden, onder opgave van het aantal planten en de omstandigheden waaronder ze zijn aangetroffen. Van jaar tot jaar wil men nu door deze registratie trachten vast te stellen of moerasandijvie in deze van huis uit „droge” streken inderdaad levensvatbaarheid heeft, of dat van een incidentele verspreiding kan worden gesproken, mede als gevolg van de abnormale weersomstandigheden in 1959.

Er zijn heel wat zwerftochten door Twente nodig geweest om iets over de verspreiding van *Senecio paluster* in dit gebied gewaar te worden. Hoewel het kaartje van Bakker en Runge ook enkele groeiplaatsen in Twente omvat, is het verdere onderzoek terzake nogal eens teleurstellend geweest. Zo lieten het kanaal Almelo-Nordhorn, verschillende inmiddels gedeeltelijk genor-



Verspreiding van de Moerasandijvie in de jaren 1959 en 1960, naar gegevens van Bakker (Ned.) en Runge (West-Duitsl.) Voor Twente zijn hierop 5 vindplaatsen aangegeven, maar Denekamp ontbreekt.

maliseerde waterlopen in het Ageler en Volther Broek, en enkele oude kleigaten bij Hengelo en Borne het geheel afweten. Ook in de vochtige laagten in de nabijheid van Weerselo en Saasveld bleek moerasandijvie nog altijd afwezig.

Beter was het bij Denekamp. Daar wees mej. H. Bernink, directrice van het museum „Natura Docet”, mij aan de Rijksweg naar Oldenzaal, tussen de Dinkel en de Kampbeek, een achttal gedeeltelijk reeds uitgebloeide exemplaren op een moerassig stukje grond. Aan de Molendijk, de zandweg van Denekamp naar Singraven, heb ik *Senecio paluster*, naderhand in een dertigtal mooie grote exemplaren, waarvan één nog in bloei, aangetroffen in een „houtvijver”, waarin ze wel levensvatbaarheid schijnen te hebben, — een plekje derhalve, dat goed in het oog dient te worden gehouden. Verder deelde de heer G. M. Roding, directeur van het natuurhistorisch museum

te Enschede mij mee, dat de heer H. Scholten (Enschede) een twintigtal moerasandjivieplanten in het Haaksberger Veen had gevonden.

Ongetwijfeld zullen er nog meer groeiplaatsen in Twente zijn. Daar alle aangetroffen planten zijn uitgebloeid en naar alle waarschijnlijkheid voor nakomelingschap hebben kunnen zorgen, verdient het aanbeveling de designaleerde plaatsen en de daarvoor in aanmerking komende omgeving daarvan goed in het oog te houden. Wellicht is het mogelijk om tot een enigermate volledige inventarisatie van deze merkwaardige plant in ons gewest te komen.

Persoonlijk — dit tot besluit — heb ik nog een alleraardigste ervaring met moerasandjivie gehad. Van Warendorf in het Münsterland — de mooiste groeiplaats, die ik in de zomer van 1961 heb kunnen bezoeken — nam ik voor mijn herbarium een klein exemplaar mee. Materiaal om de plant direct plat te persen had ik niet bij me en de plant leek me ook stevig genoeg om een rit van twee uur vol te houden. Maar het leek er niet op! Na een goed half uur was zij onherkenbaar slap geworden, de bloeihoofdjes waren gesloten en alle tekenen wezen op een schijnbaar spoedig einde. Thuis werd het toch maar geprobeerd, de stengel werd onderaan schuin afgesneden en in gewoon leidingwater gezet. Wat er toen gebeurde, was bijna niet te geloven. Men kon de plant in beweging zien komen. Zij richtte zich in enkele minuten tijds geheel op, de bladeren ontplooiden zich en zogen zich letterlijk vol water. Zo heeft *Senecio paluster* nog een volle week lang met haar mooie gele bloemen onze huiskamer opgefleurd.

(Foto's van de schrijver)

LITERATUUR

Beschrijving :

Heukels, H. - Geïllustreerde schoolflora van Nederland, 10de druk, pag. 821 met afb. fig. 1500 (Moerasandjivie - *Senecio paluster* D.C.) Groningen, 1929.

Thomé - Flora von Deutschland, Österreich und der Schweiz. 2. Aufl. Bd. IV, pag. 322 (Sumpf-Aschenpflanze - *Cineraria palustris* L. = *Senecio palustris* De Condolle) Berlijn 1905.

Verspreiding :

Bakker, D. - *Senecio congestus* (R.Br.) DC in the lake IJssel polders. Acta Botanica Neerlandica, 9, pag. 235-259. 1960.

Runge, F. - Die Flora Westfalens, pag. 518 (Moorkreuzkraut - *Senecio tubicaulis* Mansf.) Münster, 1955.

„ - Die neuerliche Ausbreitung des Moorkreuzkrautes in Nordwestdeutschland. „Natur und Heimat“, 20. Jahrg. 2. Heft. Münster, 1960

„ - 2. Bericht über die neuerliche Ausbreitung des Moorkreuzkrautes in Nordwestdeutschland. „Natur und Heimat“, 20. Jahrg. 3. Heft. Münster, 1960.

„ - Dritter Bericht über die neuerliche Ausbreitung des Moorkreuzkrautes in Nordwestdeutschland. „Natur und Heimat“, 21. Jahrg., 2. Heft. Münster, 1961.

Enkele krantenartikelen :

„Vom Wind aus Holland hergeweht“ - Westfälische Nachrichten (Münster) zaterdag 21 januari 1961.

„Wird das Moorkreuzkraut seine eroberten Standorte behaupten?“ K. H. H(enkel) (Münster) in „Ruhr-Nachrichten“ (Dortmund), woensdag 7 juni 1961.

„Massale trek van moerasandjivie, een Nederlandse polderplant“. Twentsch Dagblad Tubantia (Enschede), donderdag 29 juni 1961.



Watermolen Oele.

Foto: R. Kampman

W. F. ANDERSON

Waar komt het grint vandaan?

*„La Hollande est comme une emanation du territoire de la France”
(Gazette Nationale ou Le Moniteur Universal 10 Juillet 1810)*

Bij Kloosterhaar betreden wij een onzer Twentse heidevelden. Een lage zandrug, begroeid met heidekruid, verheft zich hier uit het omringende veen, in de richting Sibculo-Westerhaar.

Een verlaten zacht golvend landschap, hier en daar met vliegdennen en een enkel berkje begroeid. Het bruin wordt af en toe verlevendigd door helder wit-gele plekken zand ter plaatse waar wat ondiepe kuilen zijn gelegen. Het zijn gaten waar voor huishoudelijk gebruik wat zand is gegraven, „Wreutgate van de boeren”, verklaarde een beroepszandgraver mij eens laatdunkend.

Het is hier leuk fietsen langs de geheimzinnige zandwegen, die zich door de heide slingeren en even later ontwaren wij waarheen dit zandpad ons in deze verlatenheid voert. Als enorme molshopen tekenen zich tegen de lucht hoge bergen zand af. Het pad leidt er recht naar toe en nu daalt de weg af in een reusachtig zandgat. Ja, dit is inderdaad iets anders dan die ondiepe kuilen die we eerst zagen. Hier wordt het zand op industriële wijze gegraven en gezeefd met draglines, excavateurs, zandzuigers en hoe die moderne robots meer mogen heten. De na-oorlogse bouwbedrijvigheid heeft een grote vraag naar zand en grint met zich meegebracht en onafgebroken rijden zandauto's aan, om het zo begeerde „scherpe” zand te komen halen.

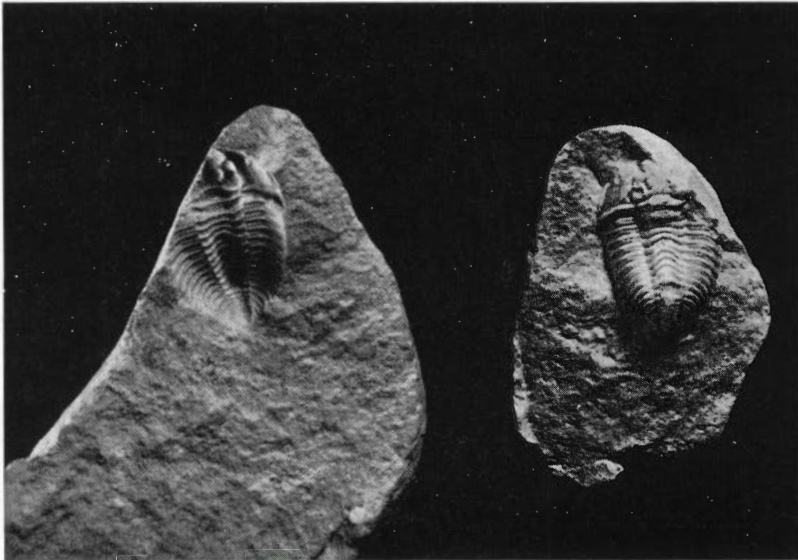
Wat is de grond waarop ons dagelijks bestaan zich afspeelt, waarop we leven en werken, ons toch eigenlijk weinig bekend. Alles gaat schuil achter een dicht plantenkleed, bossen, akkers en weiden, en slechts zelden wordt ons een blik vergund in hetgeen zich hieronder bevindt. Daarom is het altijd de moeite waard, bij ontgravingen eens een kijkje te gaan nemen. Wat is het hier stil, het gerucht van onze rumoerige wereld dringt hier niet meer door en slechts af en toe ritselt wat zand omlaag langs de steile wanden van de kuil. Onze blik dwaalt langs de steile wanden naar omhoog. Bovenaan de rand zien we een laag zwarte humusgrond van geringe dikte. Dan volgt een dunne lemige laag, de in de ijstijd door gletschers afgezette keileem. Plaatselijk ontbreekt deze echter wel eens door uitspoeling. Daaronder volgen de zandlagen, die reeds lang vóór de komst van het landijs hier zijn afgezet, al vóór de eerste ijstijd is dit begonnen. Zoals door boringen is vastgesteld, bereiken deze zandlagen in Sibculo een dikte van plm. 100 m, in Vriezenveen is dit



Afb. 1
Grint en
kris-kras
gelaagd
zand.
Foto:
W. Dingel-
dein

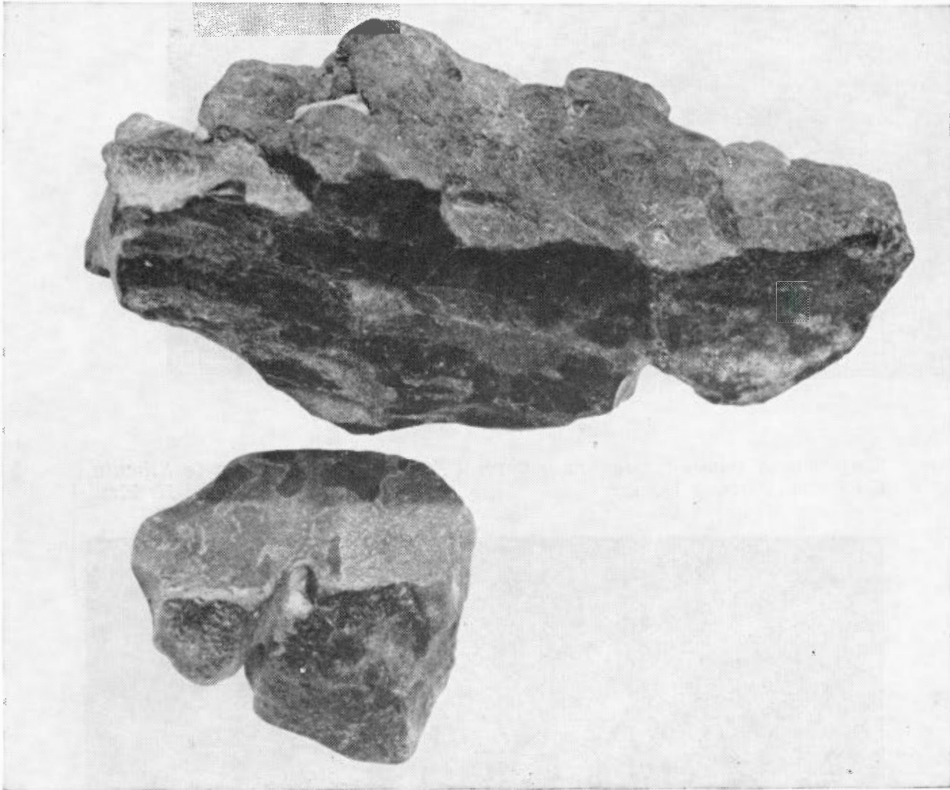
Afb. 2
Calymmene pediloba, een voorwereldlijke kreeft, gevonden te Sibculo.
Collectie: Natura Docet

Foto: H. Krul



bijvoorbeeld ± 80 m. Het zand is fijn gelaagd, soms kris-kras en wordt hier en daar onderbroken door dikke lagen grint. (Fig. 1).

We weten dus nu waar het grint vandaan komt. Zou het hier gegroeid zijn zoals men vroeger meende, zoals een galsteen in de galblaas of als ketelsteen in een ketel? Dit denkbeeld van de eenvoudige boerenbevolking ligt voor de hand. Ze zagen toch ook hoe de banken van ijzeroer, uitgevlokt uit ijzerhoudend water in hun lage weiden van jaar tot jaar als een



Afb. 3

Foto: H. Krul

Malmkwartsiet, een zwart gesteente dat veel in het grove grint van Twente wordt gevonden.

harde koek aangroeide. Laat ons daarom zo'n grintlaag eens aandachtig bekijken! Reeds dadelijk valt op dat ze uit geheel verschillend gekleurde steentjes bestaan. Zwarte lydieten, rode zandstenen, witte kiezelstenen, rose porfieren, rode jaspis, vuurstenen, enz. De een nog mooier dan de andere, en geen twee stenen zijn gelijk. De typische gelaagdheid van het zand en het grint geeft ook wel een aanwijzing.

Wie weleens bij een heftige regenbui het vervoer en daarna het deponeren

van het door water meegevoerde zand heeft gadeslagen, zal hier eenzelfde patroon in herkennen. Alles is hier kennelijk door stromend water neergelegd. Als wij als kind op aarde verschijnen en aan het wereldgebeuren gaan deelnemen, worden ook wij als het ware acteurs in een filmvoorstelling, waarvan we het voorprogramma niet hebben meegemaakt. Om het heden te kunnen begrijpen, zullen wij ons dus ook zoveel mogelijk van hetgeen aan onze komst op aarde voorafging op de hoogte moeten stellen. Wij



Foto: H. Krul

Afb. 4

We naderen het oorsprongsgebied van een bepaald gesteente. Op een akker, vèr in Duitsland, werden er duizenden door ons gevonden.

zullen dus in de geschiedenis moeten teruggaan, om te weten waar het grint vandaan komt.

Het is hier niet de plaats om diep op de veelbewogen geschiedenis van de aarde in te gaan. Ieder die de natuurhistorische musea te Denekamp en Enschede heeft bezocht, heeft daar tegenwoordig wel een voorstelling van. Vloeibaar gesteente stolde, zeeën ontstonden en verdwenen weer, bergen en vulkanen verhieven zich en verweerden en verbrokkelden tot gruis. De ene formatie na de andere werd afgezet. De aarde scheurde, plooidde, rees en daalde, totdat het aardoppervlak tenslotte een vreemde lappendeken was van gesteenten uit alle mogelijke tijdperken, die dikwijls

op de zonderlingste wijze naast elkaar aan de oppervlakte voorkomen. Wat vroeger laag was, is nu hoog en omgekeerd. Reusachtige, in de benedenloop tientallen kilometers brede rivieren zochten hun weg naar zee en voerden alle mogelijke gesteenten mee, soms uit vergelegen streken. Bij de nadering der zeekust vloeiden ze ineen tot grote woelende watervlakten. Op plaatsen waar de stroomsnelheid en dus het transportvermogen van die oude rivieren verminderde, bleef het meegevoerde materiaal liggen,



Afb. 5

Foto: H. Krul

Het gesteente als vaste rots gevonden! Steengroeve bij Ueffeln.

en deze stenen liggen er nu nog, zodat wij ze in de hand kunnen nemen en ze verwonderd bekijken.

Keizer Napoleon hield zich ook al bezig met de vraag waar het zand en het grint vandaan kwam. Hij verklaarde kortweg dat het zand en het grint door de rivieren uit het Franse keizerrijk hier waren gedeponeerd en mitsdien Nederland natuurlijkerwijze tot het Franse keizerrijk behoorde. Dit argument wordt dan ook o.a. in de toenmalige staatscourant de „Moniteur” aangevoerd, om de annexatie van ons ongelukkig vaderland in 1810 enige rechtsgrond te verlenen.

Mocht deze stelling voor Brabant, Utrecht, Gelderland en Holland al opgaan,

voor Twente gold dit zeker niet, zoals een onderzoek van het grint in onze Twentse zandgronden ons zou leren.

Wat toch is het geval? Tijdens het jarenlang zorgvuldig doorzoeken van het grint door talloze Twentse liefhebbers der geologie, zijn daaruit een groot aantal stenen met zeer karakteristieke, versteende dierlijke overblijfsels verzameld.

Om nu de vraag waar het grint vandaan komt te beantwoorden, hadden we dus evenals in het verhaal van Klein Duimpje, aan de hand van de door de oude rivieren achtergelaten stenen, stroomopwaarts de weg terug te zoeken en te trachten de rotsen terug te vinden van waaruit ze destijds in de pijlsnel voorbijschietende rivieren zijn gerold. Hierbij bleek, dat een gedeelte door een stroom uit het Oostzeegebied was aangevoerd, hetgeen zich had vermengd met het materiaal, aangevoerd door een grote midden-Duitse rivier. Als kenmerkende gesteenten van de Scandinavische stroom (niet te verwarren met het later tijdens de ijstijd door gletschers uit Scandinavië aangevoerde materiaal), noemen we versteende koralen, sponsen en tribolieten. Van zo'n triboliet, een versteende voorwereldlijke kreeft, ziet U in fig. 2 een mooi voorbeeld.

Wat het door de midden-Duitse stroom aangevoerde materiaal betreft, indien we hiervan „de weg terug” willen weten, zullen wij vanaf Oldenzaal de Bundesstrasse 65 dienen te volgen. Deze voert ons eerst langs Gildehaus, waar we op de Mühlenberg de Gildehauser zandsteen als dikke zandsteenbanken aantreffen; ditzelfde gesteente vinden we in het grint van de zandgroeven rond Oldenzaal.

Bij Ueffeln, ten noorden van Osnabrück, zien we de rotsen die ons de eigenaardige Malmkwartsieten geleverd hebben, die we in Twente overal tegenkomen. Fig. 3, 4 en 5.

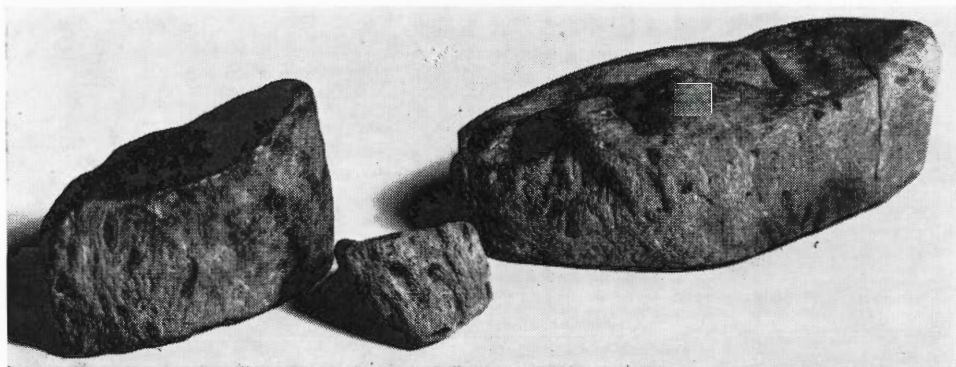
Eveneens uit het Osnabrücker land zijn tot ons gekomen juragesteenten

Afb. 6

Verkiezede stamstukken van boomvarens. Gevonden te Sibculo. Het rechter exemplaar is afkomstig uit Wierden.

Collectie: *Natura Docet*

Foto: *G. Giesbers*



met afdrukken van voorwereldlijke inktvissen (Ammonieten) en schelpen. Indien we onze weg naar het oosten voorbij Minden vervolgen, komen we in de buurt van Bückeberg, in het gebied van de Wealdenzandsteen. Ook in de Deister, een verder oostelijk gelegen gebergte, treffen we deze zandsteen aan, waarvan talrijke goede voorbeelden in het grint van onze Twentse grintgroeven zijn te vinden.

Zelfs verkiezelde tropische boomvarenstammen uit dit gebied zijn in Twente gevonden. Fig. 6.

In de buurt van Hannover gekomen, bezoeken we de reusachtige kalkgroeven van de cementfabrieken te Misburg, waar we weer talrijke oude kennissen uit Twente tegenkomen. Fig. 7.

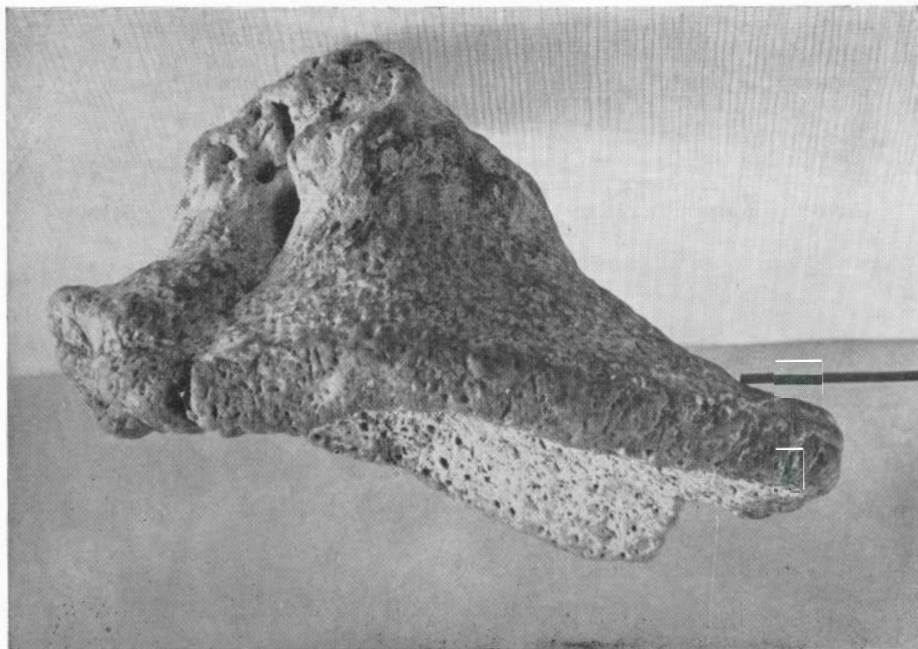
Het zijn de bij de stenieliefhebbers zo bekende fossiele krijtsponsen, die bij honderden in de loop der jaren in Twentse zandgroeven zijn gevonden. Verder deze weg te gaan is niet mogelijk, want bij Braunschweig snijdt de oostgrens ons de pas af, zodat we helaas het oorspronggebied van de Thüringerwoud-porfieren niet kunnen bezoeken. Terug naar onze Twentse zandkuilen dus, waar nog veel merkwaardigs begraven ligt, wachtend tot een enthousiaste speurder het opdraapt, om er de collecties van onze natuurhistorische musea mede te verrijken.

Afb. 7

Verruculina cupula, een verkiezelde spons uit het krijttijdperk.
Gevonden te Sibculo.

Collectie: *Natura Docet*

Foto: Kolkman.



H. W. MICHEL

Hutjacht met de Oehoe

Tot de bijzonderheden van Twickel behoorde ook de oehoe. (*Bubo Bubo L*) Toen vader er in 1895 kwam, was er reeds een oehoe aanwezig, doch deze verheugde zich in een behaaglijke rust. Het was een mannetjesputter, die zijn klauwen wist te gebruiken en daarom liet men hem waarschijnlijk in de kooi. Geleidelijk werd het hem echter bijgebracht, dat hij daar niet als pronkstuk zat, doch ook zijn diensten moest leveren, n.l. voor de hutjacht. Op een daarvoor geschikt punt plaatst men een hut, hetzij beschut door bomen, hetzij op de grond; op schotsafstand hiervan komt een paal met dwarshout, de zogenaamde kruk, te staan.

De oehoe oefent een grote aantrekkingskracht uit op roofvogels. Uit de hoogste regionen komen deze omlaag en storten zich op de oervogel; de schuwste vogel wordt dan driest. Men schrijft dit toe aan het feit, dat de uil, die een nachtroofvogel is, overdag wat onhandig is, zodat de anderen zich dan menen te kunnen wreken. Het kan ook zijn dat ze de indringer uit het daglicht weer naar het donker willen terugdringen. Men ziet iets dergelijks ook wanneer een steenuiltje zich overdag vertoont. De zangvogels vervolgen dit dan zolang tot het weer in een holle boom of in een oude schuur verdwijnt.

Van deze omstandigheden trekt de jager partij. Dat is alleen mogelijk op uitgestrekte terreinen, daar er in de omtrek van de uil geen mensen behoren te komen. Bovendien moet er een open vlakte zijn, liefst een heuvel, zodat de uil opvalt.

Het vereist heel wat handigheid van de jager om de oehoe uit zijn kooi te halen voor de jacht. De jager gaat in de kooi en sluit de deur zorgvuldig achter zich. De oehoe zit op een der stokken en kijkt zijn meester met zijn ronde ogen aan en knapt eens met de snavel. Noch met de klauwen, noch met de snavel valt te spotten. Het is de kunst om „Hans” om de polsen te grijpen; dat is de enige manier om hem in handen te krijgen. Eenmaal onder de arm laat hij zich rustig vervoeren, zowel lopende als per rijwiel. Veiligheidshalve wordt om een der poten een leren band met lijn gesespt, om te voorkomen dat hij zich plotseling losrukt om weg te vliegen. Bij de hut gekomen, wordt hij op de paal gezet en de lijn met een grote speelruimte er aan bevestigd. De paal wordt nu met „Hans” op de kruk overeind gezet; wij vonden dat altijd een leuke gebeurtenis en de vogel liet het zich welgevallen.

Daar zat dan de koning van het woud. Inmiddels is de jager in de hut verdwenen, om zich aan het oog te onttrekken. Door een kleine opening heeft hij het gezicht op de oehoe, die zich met welbehagen schudt, hoog op zijn troon. Nu eens kijkt hij naar links, dan weer naar rechts; dit kan

zo enige tijd duren. Maar dat is voor de schutter het teken om op zijn qui vive te zijn.



Daar komt als een pijl uit de boog een kraai naar beneden. Hij scheert rakelings langs de oehoe. Dit is het moment waarop de jager moet ingrijpen.

Het zijn snap-shots, zij eisen koelbloedigheid en bedrevenheid, daar de vogel geschoten moet worden en niet de oehoe. Daar valt de eerste kraai. De jager herlaadt, want er volgt er nog een; weer een schot.

Een meerkol zit in het hout te krijsen, doch stoot niet, daar hij de zaak niet vertrouwt. Daar komt een sperwer, hij stoot onder de uil door en ontspringt de dans, omdat hij de schutters te vlug af was. Het ging om een enkele seconde.

Als de trek voorbij is en Hans onverschillig begint te worden, ten teken dat er niets meer te ontdekken valt, komt de jager te voorschijn. Eerst verzamelt hij de geschoten roofvogels, die in een wijde kring om de hut zijn gevallen. Daarna laat hij de paal zakken en neemt „Hans” weer onder de arm en geeft hem een pluim voor zijn goede werk.

Bij deze hutjacht moet men geduld hebben; onze moderne tijd werkt dit niet in de hand. Wanneer men echter de grote aantallen kraaien, eksters en meerkollen ziet, bevreedt het eigenlijk dat deze mooie jacht hier te lande verdwenen is.

Als jongen zaten wij stil op het bankje in de hut en leerden zo de valken, sperwers en andere vogels in hun ware gedaante kennen. Er werd niet zonder meer op alles geschoten. Spanning was er steeds en vooral in het vóór- en najaar waren de successen groot; dat is de beste tijd voor deze bijzondere soort jacht. Men zag veel, en menig moeilijk schot bracht voldoening, méér dan de andere wijze van vervolgen van het schadelijk gespuis, behalve dan de eksterjacht onder de hoge bomen in het voorjaar. Daar zat ook wat in.

Het is natuurlijk niet ieders zaak om op stotende kraaien en eksters te schieten. Het kost veel oefening en patronen. Men moet zijn kalmte bewaren en kan in de hut weinig manipulaties maken.

Zodra de oehoe weer in zijn kooi teruggebracht was, werd hem ter beloning een kraai of ekster gegeven. Hij raakte deze echter overdag niet aan. Getrouw aan zijn levenswijze van nachtrover, kwam hij pas in het donker van zijn stok en begon dan op de vloer zijn prooi te verorberen. Vaak hebben we hem daarbij in alle stilte gadegeslagen. Zoals bekend, wordt de prooi vrij ruw gegeten. Wat niet verteert, wordt later als ballen weer uitgespuwd; uit de samenstelling van de ballen kan men de diverse prooien afleiden. Drinken deed hij nimmer, doch in de zomer stond in de kooi wel een bak met water; daarin baadde hij zich zo nu en dan naar hartelust. Hans kende zijn verzorgers goed en was hen ook erkentelijk.

Het verzorgen was nog geen eenvoudige taak. In de eerste plaats moest er dagelijks voor vers gedierte gezorgd worden. Steeds haar- of veerwild, daar vlees van paarden en koeien niet werd aangeraakt. Wel was hij een groot liefhebber van ratten, muizen en eekhoorns. Voor het vangen van ratten loofde vader dan ook een premie uit van zegge één cent, zodat ik er op mijn dertiende jaar 123 in mijn jachtregister boekte, in een jaar tijds. 's Avonds zetten we een half dozijn rattevalen en 's morgens verzamelden we de buit. In de zomeravond zaten we met de flobert gereed, om ze met de rondkogel te schieten. We mochten nooit met hagelpatroontjes schieten, daar er dan de kunst af was. Hiermede werd bereikt dat ratten en muizen kort gehouden

werden en de oehoe geregeld voer had. Toch moest ook vaak een konijn gegeven worden, daar er niet altijd ratten of muizen waren. In datzelfde jaar kon ik vader nog 26 eekhoorns en 59 muizen bezorgen.

Het hok kreeg elke zaterdag een grote beurt en dan was het uitkijken, dat de oehoe niet ontsnapte en ook, dat hij zich niet op de bezem stortte. Die schoonmaak vond hij maar zo zo, doch Jan Kattelaar dacht er anders over. Hij leverde zaterdags de kennels en alle hokken, waaronder dat van Hans, schoon op.

De zondag daarop mijmerde Hans dan in een fris hok en trok zich van de vele bewonderaars buiten het hok niets aan.

De meeste hutten waren boven de grond gemaakt, onder bescherming van houtgewas. Slechts op één punt was de hut in de grond gemaakt en wel op de Deldeneres. Daar had men een prachtig uitzicht; de hut was omringd door fijnsparren en wanneer de oehoe op de paal zat, kwamen de roofvogels in groten getale opzetten. Deze hut is in de loop der jaren vervallen en niet meer hersteld. Een boom ter plaatse herinnert nog aan de tijd toen de oehoe er troonde. Een ansichtkaart uit die tijd doet nog herinneren aan hetgeen eens was; ze werd aangeduid als „Loerhut Delden”, een minder juiste aanduiding. Het Duitse woord „Krähenhütte” is beter. Deze hut had voor de omgeving haar bestaansrecht, daar er vele kraaien en eksters geschoten zijn.

In 1906 werd er een raaf geschoten. Om vijf uur in de morgen was de tocht naar de es aanvaard, zodat de oehoe reeds voor zonsopgang op de kruk zat. De kraaien schoten goed en weldra lagen er drie op het tapijt; doch wat voor een knaap kwam daar plotseling naar beneden? Hans dook ineen, hetgeen slechts hoogst zelden geschiedde. Het was een raaf, een pracht-exemplaar, dat een ereplaats in de collectie kreeg. Er waren er toen nog diverse in Nederland; op Carelshaven was zelfs een levende, die duidelijk „Jacob” kon zeggen.

Een interessant voorval was de jacht op een adelaar; het is de moeite van het vertellen zeker waard. Op de vijftiende van de zomermaand 1902 fietste vader in Azelo en zag een zee-adelaar in de Azelose meen. Hij had daar een hut onder een der oude eiken, waar al vele kraaien en eksters geschoten waren. Men had er een pracht uitzicht over de weilanden. Hoewel de kans groot was, dat de arend inmiddels doorgevlogen was, koerste vader terstond huiswaarts en haalde Hans. Hiermede was meer dan een uur gemoeid en het was o zo warm! Maar de moeite werd beloond!

Toen de oehoe een poosje op de kruk zat, gaf hij tekenen dat er iets in de lucht was. Hij was onrustiger dan gewoonlijk en dat was voor de jagers een teken dat er iets in aantocht was. Plotseling kwam een gevaarte uit de bovenste luchtlagen naar beneden suizen. Hans werd zó benauwd, dat hij uit zelfbehoud zich van de kruk liet vallen. Met een snapshot viel de arend omlaag. Het was een prachtig exemplaar, met een vleugelspanning van ruim twee meter. Dat was me een evenement op Twickel. De preparator E. Blauw in Nijmegen heeft hem goed opgezet, waarbij bleek dat er in de maag van *Haliaeetus albicilla* (L) de restanten van dertien jonge eenden zaten.

Acht jaar later haalde Hans zich de haat op het lijf van een visarend. In het kasteelpark waren witte eenden, die echter met de dag in aantal verminderden: dit moest een oorzaak hebben. Hoewel er veel ratten waren, vraten die in het algemeen geen volwassen eenden op. Alras bleek dat een roofvogel de oorzaak moest zijn, want tuinlieden hadden gezien, dat een valk met een eend de lucht ingegaan was. Het was zo vlug in zijn werk gegaan, dat men beduusd stond te kijken, doch de eend was weg en de overige eenden hadden door duiken het vege lijf trachten te redden.

Hoewel door de vele hoge bomen het uitzicht niet bijzonder mooi was, werd een provisorische hut in het park gemaakt en ging vader er met de oehoe zitten. De eerste keer kwam er niets en de eenden bleven ook rustig.

De volgende dag, 9 september 1910, had hij meer succes! Nadat hij een poos gezeten had stoven de witte eenden plotseling uit elkaar en zochten de boorden met de overhangende rododendrons op. Meteen schoot een sierlijke vogel op de uil af; maar dit werd hem noodlottig. Het bleek een visarend te zijn. (*Pandion haliaetus* L.)

Dergelijke vogels zijn echter bijzonderheden, doch kraaien, eksters en meer-kollen werden in groten getale geschoten en dit had een gunstige invloed op de wildstand, want, hoewel er wel eens dertien kraaien op één middag geschoten werden, verminderde hun aantal zo, dat in 1905 de hutjacht te Woolde op zekere dag slechts één ekster opleverde, met de aantekening in het dagboek: „Men ziet bijna geen eksters meer”.

Dat kan men tegenwoordig niet meer zeggen; bijna overal ziet men veel van dat gespuis. Het blijkt dus wel dat de methode effect sorteerde en dat bestrijding mogelijk is. Daar dit echter in vele aangrenzende velden niet plaats vond en heden ten dage ook nog zeer verschillend is, is de eksterstand in het algemeen niet achteruitgegaan, niettegenstaande de letterlijke vogelvrijheid. Nu mene men niet dat er toen minder wild was dan tegenwoordig; integendeel, de meeste velden hadden toen een betere stand.

De oehoe bracht zijn kosten ruimschoots op en hielp aan het korthouden van het gevederde roofwild. Om een indruk te geven van hetgeen er op deze wijze geschoten werd, volgen hier nog enige data uit het verleden. Op 9 maart 1903 werden in Het Reef 8 kraaien geschoten; op 14 maart 1903 in het Woolderbroek 8 stuks en 1 ekster. Een twintigtal jaren later werden op 13 oktober 1922 in het Galgenveld nog geschoten 3 kraaien, 1 ekster en 1 meerkol.

Juist tengevolge van het binnen de perken houden van het roofgoed, kon er een behoorlijke wild- en vogelstand gehandhaafd worden. Om een denkbeeld te vormen van hetgeen op dat gebied in Gods vrije natuur rondloopt, moge dienen, dat in de loop van de jaren aldaar werden bemachtigd duizenden bunzings en wezels, meer dan 2200 kraaien, ruim 1300 eksters, 1916 meerkollen, 2602 verwilderde katten. In velden waar geen toezicht is, heeft dit soort roofridders de vrije loop, met het gevolg, dat daar bijna het laatste stuk wild verdwijnt, alle maatregelen ten spijt.

Een eigenaardig oud gebruik bestond, om de roofvogels, wezels en andere schadelijke dieren, die bemachtigd werden, op te hangen tegen de muur van de schuur in het bos. Misschien lag hieraan oorspronkelijk de stelling

ten grondslag, dat op deze wijze de boze dieren verdreven werden. De jachtjongens uit die tijd lieten geen kans onbenut om steeds nieuwe oogst er bij te hangen. Deze werden beschenen door de zon en droogden geheel uit, zodat ze lange tijd als mummies aan de muur prijkten en pas begraven werden tegen verwisseling van nieuwe aanvoer. Dit kon tamelijk grote afmetingen aannemen, want op zekere dag hingen er 6 eksters, 1 sperwer, 11 kraaien, 1 reiger en 7 wezels, die door een fotograaf ook nog zijn vereeuwigd.

Ook uit hygiënisch oogpunt was dit bepaald geen mooie vertoning en daarom werd geleidelijk het gebruik teruggedrongen en langzamerhand is het uitgestorven.

Bovendien maakten de vogelbeschermers er, overigens ten onrechte, gebruik van als propaganda tegen de jacht. Als er echter ergens vogelbescherming werd toegepast, dan was het wel op Twickel; er waren toen meer interessante vogels dan thans met al onze voorschriften. De schuur met haar rieten dak en een gevel die gedeeltelijk uit vakwerk met leem bestond, lag in het geboomte en voor het raam stond een mooie witte meidoorn. Aan de bomen hingen vele nestkastjes voor de spreeuwen. Deze kwamen reeds vroeg in het voorjaar; de nestkastjes werden elk voorjaar tijdig nagezien en zo vond menig spreeuwenpaar een mooie woning. Hoewel er in het bos vele holle bomen waren, die goede nestgelegenheid boden, was hun aantal niet voldoende om alle gegadigden te helpen. Daarom hing hier een groot aantal nestkastjes.

De spreeuwen haalden heel wat rupsen en andere schadelijke insecten aan en het was een lust om het aan- en afvliegen van de ouden te zien, terwijl de jongen in het nestkastje verlangend uitkeken. Ook mezen en vliegen-vangers bezochten de nestkastjes, doch de spreeuwen lieten dit doorgaans niet toe. Er was voor de kleinere vogels echter voldoende gelegenheid in de zo rijke begroeiing.

Eén vogel was de spreeuwen te slim af, de boomklever, de acrobaat onder de vogels, met zijn blauwe rug en zijn gestroomlijnde kop met spitse snavel, waarom hij ook wel blauwe specht wordt genoemd. Dit vogeltje had zijn keuze laten vallen op een nestkastje, hangende aan een grove den voor de schuur. Hij nam het tijdig in bezit en daar het vlieggat voor hem te groot was, moest er iets op gevonden worden opdat de spreeuw hem niet kon verjagen. Heel vernuftig haalde de boomklever leem uit de slootkant achter de schuur en metselde hiermede een ring om het vlieggat. Dit kreeg dientengevolge een kleinere doorsnede, zodat de boomklever wél kon passeren, doch grotere vogels, waaronder de spreeuw, niet. Een leerzaam voorbeeld, hoe in de natuur de zwakkere bescherming zoekt tegenover de sterkere. En wij genoten van deze schrandere vogeltjes met hun mooie grote ogen!

Uiteraard werden veel musea aan materiaal geholpen. „Natura Docet” werd stevig geholpen bij de opstelling van de collectie roofvogels. Wijlen de heer Bernink deed nimmer tevergeefs een beroep op vader en de correspondentie tussen hen behoort tot de meest prettige; zij hielpen elkander bij het determineren en wisselden zo elkaanders ervaringen en kennis op het gebied van de natuur uit.

Ook het natuurhistorisch museum te Leiden, het Canisiuscollege te Nijmegen, de Rotterdamsche Diergaarde, Artis, Burgers' Dierenpark en nog vele andere instellingen werden geregeld bedacht.

De oehoe was een attractie voor de hele streek en iedereen die in het bos kwam, wilde de „katoele”, zoals men hem noemde, zien.

Het was een traditie geworden en Jan Kattelaar, die daar als gids van zijn menagerie optrad (honden, fretten, vos, sperwers, bok, enz.) wist door zijn avontuurlijke verhalen er een glans aan te geven, die niemand verbeteren kon, niettegenstaande zijn spraakgebrek.

Met dat al bereikte Hans een mooie leeftijd. Op zekere dag vertoonde hij sporen van inzinking; hij wilde niet meer eten en bleef op de grond zitten. De opmonterende woorden van vader mochten niet baten en op zekere morgen lag hij dood in zijn kooi.

Het was alsof een der onzen was heengegaan; het gehele jagershuis was er bedroefd van. En om toch in ons midden te komen, werd hij opgezet en kwam zo temidden van een collectie zeldzame roofvogels, die vader met hem had weten te verwerven, te pronk te staan. Deze oehoe heeft minstens 22 jaar op Twickel geleefd.

...en

God sal seggen:

Rieget iuw

Tied hef ùns ùntgröönd.
Wiedlöftig is de wettenschüp.
Disse dö ùns et bewies
— wel dekoreert Democritus? —
den schelp van ùnse sele
bouwd ùüt atoom
Gods dülmödig werk.

Tien miljard atomen
blievend besit van elke sele?
Ok as 't herte tömig geet?

Wij bewaard et woord van Hem
dat He ees
as allens is verströöjd,
klööwd düür kloke lö,
vüt eschötten ien 't heelal,
wier sal riegen
as Gods wachters vüür et lest
et koper an de lippen legt.

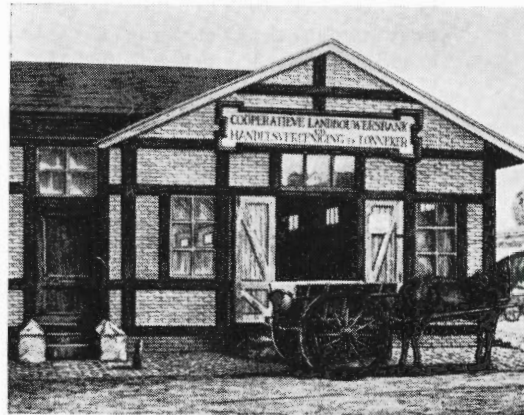
AREND LAMM

JOH. BUURSINK

TWENTE

van heideland

tot weideland



Er is een tijd geweest — en die tijd ligt nog niet eens voorbij de heugenis van de oudsten onder ons — dat veel Twentse boeren de textiel-huisnijverheid als nevenbedrijf beoefenden — daartoe vaak door armoe gedwongen — terwijl veel Twentse textiefabrikanten — uit de overvloed van hun rijkdom — zich toelieden op de landbouw als nevenbedrijf. Dit is het uitgangspunt van een interessante ontwikkeling in ons gewest. De huidige welvaart, maar ook de huidige sociaal-economische constellatie van Twente zouden ondenkbaar zijn zonder bovengenoemde factoren. Het kader van dit artikel noopt tot een enigszins vereenvoudigde rangschikking der gegevens. Voor wie een globale achtergrond wil hebben, waartegen hij de lokale sociale historie wil projecteren, moge juist een dergelijke vereenvoudigde voorstelling van zaken voldoende zijn. Het achterwege laten van bronvermeldingen acht ik wel verantwoord in het feit, dat ik voor mijn „Boek van de Lonneker landbouw” *) waarop ik mij in dit artikel hoofdzakelijk zal baseren, voornamelijk geput heb uit de archieven van de Lonneker landbouwcoöperaties, evenals uit oude jaargangen van de eigen landbouwtijdschriften als „Ons Blad” **), het Overijsselsch Landbouwblad en andere.

Hoewel reeds in de achttiende eeuw in Twente een voor die tijd belangrijke textielnijverheid werd aangetroffen, kunnen de politieke gebeurtenissen aan het begin van de dertiger jaren der negentiende eeuw worden beschouwd als de historische factoren, die definitief het industriële karakter van dit gewest zouden voorbestemmen. De in 1824 op instigatie van koning Willem I opgerichte Nederlandse Handelmaatschappij, ontwikkelde een

*) Joh. Buursink, „Het boek van de Lonneker landbouw”, 1951/6, jubileum-uitgave van de Lonneker Landbouwcoöperaties, Enschede. Het boek is niet in de handel geweest. Het is in verschillende openbare en Universiteitsbibliotheken aanwezig.

**) „Ons Blad” was van 1903 tot 1916 het officiële orgaan van de Coöperatieve Landbouwersbank en Handelsvereniging te Lonneker en andere Twentse zuster-verenigingen. Het kan als het Twentse landbouwblad van die jaren worden beschouwd. Het werd in 1916 omgezet in het Overijsselsch Landbouwblad als officieel orgaan van de O.L.M.

exporthandel op „onze Oost”, tot welk doel veel katoenen stapelgoederen, die in de zuidelijke Nederlanden werden gefabriceerd, verhandeld werden. De afscheiding van België had tot gevolg dat de handelsbronnen voor de N.H.M. verlegd moesten worden. Uit België waren immers voorshands geen leveranties meer te verwachten van katoenen stukgoederen.

In opdracht van het bestuur kwam de toenmalige secretaris der N.H.M., Willem de Clercq, op zijn speurtocht naar een nieuw produktiegebied, ook in Twente, waar hij plannen uitwerkte met de uit België uitgeweken Engelse technicus Thomas Ainsworth. In de op te richten weefscholen zouden vooral de jeugdige boerenlieden van Twente de vaardigheid verkrijgen in het werken met de snelspoel, die de hier nog gebruikte ouderwetse smijtspoel moest vervangen. Aldus kreeg de textielindustrie een nieuw gezicht in het agrarische Twente, dat door het ontbreken van wegen een der achterlijkste gebieden van ons land was. Het was juist die achterlijkheid, die Twente zo aantrekkelijk maakte voor de ondernemers. De looneisen lagen hier immers lager dan elders, en de Twenten blonken immers evenzeer uit in hun meegaandheid als in hun arbeidzaamheid. Systematisch werd door de ondernemers voor een groot deel de aloude huisnijverheid als grondslag genomen.

Aan de ene kant zijn het ongetwijfeld koel-zakelijke berekeningen geweest, die op deze bestaande grondslag verder wilden bouwen. Die berekeningen gingen niet alleen uit van de lage looneisen, maar ook van de overweging dat de zelfstandige boeren-loonwevers - die op de weefscholen hun eigen getouwen op eigen kosten zouden kunnen leren bouwen en bedienen - grote investeringen overbodig zouden maken. Die boeren-wevers zouden ook nog tijd genoeg moeten overhouden om hun eigen land te bebouwen en aldus hun eigen voedselvoorziening te verzorgen, welke factor eveneens de kostprijs van de textielprodukten laag zou houden.

Aan de andere kant mogen we deze beide initiatiefnemers een grote mate van sociale bewogenheid niet ontzeggen, zodat ze in de huisnijverheid een zekere morele zelfbescherming zagen voor de boerenbevolking. Het ontstaan van grote industrie-centra zou in Twente vermeden kunnen worden, als men maar zo lang mogelijk de huisnijverheid in stand hield.

Ruw geschetst is de ontwikkeling dan ongeveer zo, in de loop van de vorige eeuw, nadat in de achttiende eeuw de zogenaamde landadel praktisch had uitgediend. Er was een nieuwe maatschappelijke bovenlaag opgekomen als reiders en fabriqueurs, d.w.z. veredelaars van het ruwe boerenlinnen en ondernemers van fabriekshuizen, in welke inrichtingen zowel armlastigen emplooi konden vinden als de boerenkinderen voor wie op de overwegend kleine zandgrondbedrijven geen vestigingsmogelijkheid bestond, als gevolg van de blijverszede. Uit die groep van Twentse textielondernemers wisten de bekwaamsten zich te handhaven en steeds verder omhoog te werken, en zij werden de stamvaders van de bekende fabrikantengeslachten.

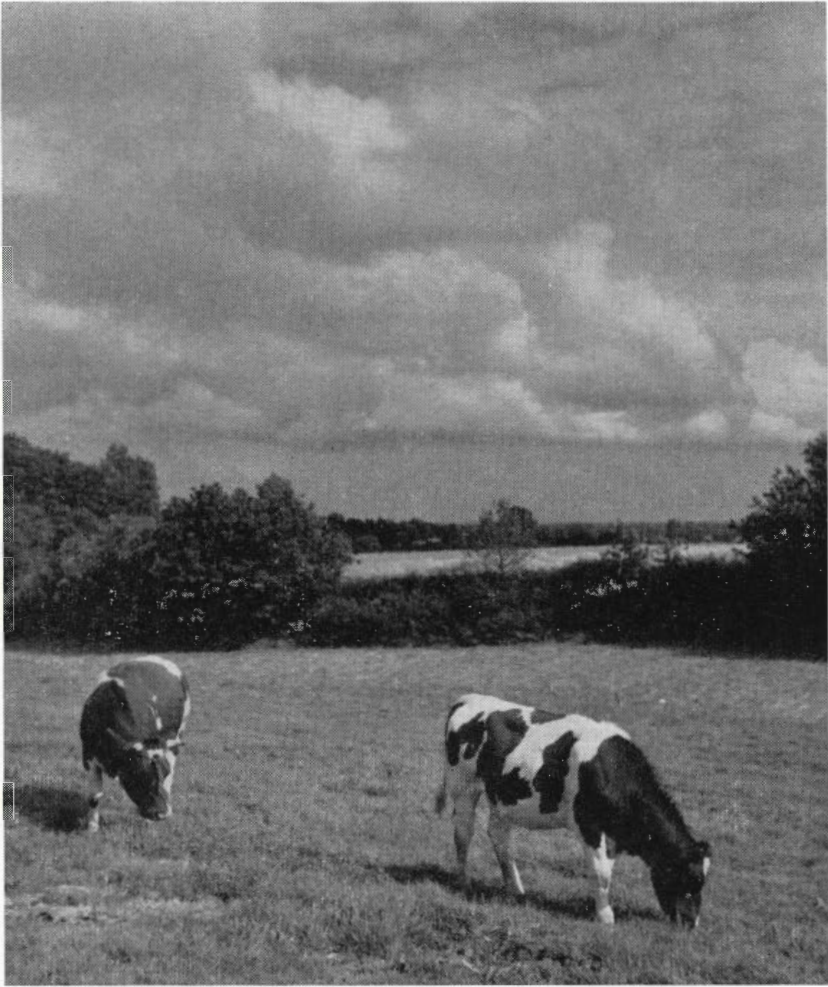
Uit die textielondernemers heeft een aantal tevens een voorname rol gespeeld in de Twentse landbouw. Deze fabrikant-boeren — die we vooral

niet moeten zien als een soort hereboeren, maar nog minder als een groep landjonkers — hebben niet alleen de ontwikkeling van de Twentse landbouw mede bepaald, maar zij hebben ook naar het uiterlijk voor een groot deel het aanzien van het Twentse land beïnvloed. Tot omstreeks de eerste wereldoorlog kan men constateren, dat veel Twentse textielfabrikanten al evenzeer geïnteresseerd waren in de landbouw als in de textiel.

Dat geïnteresseerd-zijn in de landbouw was in de eerste plaats een kwestie van geldbelegging. Want zegt niet het oude Twentse spreekwoord: „Laand nêmp gin krieg of braand”?

De bedrijfs- en privéwinsten in die dagen stegen ver uit boven de investeringsbehoeften en -mogelijkheden, en grond was er in Twente in overvloed. Men kon zich geen idealer vorm van belegging indenken dan investeren in grond in eigen omgeving en deze grond in eigen beheer te houden en voor een deel ook zelf te bewerken.

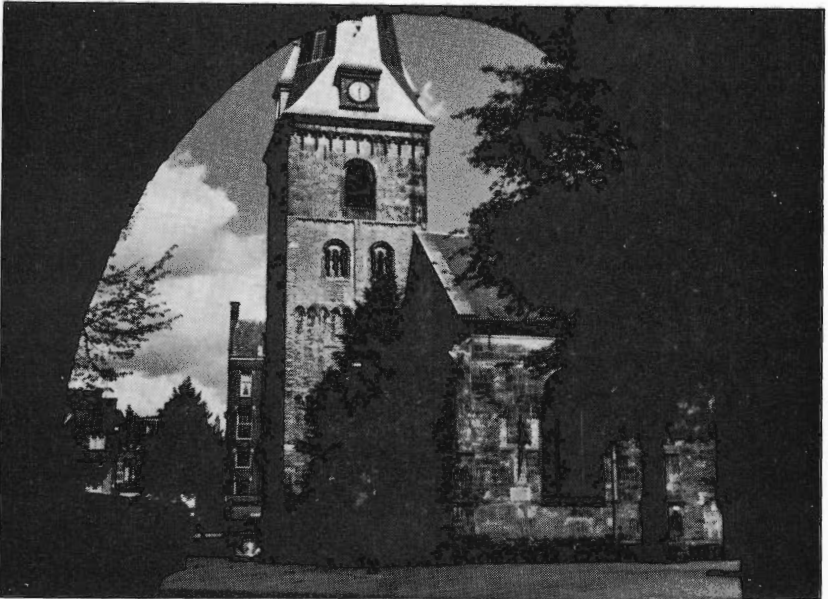
Deze fabrikanten dwingen onze bewondering af, omdat zij niet alleen hun textielbedrijven tot een enorme expansie wisten te brengen, maar ook nog tijd vonden om zich te geven aan de landbouw. Dergelijke ondernemende Twentse textielfabrikanten waren geen amateur-boeren. Een aantal van hen, die als textielfabrikanten tot de topgroep behoorden, gaven tegelijk de toon aan op het gebied van de bosbouwcultuur, van heide-ontginningen (zowel door middel van bevoeiingen met het water uit de beken, als later met de nieuwe hulpstoffen), van paarden-, varkens- en veefokkerij, van kippenhouderij, van de verbouw van landbouwgewassen en zelfs bij de pogingen die werden ondernomen om in Twente te komen tot tuinbouw. Een complex van omstandigheden beïnvloedden in de vorige eeuw de ontwikkeling van de landbouw. Reeds had koning Lodewijk Napoleon de verdeling der gemene markegronden mogelijk gemaakt. Bij ontginning zou vrijdom verleend worden van grond- en personele belasting, en reeds in 1817 werd hier te lande (gem. Dommelen) de eerste vloeibeide aangelegd. Ondanks de voorlichting van regeringszijde nam de aanleg van vloeibeiden geen hoge vlucht, daar de investering zeer kostbaar was. Het is tekenend voor de Twentse fabrikanten dat een aantal hunner (o.a. G. J. van Heek en A. J. Blijdenstein) zich op deze ontginningmethode toelegden. Juist in het zo waterarme Twente, waar de kosten groter moeten zijn geweest dan elders, kwamen de grootste vloeibeiden voor. En juist de systematische ontginningen, die tegen het einde van de vorige eeuw steeds toenamen, hadden een verbeterde waterhuishouding tot gevolg, waardoor sommige beken steeds waterarmer werden. Maar de hulpstoffen zouden de bevoeiingsontginningen geheel overbodig maken. Toch werd in 1893 nog een Staatscommissie benoemd tot het instellen van een onderzoek omtrent bevoeiingen, en een Twents industrieel, G. J. van Heek, werd benoemd tot voorzitter. Maar zowel de verdeling als de ontginning der markegronden stuitte op veel weerstand. De boeren konden immers de woeste gronden niet ontbernen. Als voederplaatsen voor de schapen (mestleveranciers) en voor het steken van heideplaggen, niet zozeer voor brandstof als wel voor ligging van het vee (in de potstallen), dus als grondstof voor de mest, kon men de heide niet missen en deze volumineuze plaggenbemesting heeft in de loop der eeuwen onze essen aanmerkelijk opgehoogd.



Twentse zomer

Foto: R. Kampman

De merkenwet van 10 mei 1886 regelde de verdeling van markegronden, en deze kreeg ook in Twente haar beslag. Twee jaar later volgde de oprichting van de Nederlandse Heidemaatschappij te Arnhem (5 jan. 1888), naar Deens voorbeeld, op instigatie van de Gelders-Overijsselse Maatschappij voor Landbouw, aan welke oprichting heeft medegewerkt de fabrikant A. J. Blijdenstein, die later ook het voorzitterschap der Heidemij heeft bekleed. Hoewel het doel van de Heidemij in eerste instantie was: verhoging van de produktiviteit (let wel: dit begrip was zo'n zeventig jaar geleden reeds hoogst actueel in de landbouw!) van de Nederlandse bodem, werd in de eerste jaren ook reeds gewerkt aan zuivering van fabrieks- en



N.H. kerk, Enschede.

Foto: Van Barneveld en Dekkers

rioolwater (in Twente!) door middel van irrigatie. Een suggestie van de G.O.M.L. gaf de Heidemij aanleiding tot pogingen de bodem verder produktief te maken door de aanleg van vijvers op heidegronden voor viscultuur.

Hebben dus de Twentse fabrikanten de ontginning in Twente op gang gebracht, zodat deze zich vooral rondom de steden het eerst manifesteerde, het zou nog geruime tijd duren, voordat de ontginningsdrift zich van geheel Twente had meester gemaakt.

Dat de Heidemij in Twente zo goed aansloeg, had zijn redenen.

In Twente waren de woeste gronden, voorzover ze niet tot het bezit van de adel behoorden, in grote complexen door aankoop eigendom geworden van vele fabrikantenfamilies. De Heidemij, welker leden hoofdzakelijk uit grootgrondbezitters waren gerequireerd, vond in de Twentse fabrikanten de actiefste leden, die haar grote opdrachten gaven tot ontginning en vooral tot bosaanleg.

Wanneer we de ledenlijst van de Heidemij d.d. 1898 raadplegen, zien we tussen veel adellijke namen verscheiden namen van Twentse textiel-fabrikanten, zoals in Almelo: Ledeboer, Bavinck ten Cate, Ten Bruggencate, H. ten Cate Hzn., Engberts, Gorter, Hagedoorn, G. Salomonson Hzn., enkele Scholtens, Scholl Engberts, enz.; in Enschede: 4 Blijdensteins, 2 Ebelings, 1 Elderink, 6 Van Heeks, 3 Janninks, 10 Ter Kuiles, 2 Ledeboers, 3 Roessinghs, 3 Scholtens, 3 Stroinks, 2 Udink ten Cates, enz.; in Goor: o.a. 2 Janninks; in Haaksbergen: o.a. 3 Jordaans; in Hengelo: Dikkers, Friesendorp, Hulshoff Poll, De Monchy, 7 Storcks, enz.; in Lonneker de bekendste grote boeren, o.a. Bos, Berenbroek, Derkink, Gerritsen,

Lutje Holzik, Kromhof, Reef, Roerink, Robers, Schurink, Spiele, Varvik, Wigger, Zeggelt, enz.; in Rijssen: Ter Horst. In Twente lag het zwaartepunt van de Heidemij in Enschede-Lonneker, en daar was men ook het meest vooruitstrevend. Omstreeks 1910 bleek dat in Enschede-Lonneker geen noemenswaardige ontginnings-objecten meer waren, terwijl bijvoorbeeld in Delden en Goor praktisch nog geen schop in de heidegrond was gezet. Daar waren zowel Baron Van Heeckeren van Wassenaar (Delden) en Graaf Bentinck (Goor) weliswaar geen leden maar dan toch begunstigers van de Heidemij.

En nu zien we tweeërlei voordeel voor een grandioze ontwikkeling van de landbouw in Twente voortspuiten uit het feit, dat die Twentse kapitaalbezitters zich de eigendom wisten te verschaffen van zoveel Twentse grond, en deze ontwikkeling is juist zo typerend voor 't industriegebied van Twente: 1e. de ontginning van de Twentse woeste gronden en van de bosbouw, d.w.z. de aanleg van grote oppervlakten bos, alsmede de inrichting van vele landgoederen kon economischer geschieden, doordat er grote uitgestrekheden land (als beleggingsobjecten) in één hand kwamen; dit verschijnsel heeft voor een groot deel het prachtige parklandschap van Twente, voornamelijk in de industriecentra, bepaald; bij versplinterde eigendom was dit niet mogelijk geweest, evenmin als wanneer die grote complexen gronden in handen waren geraakt van lieden die minder verknocht aan de landbouw en aan Twente waren geweest als de Twentse fabrikanten.

2e. de vaart, die vooral omtrent de eeuwwisseling achter de ontginning werd gezet, en die veroorzaakt werd zowel door de rijkdom der fabrikanten als door hun energie, werkte een verdere organisatie in de landbouw in de hand, culminerende in een aantal landbouwcoöperaties met competenties, die onmogelijk bij een organisatie als de Heidemij konden worden ondergebracht.

Na de ontginningspogingen via vloeiveiden kwam tegen het eind der vorige eeuw de kunstmest. In Duitsland was het Kali-syndicaat opgericht, waardoor de prijzen kunstmatig hoog gehouden konden worden, voornamelijk voor de export. Fabrikanten en goeude boeren konden zich permitteren grote aankopen te doen en grote arealen heide om te toveren in goede akkers en kunstweiden. Doch er was ook een grote onderlaag van minder gegoeden of zelfs arme boeten, voor wie de kunstmest nog te duur was. Zo werd in november 1892 door een aantal Lonneker boeren opgericht een aankoopvereniging voor kunstmest en zaai- en voerartikelen, waarvan de heer Emile Jacobs, secretaris van Lonneker, aan het hoofd kwam te staan. Van de tegelijkertijd opgerichte afdeling Lonneker van de Heidemij werd de heer Jacobs secretaris-penningmeester. Vermoedelijk was in 1890 door de Enscheder textielabrikanten al een dergelijke aankoopvereniging opgericht, en ook in Enschede bestond al een afdeling van de Heidemij. In 1893 werd de heer Jacobs burgemeester van Lonneker. Hij was de enige Joodse burgemeester in ons land, en deze „Jood Jacobs” (zoals ik hem wel eens door sommige boeren, overigens met alle achting, heb horen noemen) zou ik als een moderne „keerlen God” willen zien voor de kleine

boeren van Lonneker uit die dagen. Want de aankoopvereniging, die weliswaar goed marcheerde, voldeed niet helemaal. Zij was er alleen maar voor de „groten”.

Uit deze aankoopvereniging(en) is dan ook, dank zij het juiste doorzicht van de heer Jacobs, de Lonneker Coöperatieve Landbouwersbank en Handelsvereniging (kortweg de Landbouwbank) ontstaan, opgericht op 21 mei 1896. Burgemeester Jacobs werd voorzitter en de Enscheder fabrikant B. W. ter Kuile secretaris. Directeur werd Wicher Nijkamp HGzn. Van de op 9 oktober van datzelfde jaar opgerichte Lonneker Coöperatieve Melkinrichting en Zuivelfabriek werd de heer J. A. S. Krot directeur. Dit waren voor de Twentse landbouw hoogst verdienstelijke figuren. De Landbouwbank van Lonneker, die als „onderneming” werd opgezet,



Rogge-oogst op de Usseler Es.

Foto: Roel Echtermeijer

was de eerste eigenlijke Raiffeissense bank in ons land met een geregeld handels- en bankbedrijf, die in de landbouwliteratuur bekend staat als „type Lonneker”, en die weldra haar invloed tot ver buiten Twente deed gelden. Hiermede had men ook de financieringen onder controle. Pogingen, elders in het land gedaan om dergelijke coöperatieve ondernemingen rendabel te maken, waren mislukt. Juist in Enschede-Lonneker wilde deze onderneming slagen, dank zij de deelname van zowel de grote boeren als de kapitaalcrachtige fabrikanten. De onbegrensde solvabiliteit der Enscheder textielindustrie legde van meet af aan het stempel ener zelfde solvabiliteit op de Landbouwbank. De oprichters hebben heus niet uit louter idealisme gehandeld. Een dergelijke filantropische instelling is ten enenmale ondenkbaar in een tijd, toen diezelfde fabrikanten zich

geconfronteerd zagen met een meedogenloze klassestrijd, die hun was aangebonden door een steeds meer zelfbewust wordend fabrieksproletariaat, dat immers voor een groot deel uit de lagere en aan lager wal geraakte boerenkringen was gerecriteerd. Dat de meeste fabrikanten de landbouwcoöperaties niet anders beschouwden dan als zakelijke ondernemingen, waarvan de leden tevens de functie van „klanten” vervulden, blijkt uit het feit dat diezelfde fabrikanten mettertijd de onbeperkte aansprakelijkheid afgeschafte wilden zien, toen de risico's reëel werden. De zuiverste representanten van het coöperatieve idealisme waren echter burgemeester Jacobs, die werkelijk voor de kleine man heeft gevochten, om de onbeperkte aansprakelijkheid van de grote man zo lang mogelijk te handhaven, en B. W. ter Kuile. Dat de Landbouwbank strikt genomen veel



Foto: Roel Echtermeijer

meer was dan alleen maar een vorm van handelsonderneming hoeft geen betoog voor wie de vele werkzaamheden kent van deze coöperatie in de eerste jaren: van voorlichting op hygiënisch gebied (dit behoorde mede voor een groot deel tot de competenties der coöp. melkinrichting) tot het ijveren voor praktische vakontwikkeling toe. En dat een samengaan met de standsorganisaties goed mogelijk was, bewijst wel het feit, dat tot voor enkele jaren de Lonneker Coöp. Landbouwersbank en Handelsvereniging heeft gefungeerd als afdeling Enschede-Lonneker van de Overijsselse Landbouw Maatschappij.

De ontginningen op grote schaal leidden tot de consequentie in de richting, waarin het Twentse landbouwbedrijf zich ontwikkelde. De veeteelt, die hier altijd stiefmoederlijk bedeed was, kwam in het middelpunt te staan. Van

oorsprong is Twente landbouwgebied, waar op de hoge en schrale zandgronden rogge het voornaamste gewas was, met daarnaast late aardappelen, boekweit, knollen, wortelen, boeskool, siepels, peulvruchten, e.d. De opkomst van de kunstmest doorbrak een eeuwenoude vicieuze cirkel van de beperktheid van de cultuurgrond als gevolg van beperktheid van natuurlijke mest en de noodzaak van het instandhouden van de heidegrond. De kunstmest maakte het aanleggen van kunstweiden en het houden van meer vee mogelijk, wat ook weer meer natuurlijke mest opleverde en zo de heiden overbodig maakte. De landbouwgewassen leverden grotere opbrengsten. De toenemende bevolking der fabriekssteden schiep grotere afzetgebieden voor de landbouw, maar maakte meer nog een grotere melkproduktie noodzakelijk. Melk is namelijk een produkt dat uit eigen omgeving gerequireerd moet worden. De hogere looneisen (onder invloed van de industrie) maakte voorts ook weer intensivering en rationalisatie van de landbouw noodzakelijk. En daar het houden van vee minder arbeidsintensief is dan het bewerken van bouwland, kon het niet anders of de gecultiveerde gronden werden grotendeels bestemd tot weiden. De nadruk in de agrarische sector van Twente kwam op de veeteelt en zuivelbereiding te liggen, en zo hebben we Twente zien groeien tot een overwegend veeteeltgebied.

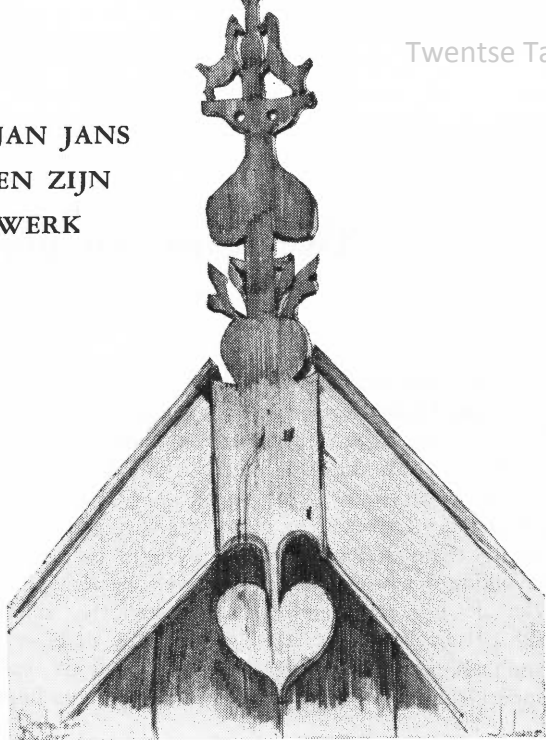
Toen eenmaal de landbouwcoöperaties de ontwikkeling van het platteland op gang hadden gebracht, bleek weldra in welke deplorabele toestand de Twentse veestapel verkeerde. De behoefte aan een systematische veefokkerij deed zich hoe langer hoe meer gelden, en na vijf jaar kwam de Fokvereniging Lonneker-Enschede tot stand (1901), waarin ook al weer de fabrikanten mee vooraan gingen. En vooral hierbij is duidelijk gebleken, dat die fabrikanten grote bekwaamheden hadden als veefokkers. Toen de rijkslandbouw- en veeteeltconsulenten de boeren van Lonneker adviseerden over te gaan tot fok van het roodbonte M.R.IJ.-slag, was het de fabrikant B. W. ter Kuile, die dwars tegen de draad in ging, want hij had zijn zinnen nu eenmaal gezet op het zwartbonte Friese slag. En de fabrieksdirecteur wist de boeren op zijn hand te krijgen, zodat de keus op het zwartbonte viel, niet alleen omdat dit slag melkrijker is, maar vooral om het feit dat de Friese stamboekfokkerij over de beste papieren beschikte. Zijn inzicht bleek ook tegen de toekomst opgewassen, want sedert 1940 is de veestapel van Enschede-Lonneker voor 98-99% zwartbont.

Nog éénmaal zou de generatie van Enscheder textielfabrikanten, die hun hart mede aan landbouw, veehouderij en veefokkerij hadden verpand, een rol spelen in het samenspel met de boeren van Lonneker. We zouden dat tevens hun zwanenzang kunnen noemen.

In 1908 ging een aantal fabrikanten, voor wie de gang van zaken in de fokvereniging te bekrompen was, over tot oprichting van een particuliere „stierenassociatie”, die ten doel had een bijzonder kostbare dekstier aan te schaffen. Dat was ongeveer in dezelfde tijd, toen verschillende fabrikanten zich aan die riskante onbeperkte aansprakelijkheid wilden onttrekken. Een groots initiatief van de stierenassociatie was de aanschaffing van de stier

In het Twentse milieu neemt Jan Jans, architect B.N.A. en A. et. A. te Almelo, een geheel eigen plaats in. En het eerste Jaarboek voor Twente zou een hiaat vertonen, als niet een weinig ruimte was toegekend aan het werk van deze ijveraar voor onze oude en nieuwe volkscultuur. Van zijn bekende tekeningen van oude en markante, voor een groot deel reeds verdwenen Twentse boerenerven en van zijn nog opmerkelijker schetsen van de oude Twentse topgeveltekens, treft men in dit boek enkele aan uit de vele honderden, die Jan Jans gemaakt heeft. Het werk van Jan Jans is op zijn terrein uniek en in zijn geest onnavolgbaar, want waar treft men onder zijn vakgenoten en in 't algemeen onder hen, die hier cultuur „bedrijven”, zoveel kennis van zaken aan en zoveel liefde voor het eigene van Twente? „Hun ijver overtreft hun inrichten” zegt Jans van velen, voor wie het moderne „regionalisme” een gesloten boek blijft. Gelukkig dat bij Jan Jans beide in evenwicht zijn. Bsk

JAN JANS EN ZIJN WERK



Tekening: Jan Jans

Gevelteken van boerderij te Dulder, gem. Weerselo. Daar verdwenen, maar opnieuw toegepast bij watermolen van Bels. Mooiste voorbeeld van niet-katholiek gevelteken in Twente. Rijke compositie van paardjes, harten- en plantenmotieven.

Jan, waarvoor ze de hier te lande nog nooit bestede som van f 3.500,— neertelden. Deze „Lonneker Jan” werd de roem van de Twentse veestapel. Voorlopig zou deze drastische verbetering van de Lonneker veestapel alleen nog aan de beter gesitueerden voorbehouden blijven, daar het dekgeld vijf gulden bedroeg voor de associatie-leden, maar tien gulden voor niet-leden. Wat een dergelijk dekgeld wilde zeggen kan men zich voorstellen als men bedenkt, dat er juist nogal wat deining was geweest over het feit, dat de coöp. fokvereniging haar ledentarief had moeten verhogen van twee kwartjes tot vijftien stuivers per dekking. Nadat deze associatie een achttal jaren had gefunctioneerd en Jan zich zeer verdienstelijk had gemaakt, werd tot opheffing besloten en ging Jan in eigendom over aan de coöperatoren.

Zo is meteen omstreeks de eerste wereldoorlog geleidelijk de rol uitgespeeld van de Twentse textielabrikanten in de Twentse landbouw en veeteelt. De jongere generatie van textielondernemers kon in dit opzicht hun vaders niet meer volgen, en er was een tijdperk afgesloten, waarin een Twentse textielabrikant ook nog met hart en ziel Twentse boer kon zijn.

Twente in een notedop

Er zit in Twente, zoals we dat hier zeggen, wel „honnig in de bloemen”, wat moge blijken uit een aantal cijfers, dat we zo hier en daar tegenkwamen. De *bevolkingsaanwas* in Overijssel hield de laatste honderd jaar ongeveer gelijke tred met die van 't hele land. Van 1850 tot 1950 steeg het aantal inwoners van deze provincie van 216.000 tot 665.000. Lag honderd jaar geleden het *economische zwaartepunt* nog in het westen van de provincie, het ligt thans in Twente, waar in 1830 38%, en in 1900 43% van de totale bevolking der provincie woonde, welk percentage thans gestegen is tot 55%. Van de totale *oppervlakte* der provincie, zijnde 340.668 ha (waarvan 325.141 ha land), beslaat Twente 42% (143.473 ha, waarvan 142.092 ha land). Bijna 1% van de Twentse bodem is water; van de totale wateroppervlakte der provincie bevindt zich slechts bijna 9% in Twente.

	INWONERTAL per 31/12			toename in 0/0 1859/ 1959	Leeft.verdeling 31/12-'57(pct)			
	1859	1959	1960		0/19 jaar	20/39 jaar	40/64 jaar	65 jaar e.o.
Almelo	7444	50548	51310	579	37,2	27,3	27,4	8,1
Borne	3454	13974	14078	305	41,4	27,4	23,9	7,3
A.-Delden	3048	5487	5595	80	45,8	25,8	20,9	7,5
Stad-Delden	1603	4576	4673	185	37,5	26,4	25,9	10,2
Denekamp	4354	9258	9427	113	42,5	29,0	21,6	6,9
Diepenheim	1671	2179	2171	30	32,1	27,0	28,7	12,2
Enschede	12941	123799	126122	857	36,0	27,4	28,5	8,1
Goor	2041	7398	7589	262	38,0	27,2	26,4	8,4
Haaksbergen	4710	14114	14385	200	43,8	27,4	22,5	6,3
Hellendoorn	5560	24283	24685	337	42,2	26,9	23,8	7,1
Hengelo	4530	60554	62022	1237	36,2	28,2	27,9	7,7
Losser	3942	16916	17085	329	40,2	28,6	24,1	7,1
Markelo	3906	6091	6122	56	32,6	26,9	28,7	11,8
Oldenzaal	4274	19713	20331	361	41,5	27,6	24,5	6,4
Ootmarsum	1710	2250	2326	32	38,5	28,9	22,9	9,7
Rijssen	3188	14092	14257	342	39,6	29,0	24,3	7,1
Tubbergen	5826	14527	14661	149	44,2	28,6	20,7	6,5
Vriezenveen	3234	12473	12666	286	40,7	29,6	23,0	6,7
Weerselo	4830	8336	8365	73	41,1	28,5	22,0	8,4
Wierden	4812	15418	15678	220	40,6	27,8	24,7	6,9
TWENTE	87078	425986	433548	389	38,5	27,7	26,1	7,7

	Kerkelijke gezindte 31/5-'47 (pct.)					A	B	C	D
	r.-k.	n.-h.	geref.	overige	geen				
Almelo	25,6	34,9	8,2	5,3	26,0	3,8	10,9	3,83	2.148
Borne	61,4	27,2	3,1	2,4	5,9	13,6	28,6	4,70	360
A.-Delden	70,5	26,8	1,5	0,8	0,4	53,3	22,1	5,53	80
Stad-Delden	63,6	26,8	4,8	1,3	3,5	2,6	52,6	4,49	285
Denekamp	85,3	12,8	0,8	0,4	0,7	39,1	30,2	5,53	249
Diepenheim	11,2	78,4	3,2	0,6	6,6	44,5	28,7	3,85	51
Enschede	26,0	34,2	8,0	5,5	26,3	4,1	5,3	3,81	5.039
Goor	28,8	51,2	2,5	1,4	16,1	2,2	14,5	3,80	363
Haaksbergen	74,1	23,2	0,9	0,5	1,3	22,3	9,9	4,83	443
Hellendoorn	25,5	46,5	18,6	6,9	2,5	18,8	11,1	4,48	760
Hengelo	38,6	28,7	3,9	5,3	23,5	4,0	7,1	3,86	3.000
Losser	76,1	17,2	0,6	1,2	4,9	19,5	47,8	4,64	569
Markelo	5,7	87,8	3,1	0,6	2,8	70,2	7,6	3,82	123
Oldenzaal	81,4	13,4	2,0	0,4	2,8	2,3	20,5	4,62	908
Ootmarsum	88,4	10,3	0,9	0,3	0,1	6,0	33,2	5,26	86
Rijssen	10,8	50,7	36,6	0,5	1,4	6,0	25,6	4,26	364
Tubbergen	90,4	8,4	0,7	0,2	0,3	36,8	20,4	5,45	354
Vriezenveen	6,1	79,6	9,9	2,2	2,2	17,4	29,4	4,40	374
Weerselo	95,2	4,1	0,2	0,1	0,4	41,3	17,8	5,85	155
Wierden	29,6	51,0	15,2	2,0	2,2	27,3	33,8	4,60	437
TWENTE	40,1	33,7	7,4	3,7	15,1	12,6	15,0	4,16	16.148

A: Landbouwende bevolking in percenten van de totale werkende bevolking (30-6-'56)

B: Forensen in percenten van de beroepsbevolking (30-6-'56)

C: Gemiddelde grootte van een huishouding (30-6-'56)

D: Aantal nieuwe woningen (1956 tot en met 1960)

Wat oppervlakte betreft is Ommen de *grootste plaats* in Overijssel (18.709 ha), gevolgd door Hardenberg (18.318 ha.) De derde plaats in Overijssel is Twentes grootste: Tubbergen met 14.737 ha. Daarop volgen Zwollerkerspel met 14.704 ha en Enschede met 14.107 ha. Enschede is dus qua oppervlakte de vijfde plaats in Overijssel en de tweede in Twente. Vanaf 1830 tot heden steeg de *bevolking* van Deventer, Zwolle en Kampen met 330%, die van Almelo, Hengelo en Enschede met 1175%. In de laatste honderd jaar groeide de bevolking van Nederland met 238%, die van Twente met 359%. Sedert 1899 was de bevolkingsgroei van ons land 121%, van Overijssel 128%, van Twente 207%. Zou het landelijke *groeipercentage* sinds 1899 ook voor Twente gegolden hebben, dan zouden er nu 170.000 mensen minder hebben gewoond en dan zouden we ons met 250.000 inwoners tevreden hebben moeten stellen.

In Overijssel liggen in de steden de *inkomens* het hoogst, met Enschede, Hengelo en Goor aan de top, en in de agrarische noordoosthoek van Twente vrij laag.

	Personeels bezetting van ind. bedrijfstakken met 10 of meer werkn. 1/7-'59						
	Totaal	waarvan in:					
		textiel	metaal	kleding & reinig.	voed. & genot.	mijn- bouw	leder en rubber
Almelo	11.025	4.425	1.285	3.711	972	—	55
Borne	1.875	1.324	272	88	94	—	—
A.-Delden	454	14	60	156	—	—	—
Stad Delden							4
Denekamp	324	—	—	207	49	—	—
Diepenheim	19	—	19	—	—	—	—
Enschede	26.841	18.478	2.206	2.739	690	23	1.221
Goor	2.025	1.206	33	47	100	—	—
Haaksbergen	2.125	1.397	408	176	50	—	—
Hellendoorn	3.701	3.384	73	116	89	—	—
Hengelo	16.511	2.145	12.013	130	417	864	27
Losser	913	619	70	168	36	—	—
Markelo	128	—	—	—	109	—	—
Oldenzaal	3.503	2.412	85	572	85	178	—
Ootmarsum	242	94	—	123	13	—	—
Rijssen	1.757	1.295	42	163	86	—	—
Tubbergen	380	78	52	215	—	—	—
Vriezenveen	1.188	591	55	127	120	226	—
Weerselo	104	—	—	61	29	—	—
Wierden	925	267	29	147	366	—	—
TWENTE	74.040	37.729	16.702	8.946	3.305	1.291	1.303

Na de oorlog is het aandeel der *inkomens uit de industrie* in Overijssel 38.3% gaan bedragen, tegen 31.6% als landelijk gemiddelde. Na Limburg (mijnen) en Noord Brabant, staat Overijssel op de derde plaats, wat de betekenis der industrie betreft, met Twente als industrieel zwaartepunt, waar meer dan 50% van de beroepsbevolking in de industrie werkzaam is. De gedifferentieerde en vooruitstrevende Twentse industrie geeft *arbeid* aan aanzienlijk meer personen dan de industrie van de drie noordelijke provincies samen en zij heeft bijna viermaal zoveel werknemers als de industrie in overig Overijssel:

Twente	73.000
Overig Overijssel	19.000
Groningen	26.000
Friesland	19.000
Drente	12.000
Samen	57.000

Textielindustrie: 80% van de Nederlandse katoen-, rayon- en linnenindustrie is geconcentreerd in

Twente en de Gelderse Achterhoek met 45.000 werknemers;
de Twentse metaalindustrie heeft 14.500 werknemers;

de Twentse elektrotechn. industrie heeft 6.000 werknemers;
 de Twentse chemische industrie heeft 2.000 werknemers;
 de Twentse rubberindustrie heeft ruim 1.000 werknemers;
 de Twentse kleding-, reinigings-,
 meubel- e.a. industrieën 7.000 werknemers.

De Twentse industrie heeft een jaarmzet van bijna twee miljard gulden, en zij investeert jaarlijks zo'n honderd miljoen gulden.

Twente heeft *laboratoria* voor chemisch, fysisch en biochemisch ontwikkelingsonderzoek, alsmede voor fijn mechanische en elektrische ontwikkeling en voor metallurgische, textielchemische en fysisch-mechanische problemen; een hoogspanningslaboratorium, een laagspanningslaboratorium, een kortsluitlaboratorium, een rubberconstructief ontwikkelingslaboratorium, enz.

Twente heeft het grootste *adviesbureau* voor bedrijfsorganisatie in West-Europa. Enschede heeft, evenals Den Haag en Amsterdam, een *registratie van alle Nederlandse octrooien*, alsmede een uitgebreide *openbare bibliotheek* op technisch en technisch-economisch gebied. Twente heeft twee Hogere Technische Scholen, 3 kweekscholen, 2 scholen voor maatschappelijk werk, een school voor scheepswerktuig-bouwkunde, een hogere textielschool, een kunstnijverheidsschool, een muzieklceum, een beroeps symphonie-orkest, een beroeps operagezelschap, een rijksmuseum en een aantal andere musea.

(Statistieken van het Sociografisch en Statistisch Bureau te Enschede)

	Uitslagen Tweede Kamerverkiezingen 12/3-'59 (0/0)							ov. part
	k.v.p.	a.r.	c.h.u.	s.g.p.	v.v.d.	p.v.d.a.	c.p.n.	
Almelo	24,8	9,0	6,2	0,6	11,6	40,6	3,9	3,3
Borne	57,2	4,1	6,8	0,2	4,2	25,0	1,3	1,2
A-Delden	67,8	1,6	8,1	0,1	7,4	13,3	0,1	1,6
Stad-Delden	58,4	4,9	5,0	0,2	10,9	19,8	0,2	0,6
Denekamp	82,6	1,4	5,1	0,0	1,6	8,0	0,6	0,7
Diepenheim	9,6	2,5	8,5	0,5	23,5	51,8	0,2	3,4
Enschede	23,8	6,0	6,8	0,3	12,9	37,7	7,5	5,0
Goor	24,5	4,5	5,2	0,3	9,7	51,7	1,9	2,2
Haaksbergen	69,7	1,0	1,0	—	8,8	18,3	0,4	0,8
Hellendoorn	23,1	17,9	30,7	1,4	3,6	21,1	0,2	2,0
Hengelo	35,2	5,4	5,6	0,2	11,1	38,0	1,6	2,9
Losser	70,7	0,7	7,0	0,1	2,7	13,8	4,3	0,7
Markelo	5,6	7,4	16,6	0,6	26,2	34,6	0,1	8,9
Oldenzaal	78,3	1,5	2,6	0,0	4,4	11,9	0,3	1,0
Ootmarsum	85,7	1,5	3,2	0,1	1,6	7,3	—	0,6
Rijssen	10,7	14,8	8,7	41,9	3,1	19,2	0,1	1,5
Tubbergen	89,5	0,5	5,1	0,1	0,6	3,9	0,0	0,3
Vriezenveen	5,7	10,8	43,6	7,1	4,1	26,6	0,7	1,4
Weerselo	93,8	0,2	1,4	0,0	1,6	2,7	0,1	0,2
Wierden	30,4	20,2	25,6	6,8	3,9	11,6	0,2	1,3
TWENTE	37,0	6,7	9,1	2,0	9,7	29,6	3,2	2,7

Personalia redacteuren en medewerkers

Jaarboek Twente 1962

Ten gerieve van de lezers van dit jaarboek laten wij hier de foto's en de adressen met enkele verdere bijzonderheden volgen van de redacteuren en de medewerkers die de samenstelling van dit eerste jaarboek voor Twente voor hun rekening hebben genomen. Eventuele correspondentie s.v.p. rechtstreeks, en niet via de redactie. Correspondentie over redactionele aangelegenheden uitsluitend aan de hoofdredacteur en niet aan het secretariaat van de stichting.



Mr. B. H. A. M. PLEGT

Alleeweg 24 - Tel. (0 5410)-26 13
 Oldenzaal
 Journalist K.N.J.K. - Hoofd-
 redacteur Twentsche Courant
 Geb. 29-8-1904 - Losser

JOH. BUURSINK

Javastraat 79 - Tel. (0 5420)-
 79 02 - Enschede
 Free lance journalist N.J.K.
 Geb. 29-6-1908 - Enschede



ADRIAAN BUTER

H. Heyermansstraat 4 - Tel.
 (0 5470)-28 50 - Goor
 Free lance journalist N.J.K.
 Geb. 27-2-1918 - Neede



HENRI M. CORWIN

Bentheimerstraat 70 - Tel.
 (0 5410)-28 45 - Oldenzaal
 Dir. N.V. v/h W. H. Cohen,
 Oldenzaal
 (Spec.: toneel, filatelle, oor-
 logsdokumentatie, studie gesch.
 der Joden in Oost-Nederland)
 Geb. 22-9-1903 - Oldenzaal



Dr. G. J. M. BARTELINK

Reigerstraat 36 - Tel. (0 5410)-
 20 48 - Oldenzaal
 Dr. litt. - Leraar Twents Car-
 mellyceum, Oldenzaal.
 (Spec.: gesch. onderw. in
 Twente, verzamelen Twentse
 liederen)
 Geb. 28-4-1924 - Rijssen



W. F. ANDERSON

Ootmarsumsestraat 116 - Tel.
(0 5410)-32 37 - Oldenzaal
Employé N.V. Ned. Aardolie
Mij. Oldenzaal
(Spec.: geologie Twente en
aangr. geb., lid hoofdbest. Ned.
Geolog. Ver.)
Geb. 17-10-1908 - Arnhem



Dr. J. BELONJE

Nassaulaan 39, Alkmaar
Oud-advocaat en agent der
Ned. Bank, Alkmaar
Geb. 17-6-1899 - Alkmaar



Drs. J. BIJKERK

Varv.ksingel 204 - Tel. (0 5420)-
48 02 - Enschede
Chef v.d. sociale en personeels-
dienst v.d. gemeente Enschede
Geb. 18-9-1916 - Zutphen



Drs. J. BUURSINK Azn.

Damsterdiep 118, Groningen
Leraar aardr.k. en gesch. a. h.
openbaar Lyceum te Drachten
Geb. 1-9-1935 - Enschede



JAN VAN DEN DUNGEN

Min. Treubstraat 25 - Tel.
(0 5420)-62 00 - Enschede
Journalist K.N.J.K.
Geb. 13-3-1919 - Waalwijk (N.B.)



HENK ENTJES

Pieter Steynstraat 155 - Tel.
(0 5200)-1 82 92 - Zwolle
Lector Nederlandse taal en let-
terkunde a.d. Universiteit
Münster
Geb. 17-9-1919 - Rheine i./W.



H. GEERTS

Van Lochemstraat 15 - Enschede
 Amateur-historicus Enschede
 en Twente
 Geb. 13-6-1887 - Goor



EVERHARD JANS

G. K. v. Hogendorpstraat 7 -
 Tel. (0 5490)-31 51 - Almelo
 Studeert a.d. Academie voor
 kunst en industrie -
 Enschede
 Geb. 11-1-1941 - Almelo



Drs. A. L. HULSHOFF

Conservator a.h. Rijksmuseum
 Twente, Lasondersingel 123,
 Enschede
 Geb. 5-6-1921 - Utrecht



JAN JANS

G. K. v. Hogendorpstraat 7 -
 Tel. (0 5490)-31 51 - Almelo
 Architect B.N.A. en A. et A.
 (Spec.: volkscultuur i.z. lande-
 lijke bouwkunst in
 het grensgebied)
 Geb. 1-10-1893 - Almelo



H. JANSEN

Almloseweg 31, Tel. (0 5490)-
 3 89 - Vriezenveen
 Journalist (Vriezenv. Courant)
 Geb. 22-12-1899



B. JASPERS FAIJER

Landbouwer,
 amateur-tekenaar en
 -kunstschilder
 Oost 368, Vriezenveen
 Geb. 3-9-1903 - Vriezenveen



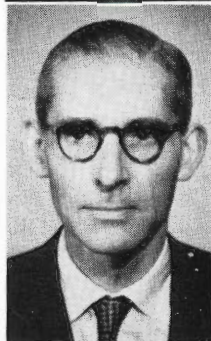
A. MIDDELHOEK

Dr. Kuyperplein 29 - Tel. (0 5420)-42 09 - Enschede
 Directeur Academie voor kunst en industrie, Enschede
 (Studeerde a.d. Rotterdamse Academie voor Beeldende Kunsten en Gemeente Universiteit, Amsterdam)
 Bekend bioloog.
 Geb. 28-2-1906



H. KRUL

Kuipersdijk 203 - Tel. (0 5420)-40 47 - Enschede
 Journalist (Dagblad Tubantia)
 Geb. 4-9-1916 - Aengwirden - (Heerenveen)



AREND LAMM

Wethouder Voogdteertstraat 98 Hengelo
 Controleur i.d. metaalindustrie
 Twents dichter.
 Geb. 1908 - Hengelo



J. THOMAS

Oldenzaalsestraat 234 - Tel. (0 5420)-68 47 - Enschede
 Journalist N.J.K. (Vrije Volk)
 Geb. 9-2-1924 - Haarlem



H. W. MICHEL

Van Hasseltlaan 1 - Tel. (0 6760) 176 41 - Apeldoorn
 Notaris
 Geb. 26-3-1899 in Casa Nova op Twickel (Delden) als zoon van houtvester



FRITS E. WILS

Wilhelminastraat 93 - Tel. (0 5420)-50 51 - Enschede
 Directeur TIVO - (0 5420)-43 55 - (Voorheen leraar Rijksskweekschool voor onderw., Hengelo; consultant Gehrelinstituut, gem. logopedist, Enschede)
 Geb. 7-3-1903 - Enschede



L. WISSINK-BEZOEN

Op Teesink - Tel. (0 5420)-3 03 - Boekelo (Enschede)
 Geb. 1-11-1903 - Enschede
 Lid Prov. Bestuur v. Ned. Bond v. Plattelandsvrouwen.

INHOUD

van de eerste jaargang van het Jaarboek Twente 1962

MR. B. H. A. M. PLEGT - Wij achten ons Twent-zijn belangrijk	5
KOOS THOMAS - Overpeinzing van een immigrant	7
CATO ELDERINK - Over één worden en één blyven	10
DR. H. L. BEZOEN - Tukker, voor de Twent een geuzennaam	13
JAN VAN DEN DUNGEN - De Twentse industrie - belangrijke pijler der nationale economie	16
BELANGENGEMEENSCHAP Twente - Oost-Gelderland	21
DRS. J. BIJKERK - Drienerloo en de derde T.H.	22
FR. E. WILS - Het TIVO na de bevrijding	28
A. MIDDELHOEK - Vijf Twentse schilders	33
JOH. BUURSINK - Piet Regenspurg - Edelsmid	39
H. M. CORWIN - Over oude Joodse begraafplaatsen in Twente	43
H. JANSEN - Het Weytenhuis en z'n bewoners	55
EVERHARD JANS - De laatste korenspieker van Twente	58
DR. J. BELONJE en DRS. A. L. HULSHOFF - De schouw uit het Stift Weerselo	62
H. ENTJES - Twentse literatuur	66
JOH. BUURSINK - Johanna van Buren - onze dichteres	70
JOHANNA VAN BUREN - Ofscheid	74
H. BERGHEGE - 'n Leedjen oet den meien-tied	75
AREND LAMM - Broedlachte	77
Ofscheid	78
JOH. BUURSINK - Meester Vloedbeld en zijn klassieke Twentse humor	79
H. GEERTS - Het eerste amateurtoneel voor lieden uit de arbeidende stand	87
L. WISSINK-BEZOEN - Wat grootmoeder vertelde	92
DRS. J. BUURSINK Azn. - Dinkelland - Landschaps- en bewoningspatroon van Noordoost-Twente	95
H. KRUL - Moerasandijvie in Twente	106
W. F. ANDERSON - Waar komt het grint vandaan?	112
H. W. MICHEL - Hutjacht met de Oehoe	119
AREND LAMM - . . . en God sal seggen: Rieget ûw	125
JOH. BUURSINK - Twente - van heideland tot weideland	126
JAN JANS en zijn werk	135
TWENTE in een notedop	136
PERSONALIA van medewerkers aan dit jaarboek	140

STICHTINGEN EN VERENIGINGEN

DIE DEELNEMEN IN DE STICHTING „JAARBOEK VOOR TWENTE”

- Vereniging „Oudheidkamer Twente”, Enschede
Secr.: Drs. A. L. Hulshoff, Lasondersingel 129, Enschede.
- Vereniging „Oudheidkamer Goor”, Goor
Secr.: H. Jalink, Grotestraat 94, tel. (0 5470) - 26 14
- Twentsche Kunstkring, Enschede
Secr.: C. Broerse, v. d. Waalstr. 21, tel. (0 5420) - 58 29
- Museum „Natura Docet”, Denekamp
Oldenzaalsestraat 27, tel. (0 5413) - 3 25.
- Stichting Textielgeschiedenis
Secr.: Grundelweg 41, Hengelo, tel. (0 5400) - 36 11.
- Vereniging Oldenzaalse Oudheidkamer, Oldenzaal
Secr.: A. Molkenboer, N.L. 29, tel. (0 5415) - 2 78.
- Federatie van Folkloristische Groepen in Nederland, District Oost
*Secr.: G. H. Hesselink Jr., Erve Holtkamp, Saasveld
 Tel. (0 5401) - 2 15*
- Stichting Overijsselsch Landschap
*Secr.: Mr. J. W. Keiser, Van Alphenstraat 11, Enschede
 Tel. (0 5420) - 69 29*
- Stichting „Old Hengel”, Hengelo
Secr.: D. J. F. Wilmink, Breemarsweg 80, tel. (0 5400) - 46 96.
- Nederlandsche Geologische Vereeniging
*Secr.: G. M. Roding, M. H. Tromplaan 19, Enschede.
 Tel. (0 5420) - 34 09.*
- Jan Jansstichting, Documentatiecentrum voor Oostnederlandse Bouwkunst
Secr.: Van Hogendorpstraat 7, Almelo, tel. (0 5490) - 31 51.
- Vereniging Twentse Schrieverskring
Secr.: G. J. Vloedveld, Rondhuisstr. 8, Almelo, tel. (0 5490) - 50 93.
- Stichting „Oudheidkamer Riessen”, Rijssen
Secr.: F. J. ten Bolscher, Haarstr. 60, tel. (0 5480) - 23 36.
- Vereniging Twentse Werkgemeenschap voor Archeologie en Historie
Secr.: R. Kampman, Clematisstr. 112, Almelo, tel. (0 5490) - 65 11.
- Vereniging Oud-Vriezenveen, Vriezenveen
Secr.: J. Hosmar, Lindhorstlaan 23.
- Twentse Werkgroep voor Natuurbescherming, Enschede
Secr.: mr. J. W. Keiser, Van Alphenstraat 11, tel. (0 5420) - 69 29.
- Kon. Nederlandse Natuurhistorische Vereniging te Amsterdam
Secr.: D. M. Semler, Berendinastr. 15, Hengelo, tel. (0 5400) - 37 48
- Enschedesche Natuurhistorische Museumvereniging, Enschede
Secr.: A. J. Faber, Padangstr. 78, tel. (0 5420) - 64 01.
- Genootschap Stad en Ambt Almelo, Almelo
Secr.: N. van Dijk, Wibauthof 22.

Het secretariaat van de „Stichting Jaarboek voor Twente” is:

K. H. HARKEMA

Bisschopstraat 51 - Tel. (0 5420) - 31 53 - Enschede

Betalingen op giro 800578 van De Twentsche Bank N.V., Enschede
 met vermelding: Stichting Jaarboek voor Twente

TER INLEIDING

bij de verschijning van het eerste

Jaarboek voor Twente 1962

Dit „voorwoord” is geschreven, nadat de inhoud van het eerste „Jaarboek voor Twente” al was vastgesteld en de laatste hand aan de drukproeven was gelegd. En, wat belangrijker is, ook nadat uit de vóór-intekeningen al was gebleken, dat de uitgifte zonder groot risico plaats kon hebben in een oplage, die elke verwachting overtrof. In het bijzonder zijn wij de verenigingen en instanties dankbaar, die met het intekenen op grote tot zeer grote aantallen de eerste basis hebben gelegd, evenals de boekhandelaren, die het Jaarboek voor Twente in hun aanbiedingen hebben willen opnemen. Het is verheugend dat een groot aantal stichtingen en verenigingen in Twente, welker namen u achter in dit jaarboek aantreft, tot een samenwerking zijn weten te komen in een „Stichting Jaarboek voor Twente”, om daarmee een mogelijkheid te scheppen tot het uitgeven van zo'n jaarboek, dat we, weinig origineel maar daarom niet minder juist, als een visitekaartje voor het moderne Twente willen aankondigen, het moderne Twente, dat de waarden uit zijn verleden in zijn dynamische heden wil bewaren en verzorgen.

Met inachtneming van de opzet, dat het Jaarboek voor Twente in groeiende serie een steeds rijkere weerspiegeling dient te zijn van Twente in zijn structuur, cultuur, geschiedenis, taal, natuur en landschap, heeft de commissie van redactie open volmacht gekregen om naar eigen inzicht te handelen. Bij de beoordeling van deze eerste uitgave dient men uit te gaan van de omstandigheid, dat uiteindelijk de tijd van voorbereiding te krap toegemeten is geweest, zodat er onder hoge druk gewerkt moest worden, ook bij de definitieve redactionele vormgeving en opmaak. Die omstandigheid is mede oorzaak geweest dat de inhoud van het boek niet volkomen parallel is verlopen aan de (voorlopige) inhoudsopgave, voorkomende op de folder. Zo is een aantal aangekondigde bijdragen en de Twentse kroniek in deze eerste uitgave helaas niet opgenomen . . .

Hiermede dragen wij dit eerste „Jaarboek voor Twente” op aan allen die oprechte Twentenaren zijn of die zich voor ons gewest interesseren.

Oktober 1961

Het dagelijks bestuur van de
„Stichting Jaarboek voor Twente”

D. Jordaán J.G.Hzn., voorzitter.

M. Elsen, vice-voorzitter - K. H. Harkema, secretaris -
mr. J. W. Keiser, penningmeester - drs. A. L. Hulshoff -
G. M. Roding.